

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1978

A TARTALOMBÓL:

BENEY ZSUZSA
FODOR ANDRÁS
KÁLNOKY LÁSZLÓ
KERESZTURY DEZSŐ
MÉSZÖLY MIKLÓS
TAKÁTS GYULA
VERSEI

*

CZELE GYÖRGY
LÁSZLÓ LAJOS
SZILÁDI JÁNOS
TUSKÉS TIBOR
SZÉPPRÓZAI

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
CSANÁDI IMRÉVEL

CZINE MIHÁLY:
DARVAS JÓZSEF HŐSÉGE

RÓNAY LÁSZLÓ:
DEVECSERI GÁBORRÓL

TÓTH DEZSŐVEL
BESZÉLGET
BÉLADI MIKLÓS

6,— Ft

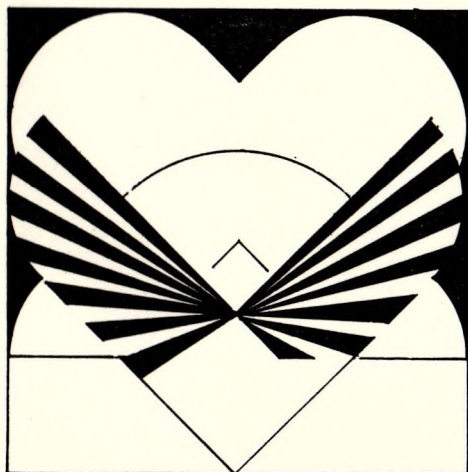
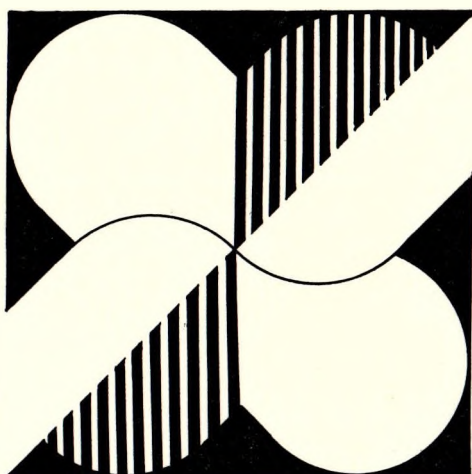
SZÁMUNK SZERZŐI:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENEY ZSUZSA
BENKE LÁSZLÓ
BENKÓ ATTILA
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BÉLADI MIKLÓS
CZELE GYORGY
CZINE MIHÁLY
FODOR ANDRÁS
FRIED ISTVÁN
HEGYI GYULA
KÁLNOKY LÁSZLÓ
KELEMEN LAJOS
KERESZTURY DEZSŐ
LÁSZLÓ LAJOS
MÉSZÖLY MIKLÓS
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SZILADI JÁNOS
TAKÁTS GYULA
TÓTH DEZSŐ
TUSKÉS TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

FERY ANTAL
GELLÉR B. ISTVÁN
GRAIN ANDRÁS
MARTYN FERENC
PATTANTYUS JÓZSEF
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXI. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1978. JÚNIUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Csanádi Imrével	- - - -	483
KERESZTURY DEZSŐ versei	- - - -	495
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse	- - - -	498
SZILÁDI JÁNOS: A mutatvány (elbeszélés)	- - - -	499
CZELE GYÖRGY: Műkedvelők (elbeszélés)	- - - -	504
BENEY ZSUZSA verse	- - - -	512
KELEMEN LAJOS versei	- - - -	513
LÁSZLÓ LAJOS: Lakmározás (riport)	- - - -	515
BENKŐ ATTILA versei	- - - -	520
TÜSKÉS TIBOR: Sorskovácsok (szociográfia, VI. rész)	- -	521
BENKE LÁSZLÓ verse	- - - -	527
MÉSZÖLY MIKLÓS versei	- - - -	528
HEGYI GYULA versei	- - - -	530

*

CZINE MIHÁLY: Darvas József hűsége	- - - -	531
RÓNAY LÁSZLÓ: „Mily szép dolog embernek lenni” (Devecseri Gábor utolsó éve)	- - - -	541
POMOGÁTS BÉLA: Költő a tájban (Takáts Gyula: Fakutyán, fényben)	- - - -	548
TAKÁTS GYULA: Öt szonett Loncinak	- - - -	552
FODOR ANDRÁS verse	- - - -	555

*

TÓTH DEZSŐVEL beszélget BÉLÁDI MIKLÓS	- - -	557
*		
VEKERDI LÁSZLÓ: Három esszékötet	- - - - -	564
BÉCSY TAMÁS: Hagyományok, hatás és eredetiség (Szabolcsi Miklós: <i>Érik a fény</i>)	- - - - -	570
FRIED ISTVÁN: Csuka Zoltán: Az idő mérlegén	- - -	572
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Dávid Antal: Erdély nagy romlása	- - - - -	574
A Jelenkor krónikája	- - - - -	576

K É P E K :

PATTANTYUS JÓZSEF rajzai	- - - - -	503, 511
SIMON BÉLA rajzai	- - - - -	540, 547
GRAIN ANDRÁS rajzai	- - - - -	551, 554
FERY ANTAL rajzai	- - - - -	556, 569

Mű mellékleten

1-2. CSANÁDI IMRE-portrék
(Móser Zoltán fotói)

A borítón

1., 4. MARTYN FERENC: Napló XI-XII.
(Nádor Katalin fotói)

2-3. GELLÉR B. ISTVÁN rajzai

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72 Ft.

78-1723 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Interjú Csanádi Imrével

Hamuszín arcán, ha nap éri, még felsejlik a régi paraszti barnaság, szája akaratos, egyszerre sértett és büszke, sovány arcának redőiben öt év-tized szenvedéseinek görcei, szemében gyanakvás és remény, csak bozontos haja lángol ősen és feketén, kiismerhetetlen erőket sejtetve. Csanádi Imre fent van a csúcson, megkapott minden irodalmi díjat, 1975-ben ösz-szegyűjtött verseit 900 oldalon, gazdag fényképanyaggal adta közre a Magvető Könyvkiadó. 1975 óta képes, kulturális hetilapunk, az Új Tükör fő-szerkesztője. Fiatal felesége otthont varázsolt köréje, kisgyermeké szereti. Túlélte két kockázatos szívműtétet, életerejé visszatért. Ennél többet élő költő már csak akkor érhet el, ha véres csatában meghal a szabadságért.

Csanádi Imre különös emberi jelenség, fent van a csúcson, de nehezen hiszi el. Szeretne boldog lenni, lényében van azonban egy tapasztalati alapon kialakult visszatartottság. Sok jó és örülnivaló akad körülötte, de teli szájjal, eleresztetten, mint súlyos betegsége előtt, csak ritkán mer nevetni. Én inkább elkomorult arccal ismertem meg, mosolyában fájdalom és gyanakvás ült. Ha nevet, nem úgy nevet mint régen, mert egy árnyékot érez maga mögött. Az Árnyékot, aki eddigi útján kísérte, s ha örülni mert, mindig megállította. Ezt az árnyékot Sorsnak is nevezhetnénk, Kikerülhetetlennek, vagy egyszerűen csak történelemnek. A sors persze nem mindig történelem, gyakran előfordul, hogy nem más, mint a személyiség visszatükröződése. Minden visszatükröződésben van bizonyos folyamatosság, állandóság, ezért szükségszerűségnek látszik. Most, hogy Csanádi Imre verseit végigolvastam, kialakult bennem egy olyan érzés, a költő tudja, hogy az Árnyék fele, mely életét végigkísérte, benne van. A másik fél valóban a történelem ajándéka. Ezért jó költő, ezért írt sok nagy verset. Csanádi Imre az ember, sokszor csak a szerencsétlenségét érezte, tudta, viselte, így vált gyanakvóvá, sértetté, örömeiket csodálkozó értetlenséggel fogadóvá. Most, hogy fent van az élet csúcán, nem mer igazán örülni, talán boldog, de nevetése visszatartott, titkolt, mintha félne, hogy az Árnyék előlép a falakból és sötétbe borítja világát.

Nehezemre esik Csanádiról írni. Állandóan magamon érzem kutató, gyanakvó, bizakodó szemét. Néz engem, amíg írok. A Kerepesi út mellett lakik, én Óbudán. Ez legalább tíz kilométer. Mindketten modern házban élünk, betonfalak között. Kutató pillantása átjön a falakon. Így aztán nem csoda, ha újra és újra felállok az írógép mellől és idegesen járkálok a szobában. Nem telefonál, mint más írók, csak néz. Kérdően. Szemrehányóan. Néz, érzem, hogy néz. Már rég meg kellett volna írnom ezt a portrét, de amikor először kerestem, éppen megbetegedett. Külföldre került, többször műtötték. Időnként jó, máskor rossz hírek érkeztek róla. Itthon hosszan lábadozott, mire visszatért egészsége, én roppantam össze. Újabb negyed-év. Amikor aztán elmentem hozzá, s már jó fél órája beszélgettünk, telefonáltak a kórházból. A laboratórium figyelmeztette, hogy a vére egészen

sűrű, pontosan 100%, bármelyik pillanatban összeeshet. Trombózis érheti, karban, lábban, de akár az agyban. A hír megtette a hatását. Másnap kórházba kényszerítették az orvosok újra hosszú hetekre. A beszélgetést most tavasszal előről kellett kezdenünk. Az idén már egy egészségesebb, temperamentumosabb Csanádival találkoztam, aki a hosszú beszélgetés alatt fáradhatatlannak bizonyult. Jól győzte a szembenézést. Nem velem, a múltjával, életével. Csak én szenvedek most, mert érzem, hogy néz, néz, s a szemében egy néma kérdés izzik. Aztán megpillantom az összegyűjtött verseinek a kötetét és mindent megérték. A könyvet hetek óta forgatom, de idáig a belsejével voltam elfoglalva. Most először látom több méteres távolságról. Két fénykép van a címlapon, a költő két fényképe. A fényképek mögött kilencszáz oldal. Olyan ez a kötet, mint egy jóvátételi szerződés. Csanádi Imre fent van a csúcson, de életének első harminc évében olyan sérüléseket szenvedett, melyeket a mai napig nem hevert ki. 380 éves korban is lehet költeni, de ha arra gondolunk, hogy Puskin, 38, Shelley 30, Petőfi 26 éves korában halt meg, s amit írtak ma életműnek tekintjük, csodálkozunk, hogy Csanádi Imre első verses köteté csak 33 éves korában jelenhetett meg. A parnasszusról nem lehet elkésni, de tíz-tizenöt évig visszhangtalanul írni nehéz, s a költőben az elkészettség keserű érzését keltheti. Az a különös, hogy Csanádi Imre fiatalkori versei szépek, üdék, egy világot hordoznak magukban, s annak erkölcsi tartását. Megjelenhetek volna már a háború előtt, vagy alatt, mint sok más első kötet. A körülmények szerencsétlen összejátszásán kívül ez a könyv valószínűleg Csanádi miatt is késett. Túl sokáig készülődött. Készen, biztos formákkal és a leglényegesebb tartalommal akart az olvasók elé lépni, tökéletesen, végleges arccal. Közben múltak az évek, jött a háború, a hadifogság, a fogyatkozó remény és a kétely évei. Mire aztán végre megjelent az áhitott könyv, az öröm már nem volt igazi.

Csanádi Imre Zámolyon született 1920-ban. Paraszti származása, a falu szigorú erkölcsi rendje világlátására és témaválasztására is nagy hatást gyakorolt. 1940-től a Győrffy-kollégium tagja, később katonai szolgálatot teljesít, majd évekig hadifogoly. 1948-tól újságíróként dolgozik. 1951-től a Szépirodalmi, majd 1955-től a Magvető Könyvkiadó lektora. Jelenleg az Új Tükör főszerkesztője. Háromszor, 1954-ben, 1964-ben és 1973-ban tüntették ki József Attila-díjjal. 1975-ben költői munkásságáért a Kossuth-díjat is megkapta. Művei: Esztendők terhével (versek 17 év terméséből válogatva, 1953); Röpülj páva, röpülj! (magyar népballadák, Vargyas Lajos-sal közös szerkesztésben, 1954); Négy testvér (gyermekversek, 1956); Erdei vadak, égi madarak (versek, 1956); Kis verses állatvilág (1958); Ördögök szekerén (válogatott versek 1938–63, 1963); A magyar valóság versei 1475–1945 (antológia, válogatta és szerkesztette, 1966); Hadak útján (verses magyar történelem, válogatta és szerkesztette, 1966); Csillagforgó (válogatott és új versek, 1966); Ötven vers (Benjámín László bevezetésével, 1970); Petőfi Sándor: Vers és próza (válogatta és szerkesztette, 1972); Petőfi korszorúi (versek, vélekedések, vallomások Petőfiről, válogatta, 1973); Összegyűjtött versek (1936–1974, 1975); Bástya és Bátorság (versek, 1976).

Napfényes tavaszi délelőttön beszélgetünk Csanádi Imrével a lakásán. Zúfolt a szobája, úgy tűnik, hamarosan kiszorítják belőle a könyvek. Három nagy könyvespolc határozza meg a szoba jellegét, de az asztalon és minden alkalmas bútorfelületen is könyvek, kéziratok tömött dossziék hevernek. Az íróasztalon kicsi televízió, és a táskarádió is helyet kapott. Az

egyik könyvespolc alatt heverő áll, rajt párnák és újságkötegek. A szoba szűkös, de a nagy ablakon át messzire látni. Lent játszótér és egy nehezen növekvő park tölti ki a teret. Kati asszony, Csanádi Imre felesége és őrangyala, teát szervíroz az asztalra. Csanádi óvatosan kortyolgat a teából. Megvárom, amíg felnéz, aztán felteszem első kérdésemet.

– *Sok nehéz évet megéltél, de a legnehezebb bizonyára a tavalyi volt. Hol operáltak, mit őrzöl magadban?*

– Német kórházban operáltak. Régóta gyötör engem a szív. 1956-ban már befektettek a Városmajor utcai kórházba, hogy megoperáljanak, de én kézzel-lábbal tiltakoztam. Maguktól elálltak tőle, nem tudtak billentyűcserét csinálni akkor még. Néhány hét múlva kitört az 56-os játszma, golyók röpködtek a Városmajorban is, az orvosok el sem nagyon juthattak a kórházig. Hát inkább nekivágtak a nyugati határszélnek. Ha akkor megoperáltak volna, végem. Önigazolást nyertem: mégiscsak megvagyok operáció nélkül is. Húsz évig bírtam. 76 tavaszán aztán a lapcsinálási eszelősség, viták, veszekedések kellős közepén arra ébredtem egyik éjjel, hogy fulladok. Következő éjjel újra fulladtam. Harmadnap, vasárnap délelőtt felhívtam egy orvosnőt. Azonnal berendelt a kórházba. Kiderült, hogy tele van a tüdőm vízzel. Összevissza vizsgáltak. A professzor kijelentette: meg kell a szívemet operálni. Egy következő vizit alkalmával ugyanez a professzor a kisebb műtéttel fölérő szívkatéterezés után már azt nyilatkoztatta ki, hogy mégsem kell megoperálni, elég ha gyógyszerrel szedek és vígyázok magamra. Ezt csináltam hónapokon át, mindhiába. Egy nyavalyás séta már kidöglesztett, de még a borotválkozás is. Láttam a jövőmet: így kell élnem ezután, egyre inkább fekve. A magam terhére, meg a családoméra. Ezt nem óhajtottam vállalni. Világos volt, hogy csak az operáció segíthet. Ha itt nem javasolják, hát máshol. Persze ez nem gyerekjáték. Egy billentyű esetén egy, két billentyű cseréje esetén három-négy százalék a rizikó. Rizikó vagy nem rizikó, ezt választottam. A feleségem elkísért és a legnehezebb időkben ott volt velem. A sors úgy hozta, hogy másodszor is meg kellett operálni. Nem egészen három hónapos különbséggel. Az említett professzor azzal rémített: a szervezetem nem bírja ki az operációt. De én két operációt kibírtam!

– *Mit adott neked ez az operáció mint költőnek?*

– Én képtelen vagyok elkülöníteni magamban a költőt. Túl hosszú ideig voltam katona és fogoly, túl hosszú ideig félreállított. Nyomorult ember, állat voltam akkor a kórházban, nem költő. Vagy féltucat kurta verset kalapáltam össze, amíg ott nyüglődtem, az is erőmet meghaladó produkció volt.

– *Hogyan telik mostanában egy napod?*

– Nézd most már elértem, hogy hetenként csak egyszer megyek vérévelre. Két hete még, néhány hónapon át naponta mentem. Kórház után (már amikor éhgyomorral vesznek vért) hazajövök reggelizni, vagy be egyenesen a szerkesztőségbe. Ott bent teszek-veszek délután háromig-négyig-ötig, néha még tovább is. Mire hazakerülök, nagy ugrándozni való kedvem nincs. Sem verset írni, sem semmiféle fogalmazó munkát végezni. A levelezni valóim is a nyakamra gyűlnek. Fogva tart a görcs. Mindig rossz levélíró voltam, most még inkább. Itthon örökké ezek a bibelődő munkáim várnak, most a kezdeti magyar újságokból kigyűjtött masszát próbálom

végre sajtó alá igazítani. Meg aztán rég megvan az alapja egy Magyar Versek Könyvének. Ezt most fölfrissítem, rendezem, tervezem. Ezekkel piszmogok. Csak bevégezni nagyon nehéz. Aránytalanul, meggondolatlanul nagy vállalkozások. Az 1831-es Uránia nevű közlönyben olvasható ez a versike, bizonyos Egresy Sámuel csinálta:

„Pósvaynak minapában
Monda Isten haragjában:
Készíts szótárt, tákozd, ékezd,
De azt soha el ne végezd.”

- Bosszúsan azt mondtam, mikor rátaláltam: Na, ez az én mottóm... A piszmogásom azzal jár különben is, hogy könyveket bújok, studiózok. Az elmúlt években korán lefeküdtem, húzott az ágy. Most tizig, tizenegyig maradok fönn, többnyire tévét lesve. Egy-két hónapja kaptunk rá a krimire is. Ha délután előbb hazavetődöm, el-elalszom egy rövid időre.

- *Mikor tudsz írni és hol?*

- Mostanában nem írtam, nem is kísérleteztem vele. Szegény Komlós Aladárral találkoztam 15-20 éve. Azt kérdezte: „Nem írsz?” - „Nem” - mondom. - „Én se, meg sem mozdul bennem semmi!” Szinte dicsekedve válaszolta. Bennem aztán megmozdult. Bebizonyítottam... Csak hát olyan dömping van, vers-dömping, hogy az maga bénít. Az olvasók jórészt zsongító verseket várnak. Kábítószerszámba megy többnyire mostanában a vers. Hiába, hogy Illyésnek megvan a maga nagy respektusa, de azt nem lehet látni, hogy különösebben fálnak a dolgait. Pedig Illyésnél van gondolat, mondanivaló. Régen is észrevették: nem az számít, hogy a pap mit mond, hanem hogy el tudja-e ringatni a hallgatóit.

- *A hetilap feszültségeit hogyan viseled el? A szerkesztés szépsége, a lap célkitűzései erőt adnak neked, vagy apasztják energiádat?*

- Ezt a szerkesztést magamban sohasem vállaltam volna. Hármásban vállaltuk. Benjáminnal és Fekete Sándorral. Fekete közülünk a motor, gyakorlata van a szerkesztésben, gyorsan, remekül vágó esze, csudálni való józansága. Meg bátorsága is. Benjáminon sokat fárasztattok az évek, mégis nagy biztonság nekünk. Bajosan boldogulnánk nélküle. Magam... hát a korábbi energiáimmal mutatósabb munkát végezhetnék. Így amit teszek, nem annyira látványos, de a lapon, hiszem azt, meglátszik. A szerkesztés persze, mindenképpen kompromisszum. Sok mindenre muszáj tekintettel lennem, sokszor el tudnék képzelni jobbat, különbet. Csüggesztő tusakodások is adódnak, hogy a végén csak legyintek. Egyet-mást mégis elértünk, az olvasók is a megmondhatóí. Még meg sem indultunk, számos jóakarónk azt jósolta: három hónap alatt 30 ezerre leesik a példányszámunk. Nem esett le. Ingadozott, de 130 ezer alá nem süllyedt. A csüggesztő szakaszokon már túljutottunk.

- *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

- Bogarászok régi versek, régi szerzők között. Passzióból, ha már másképp nem sikerül. Még a kislányomnak is azt ajánlom, hogy valamilyen bibelődő munkát válasszon majd. A bibelődő ember szerencsés, még ha nyugdíjba megy is, van ami lekösse. Néha kirándulgatunk. Van ez a kcsi egy jó félév óta, jó volna bejárunk valamit az országból. De éppen félév óta az örökös vérvétel és vizsgálat megbénított bennünket.

- *Jól érzed magad ebben az életformában, vagy egy másfajta életvitelt kívánsz?*

- Jól érzem magam mindenképp, de amit tudok változtatni, még változtatok rajta.

- *A kezdetekről még nem beszéltünk. Hogyan éltetek Zámolyon, testvéreid voltak?*

- Zámollyal egy kicsit végre rendbe tudtam hozni a dolgaimat. Régebben is előfordult, hogy megjelent valamilyen írásom, és bánatok lettek belőle. Legutóbb 75-ben a Kortársban írtam, Vázlat a szülőföldről című laza valamit. Egy-két olyan dolog is belekerült, aminek a húgomék nem tudtak örülni. Közbejött az én kórházasedim, az is távortartott a falutól. Úgy látszik, lassan mégis helyrezökkentek a dolgaim... A középparasztok közé tartozott a család. Ez meghatározta a helyzetünket. Nagypám, évekkal az én születésem előtt a falu közepén váratlan szerencsével megvett egy házat. Kuláknak minősülő porták közé ékelődtek. A család szívesen tekintett föl a nagygazdákra, de bizony azok nem vettek be minket. Még a módosabb rokonok is rossz néven vették hát, hogy engem középiskolába íratnak. Elég konzervatív falu volt, akkor még nem vált szokássá a taníttatás. Most már zámolyiak is rakásra kerülnek ki az iskolából. - Ketten voltunk testvérek, a húgom otthon él. Van két lánya, már három unokája is. Szüleim közül még az apám él, az idén 82 éves. Én inkább anyámhoz kötődtem, annak voltak ilyen könyves hajlamai. Gyermekkoromban az anyai ág volt a meghatározóbb. Apámnak könyvekhez semmi köze sem volt, viszont sokkal természetesebb észjárását hozott magával. Remek humora volt, kedvelték érte sokan. Talpraesetten tudott viselkedni. A szomszéd faluban, Pátkán, ahonnan apám származott, özve beszéltek. Talán a török időkben kerültek ide és talán a Kiskunságból. Polgárosuló, seftelő parasztság lakott ott. Az én falum a földhöz jobban ragadt. A vérbeli pátkai kulák mással dolgoztatta a földjét, maga inkább vásárokon forgott, a mi falunkban a nagygazda a szolgájával, de a családjával együtt is szakadásig dolgozott. Még a reggelit sem otthon ette meg egyik-másik, hanem a mezőre menet, az ökrök előtt a mejjéskötényből rágtta el reggeli gyanánt a kenyeret. - Nagyon szeretem én Zámolyt, alig van mai költő, aki versben annyi mindent elmondott volna a falujáról. Ezért támadtak furcsa érzelmeim később. A falu mai hangadói rólam alig tudnak, személyesen engem nem ismertek. Azt elvárták volna, hogy alkalmat teremtsen a barátkozásra. Az értelmes idősebb emberek, akikkel megértettem magamat, rég elmentek ebből a világból. A családon kívül személyes kötődésem már nincs a faluhoz. Egyszer próbálkoztak, hogy meghívják irodalmi estre, de én attól rettenetesen fázom, hogy a saját falumban kellessem magam. Így elmaradt a dolog.

- *Hol vagy otthon a világban?*

- Nem vagyok otthon. Leginkább a családban vagyok otthon. A család nekem nem sikerült korábban. Mi miatt, ki miatt, most ne firtassuk. Ilyen jól nem voltam, mint 70 óta, ebben a kicsi vacak lakásban. Pedig hát nem főszerkesztői méretű. Ráadásul az én átkozott könyveim szorítanak ki belőle. Na mindegy. Helyi értelemben ezenkívül otthonom nincs. Nekem nincsenek törzshelyeim. Néhány barátom mégis akad, barátom-féle meg jócskán, akikkel szívesen, jólesőn el-el tudok beszélgetni. Zámolyon minden megváltozott. Minden más. Régebben? Hatalmas élményem volt a Bolyai, a későbbi Győffy kollégium, de ez a kötődés is szétmállott. Volta-

képpen az emlékek adják meg az otthon ízét, így nem érzem magam légüres térben. Tudatomban kell rekonstruálnom azt, ami a valóságban nincs meg. A fiatalok is másként gondolkodnak. Forog az eszük, törtetnek előre. Nem egy régebbi jóismerőssel csak véletlenül találkozunk. A városi ember elmagányosodása ilyesmi. Nem mintha nem találhatna több olyan embert is, akivel megértetné magát... De az utat nem találja meg ehhez az emberhez. Benjáminnal húsz évnél régebben vagyok barátságban. Fekete Sándorral is lassan tíz éve, de mindnyájunk idejét lefoglalja a család, a munka, meg mit tudom én. Nem is mindig egészséges, hogy csak szakmabeliekkel barátkozunk. Másfajta emberekkel is nem árt összekerülni.

– *Mit jelent számodra az élmény?*

– Számomra elengedhetetlen az élmény. Az eleven, az ujjammal tapintható. Kísérleteztem ugyan mással is. A képversekre és állatversekre gondolok, két ilyen, nem közvetlen élményből meritő ciklusom van. Mi feszíti az állatverseimet? A mai ember iszonyú betegsége, hogy elszakad a természetől. Én szeretem a természetet, de kinzó, hogy nem ismerem eléggé, azért írtam állatverseket, hogy a nosztalgiáimon könnyítsek velük. Könyvek, mások tapasztalatai nyomán készültek nagyjából. Így voltam a képversekkel is. Tőlem távoli korban élt mesterek műveit próbáltam megérteni, egybejátszani a magam korával. A megértések és megértetések sarkalltak. Egyébként, nekem kell az élmény, nem igen tudtam enélkül írni. Fel is rótták ezt nekem. Fogyatékosága is lehet, persze, az embernek az élménybe fogózás. Aki nem elfogult, megállapíthatja, hogy summázni is tudtam ezért egyet-mást. A Csillagforgó című versem, gondolom, ezt bizonyítja. Meg talán több más is.

– *Kit érzel magadhoz közel az előző irógenerációból?*

– Vagyis hogy hol a helyem? Nahát, azok kedvéért, akik mindenáron be akarnak sorolni valahova, hadd rajzoljak egy háromszöget. Egyik sarka Benjámin, a másik Weöres, a harmadik Erdélyi József. Nahát, valahol középen, ott keressenek. Ha ugyan megtalálnak. Mert kiderülhet, hogy ez nem is háromszög, hanem sokszög. Hisz úgy húsz-harminc éve minden kortársamnál erősebben ígézett Illyés Gyula. Aztán nyitabb-rejtettebb szálak kötnek sokmindenben több más kortárhoz, Jékelytől Simon Pistáig, sőt Orbán Ottóig, Ladányi Miskáig. Hogy a múltból ne is beszéljek. Szinte kortársi intenzitással élek együtt nemcsak a klasszikusok örökségével, hanem egy sor ismeretlenével, vagy alig ismertével. A 16. század verselő prédikátorai, a 16–17. századi kalendáriumversek szerzői, vagy a 18–19. század fordulójának elsüllyedt költői hagyománya engem módfelett izgat és inspirál. Dehát erről írtam már, világosabban, pontosabban, mint ahogy itt rögtönözhetném.

– *Az írónak szerinted mi a dolga a világban?*

– Nem tudom. Nem is szívesen fogalmazok efféle programokat. Fialoknak való. Azt már tudjuk, hogy a lélek mérnöke nem lehet csakúgy az író... Mi az író dolga? Tegye, amit éppen tehet.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Bizonytalannak látom. Az író, ha egy kicsit élelmes, megél ma, sőt akár jól is él a írósgéből. De ez aligha minden. Gondolom, minden valamirevaló író így van vele. Csakhát az író maga sem nagyon tudja ma, mit

csináljon. Akarva-akaratlanul nem egyszer inkább csak narkotizál az író. A költői gyakorlat nem is kicsi részben, ilyesmiben nyilvánul meg ma. Vanak más törekvések is, de ezek alulmaradnak. A nyugat-európai országok, akár a legnagyobbak is, minimális példányszámban adják ki a versesköteteket. Olyan helyen is ezt tapasztaljuk, mint Finnország, ahol az olvasásnak nagy a hagyománya, ahol falun is olyan mértékben olvasnak, mint nálunk elképzelhetetlen. De most a finn költőt sem olvassa a nép, pedig fél évszázada még nagyra becsülte az íróit. Nálunk a számok szerint még elkelnek a verseskönyvek ehhez képest, de csupán a számoknak nem tudok sem hinni, sem örülni. Itt valami eléggé általános jelenséggel kell számolnunk. A társadalmi mozgólódások idején igazán kellettek a versek, nem is csupán a politikai versek. Álló korban ez koránt sincs így. Lehetne tirádázni az írói hivatásról, de érdemes-e? Nagyon bizonytalanná vált a költői hivatás. Költői szó címén különböző trükkök kerekedtek fölül. A fontosabb szerep ma, úgy látszik, a prózának jut, mint a századvég idején. Lázasabb korszakokban még a próza is versként, egyfajta kötetlen versként szólt meg.

- *A politika és a társadalmi mozgalmak érdekelnék?*

- Érdekelnek, persze. Nagyon foglalkoztat a politika, mindig is foglalkoztatott. Nostalgiaim szerint használni tudó politikus költő lehettem volna leginkább. Csakhát azzal előbb-utóbb tisztába kellett jönnöm, hogy a politikában én naivabb vagyok a szükségesnél, politikusi alkat tehát igazán nem vagyok.

- *Gépesített, kapkodó, zűrös korunkban milyen a közérzeted?*

- A technikai civilizációban rettenetes sok hasznos dolog van, de az úristen tudja, mire lyukad ki az egész. Itt ez a töméntelen sok autó, egymástól már haladni sem tudnak. Metróval sokkal előbb beérek a szerkesztőségbe, mint autóval. A technikai civilizáció fontos, de ha egy társadalom nem okosan él vele, visszafelé sül el.

- *Gépekhez, szerkezetekhez van érzéked? Az autóhoz értesz valamenynyire?*

- Csanádi csodálkozva rámnéz. Felesége, aki éppen a szobába lép, nevetve megszólal:

- Kiválóan ért az autóhoz. Hozzá sem nyúl. Nem tudja, mi mire való a kormány körül. Mind ilyen kitűnően értenek a szerkezetekhez. Úgy két éve irodalmi estre mentünk. Nem Imre, hanem a barátja kiszáll a kocsiból és bevágja az ajtót. Ekkor veszi észre, hogy az ablak nincs felhúzva. Kívülről benyúlt a kocsiba és elkezdte feltekerni az ablakot. Belülről.

Csanádi is nevet. Amikor Kati asszony kiviszi a teáscsészéket, újra megszólalok:

- *Van egy kevésbé derűs kérdésem is. Hogyan éltél, mit csináltál az ötvenes években?*

- Én 48 őszén tértem haza fogságból, rögtön odakerültem a Szabad Földhöz, akkor a Fehér Lajos volt a főszerkesztője. Fehér Lajos fogadott oda, mert azt hitte, úgy tudok riportot írni, mint a Dobozy. Urbán Ernő és Dobozy volt akkor a lap díszé és virága. Első feladatként azt kaptam, keressék egy olyan középparasztot, aki traktorral szántat és írjak róla. Talál-

tam traktort is, parasztot is, de külön. Kiderült hát, hogy nem tudok úgy írni, mint a Dobozy, sőt, nem is vagyok alkalmas ilyenformán erre a munkára. A Magvető című, egy-két évig egzisztáló lapnál dolgoztam aztán, majd a Szabad Ifjúságnál, akkor a Katona Éva volt a szerkesztője. Valami szerencsés véletlen révén átkerülhettem a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz, ott kezdtem aztán helyrerázódni. 1955 januárjában létesítették a Magvető Kiadót, Képes Géza lett az igazgatója. Átmentem oda, szintén lektornak, ott is ragadtam 75 végéig. Emlékszem, újságíró-süvölvény koromban a cimborák azon röhécseltek, van egy olyan foglalkozás, hogy lektor. Ülni kell egész nap és olvasni. Végül hát én is lektor lettem, 24 éven keresztül. Különösen az első időkben esett nehezemre, mert a kötetlen újságíróság után itt be kellett menni 8-ra, ott lenni 5-ig és mindig olvasni. Furcsa idők voltak.

- Nehéz, vívódásra készítő helyzeteid nem adódtak azokban az években?

- Én 45 előtt bekerültem a Győrffy kollégiumba, barátokra, jóbarátokra tettem ott szert. Annak ellenére, hogy kijártam egy másféle iskolát, a fogságot, ügyem maradt, mélyen az maradt a szocializmus ügye. Itthon azonban, mire én hazavetődtem, tagzárlat fogadott. Elharapódzott az éktelen éberség, gyanakvás. Kiderült, hogy a származásommal is baj van, a középparaszt majdnem kuláknak számított. Ehhez is fért volna egy-két szó, ráadásul nem én voltam középparaszt, hanem a szüleim, de hiába. Amerre csak néztem, láttam, hogy ez párttag, az párttag, de én hiába jelentkeztem, lepöcköltek. Furcsa érzés volt nekem az akkor. Csak lassan tudatosodott bennem, hogy nem egészen arról volt szó, amit naivul elképzeltem. Már a fogságban próbáltam megmagyarázni magamnak, mi miért van úgy, ahogy van. Azt hittem, nem értem meg a realitásokat és magamban kerestem a hibát. Otthon a faluban is kezdett az ember felocsúdni, mert furcsán mentek a dolgok. Kétes egzisztenciák szabadultak rá a falura. Onnan is kiemeltek olyanokat, akik szokott körülmények között talán nem lettek volna rossz emberek, de a szerep eltorzította őket. Megtörtént akkoriban az a kegyetlen dolog, hogy nekem kellett kenyeret hazavinnem a faluba, pénzt is több alkalommal. Az ember efféle szemléltető oktatáson keresztül tudott sokmindent megérteni... Ami a verseimet illeti, gyűlögettek azok évek óta, de közbejött a katonaság, fogság, hát nem jelentek meg. 1951-ben, 31 éves koromban adtam be egy paksamétát belőlük a kiadóba. Juhász Feri és Vas István lektorálta. Még mindig nem jelenhetett meg. A régi anyag rendben lett volna, de új vers nem igen akadt, amit írtam, nem vitte magával a többit. Húzódott a dolog, végre 53-ban elfogadták a könyvemet, nyomdába adták, csak a végére még egyet-mást oda kellett biggyesztenem. Pedig akkor már jóval keservesebben tudtam lelkesedni. 53 júniusában hangzott el aztán a Nagy Imre beszéd. Akkor jött meg az én levonatom is. Óriási szánom-bánomok hangzottak el, jelentek meg egy-két kartársam részéről, nagy önkritikákat gyakoroltak. Ki-ki igyekezett megszabadulni az 50-es évek termékeitől. Sajnos, egyik-másik igen szemforgató, visszatetsző módon. Ez akkora undorral töltött el, hogy bár ott volt a lehetőségem ezeknek az erőltetve készült verseknek a kihagyására, de azért sem. Nem dobtam ki őket. Azt tartottam: vállaljam, ha már megcsináltam. Azóta is beveszem hol ezt, hol azt a gyűjteményekbe. Mismásoljam el azokat az éveket? Azok a versek is „enyémek”, hiába is tagadnám meg őket.

- *A szorongást, mint érzést, ismered?*
- Bővebben, mint kellene. Eléggé szorongó alkat vagyok. Szerencsére ez az adottság kiegészül azzal, hogy máskor könnyelműbben veszek dolgokat, mint szabadna. Mindig ki tudtam nőni a válságos időszakaimat. Hengecsem is néha: vissza tudok gömbölyödni, mint a benyomott labda. De nem egészen igaz így. Akár apró dolgok is mértéktelenül megviselnek. És visszavetnek. Részben ez egyik magyarázata a görcsös állapotoknak, amikor nem megy az írás. A szorongásoktól szabadulni kell, hogy újra boldoguljak a verssel.

- *57 év alatt hányszor voltál életveszélyben?*
- A háború környékén egypárszor voltam, valamilyen formában. Minálunk megállt a front bő három hónapra. Mi a faluban egy hétig maradhatunk a németek futása után. Amikor az oroszok bejöttek, egy hétre rá kidoboltatták, hogy az egész falu kerekedjen föl kelet felé a másik faluba, Pátkára. Ott Pátkán, szintén egy hétre rá, ugyancsak megismétlődött. Azon a napon néhányad magammal kivitt egy katona a kertek alá árkot ásni. Az alatt a lakosságot tovább küldték. A házban csak a két nagyanyám maradt, a pátkai és a zámolyi. A zámolyi nagyanyám szélütött állapotban. Az őt engedett, bejuthattam a házba. Faggattam öreganyámat, de nem tudta megmagyarázni hová is mentek az apámék tovább? Túloldalon orosz katonák álltak. Gyanús lettem nekik. Mit akarok? Vízet inni – mondtam. Az egyik velem jött. Néhány szót tudtam oroszul, dehát a katona nem boldogult velem. Elunta a dolgot, előhúzta a pisztolyát, és a kazlak között rámfogta. Nyugodt, higgadt embernek látszott különben. Végző kétségbeesésében magyarázni kezdtem neki, hívtam az árokásókhoz. – Gyere, ott van tolmács! – mondtam neki. Csakugyan elkísért odáig. Végül is megengedett. Ha nem fog el egy ilyen megszólalási kényszer, ott maradok holtan a kazlak között. Maga a fogság nagyjából nem járt életveszéllyel. Hogyan kerültem oda? A harmadik faluból vittek el. Katonaszőkevényként jutottam haza, Győrből. Karácsonyig ott szolgáltam egy hadiüzemi parancsnokságon. (Ennek is hosszabb története volna.) Decemberben kétszer is jártam otthon, de a körülmények miatt nem mertem kockáztatni a maradást. Hanem karácsony előtt közvetlenül jött egy parancs, hogy csapathoz kell bevonulnom. Jelentettem az ezredesemnek, hogy a falum környékét már elérték a harcok, szeretném meglátni, még egyszer, talán utoljára a szüleimet. Az ezredes igazán emberi módon válaszolt: nem adhat semmiféle engedélyt, de ha gondolom, hát menjek a saját szakállamra. Tud róla, jóváhagyja a szándékomat, de többet nem tehet. Csináltam hát magamnak nyíltparancsot, pecsétet ütöttem rá, aláhamisítottam az ezredes nevét. Muszáj volt. A város határában már egy toprongyos katona igazoltatott. Szerencsére, a nyíltparancsom meggyőzte. Fékeveszett özönlést, visszavonulást láttam akkor már végig az úton. Egy német teherautóval eljutottam Mőrig, onnan aztán gyalog Zámolyig. Ez úgy húsz-huszonöt kilométer. Félelmetes helyzetek adódtak. Német tank került el kétszer is a sötétben. A szőlőhegy alatt német ágyú mellől ugrott ki elém egy katona. A faluvégén egy fagyoskodó őr igazoltatott. Teljesen érthetetlen: miért nem lőttek le? Végül hazaértem. Hol itt, hol ott lobbant föl a láng. Az oroszok ott voltak a kertek alatt, és gyújtólövedékekkel lőtték a kazlakat. Háromnapi szorongató bizonytalanság után jöttek be az oroszok. Hozzánk beköltözött egy tábornok. Bárjukov nevű. Ezt csak néhány év óta tudjuk. Meglátogatta a falunkat, apámat annyi

év után is megismerte, nagy boldogan körülcsókolta... Aztán februárban, Sukorón engem is elkaptak. Vittek már el előbb is embereket. Azok közül többen odavesztek. Szerencsére én a vízvásztó másik oldalán értem földet. Nem a téli tifuszos lágerekbe kerültem. Májusban értem ki Ukrajnába, már a háború befejezése után. Akkor már jutott nekünk is oltás a tífusz ellen. 1948 szeptemberében vetődtem haza. Bő három és fél évet húztam le a fogságban.

- *Mitől vagy ideges, ha vagy?*

- Részint alkati dolog. Na meg kisebb-nagyobb esetek fölpiszkálnak. Kijutott a részem egyből-másból, lehetnék idegesebb is, mint amilyen vagyok.

- *Van valamilyen babonád?*

- Nincs semmiféle babonám. Mint ahogy nem vagyok vallásos, de még a valláspótlékokat is kerülöm. Például a költészetben. Ahol pedig manapság egyre kapósabb a révület, a finom transzcendens hangvétel, vagy éppen a vájkálás. Divatszóvá vált a „látomás”, nyakra-főre dobálóznak vele. Elég világos, hogy ma a költészet is a vallás funkcióját vállalja át, tudatosan vagy tudatlanul. Engem ez taszít. Inkább tartok József Attilával: „Szabad ésszel nem adom ocsmány módon a szolga ostobát.” Emlegetik, hogy válságos helyzetben előjön az emberben a megtérés hajlama. Ezt én nem tapasztaltam magamon sem a fogság, sem a műtét környékén. Sajnos, én ebben a vonatkozásban végzetesen megfertőzött racionalista vagyok. Legfeljebb irigyelni tudom néha azokat, akik bele tudnak kombinálni a világ sorsába valamilyen istenséget.

- *Álmodni szoktál?*

- Szoktam, bőven. Jellegzetes álmok főleg az operáció előtti években gyötörtek. Megtámadnak, viaskodni akarok, de nem tudom fölemelni a káromat, nem jön ki hang a számon. Bénultságot érzek, iszonyú terhet magamon. Ennek fizikai magyarázata volt. A szív rossz működése görcsöt okozott. Operáció után ez jó részben megszűnt, ritkábban, enyhébben kap el egy ilyen görcsös álom. Valami maradt persze vissza, mert a többi szervnek is igazodni kell a megváltozott szívhez.

- *Mikor sírtál utoljára?*

- A kórházban többször is. Úgy látszik, az végső kimerültségi állapot is volt. Nem vagyok síró egyébként. Inkább kinlódom, mint sírok. Ez az alkat vagyok inkább.

- *Hiszel a barátságban?*

- Hogyne hinnék. Barátságra szükségem van. Legfeljebb a gyakorlatban nem egészen úgy valósulnak meg a barátságok, ahogy jó volna. Vannak barátaim, akikkel alig találkozom, de jól esik rájuk gondolni... A barátság nem akkor jó, ha mindenben egyetértenek. Nem árt, ha egyben-másban a jó barátok sem értenek egyet. Ez segít másként látni a dolgokat... Nehéz határvonalat vonni, hol kezdődik a barátság és hol csak a cimboraság vagy egyéb. Vannak, akiket becsülök, de ritkán adódik alkalom, hogy el-elbeszélgethessek velük. A vérségi kapcsolatról nem tehet az ember, a barátságról tehet. A barátságot tekintem fontosabbnak.

– *Vannak ellenségeid?*

– Biztosan vannak. Hogyne volnának. Igen. Bagatell ügyekben is, főbenjáró ügyekben is. Hajaj! Nem mondom, hogy nem visel meg ha efféle tapasztalok. Leginkább persze akkor, ha olyan részéről, akit becsülök, vagy becsülhetnék.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Hogyne. Persze nagy skálája van a gyűlölet fogalomnak az ellenérzés-től, a megvetéstől a valóságos indulatokig. Ha annak, hogy költő, van valami fedezete, akkor ezt leginkább a fokozott érzékenységgel lehet magyarázni. Alkati meghatározottság. Ez azzal jár, hogy fokozottabb indulatok keletkeznek a magamfélében az emberek megítélését illetően is. Hacsak valaki nem olyan keleti bölcs, mint a Weöres Sanyi. Annak a fene tudja hogyan működnek az érzelmei.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Vannak. Legfőljebb nem látványosan. Például, soha nem cigarettáztam, a részegségig soha nem ittam. Elhárítottam magamtól mindig, mert tartottam attól, ha rákapok akár a füstölésre, akár az italra, nem szabadulok tőlük. Az ital ellen a gyomrom is tiltakozott végig.

– *Mondj egy pénzösszeget, ami szerinted összeg.*

– Félek a pénztelenségtől, mert kiszolgáltatottá teszi, megalázza az embert. De attól is irtózom, hogy rabjává legyek, hogy pénzt hajszoljak. Valami tiszta függetlenség volna kedvemre való. Csak úgy nem ábrándozom összegeken. De például a Táborhegy alatt van egy kis setesuta telkünk. Függetlenül attól, hogy mekkora összeg kell hozzá, ha a házikót fel tudnám rá építeni, jó lenne. Vagy az még különösen rámférne: annyi pénz, hogy ezt a lakást nagyobbra, alkalmasabbra cserélhetném rajta.

– *Mondj egy ünnepet, ami számodra fontos.*

– Megvagyok, illetve megvolnék ünnepek, ünneplés nélkül. Nem tudok ünnepelni. Hiányzik belőlem a pihenés és az ünneplés tehetsége. Lehetőleg persze számontartom a hozzám tartozók nevenapját, születésnapját, és mitagadás, jólesik, ha a feleségemnek, meg lassan a lányomnak az én efféle napjaim is eszébe jutnak. De hosszan, szertartásosan ezzel nem tudok bibelődni. Zavart az is mindig, ha akármilyen formában a központba kellett kerülnöm. Az nem nekem való.

– *Hol étkezel, mit eszel és mit iszol szívesen?*

– Hétköznaponként a szerkesztőségi házban ebédelek. Szombat-vasárnap Kati főz, vagy elmegyünk vendéglőbe, étterembe. Főleg a levesekért vagyok oda. Egy-egy remek húsleves, gombaleves föl tud dobni. Vagy a halászlé. Amilyent, teszem azt, Fekete Sándor főz. A halat különösen kedvelem, kivált a süllőt. Levest én is szoktam kotyvasztani. Kísérletezem a különböző izekkel, fűszerekkel. Ebéd után többnyire jólesik egy-egy pohár bor, vagy sör.

– *A nők sokat, vagy keveset jelentenek az életedben?*

– Egy párszor befürödtem velük... A nők hogyne volnának fontosak az ember életében. Azok voltak így vagy amúgy az én életemben is. Hogy

pórus járta, azért elsősorban magamat okolhatom. Nem lehet valaki büntetlenül pupák. Inkább hadd ne részletezzem. Kegyetlen sokat kínlódtam nőszeszélyek miatt.

– *Család, a gyermek, gondolom a te életedben is fontos?*

– Nagyon fontos. Iszonyú fontos. Eszter leánykám most nyolc éves lesz. Sajnos, ő már későn jött, fáradtabb vagyok hozzá a szükségesnél. Többet igényelne törődésben, mint amit tőlem kap. Nagyon ráférne, hogy ne csak az anyja, de az apja is vesződjön vele sokkal többet.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– El tudom. Hogy emberek-e? Ilyenek persze mint mi, biztosan nem. Más módon alakult ki, föltétlen más módon a testi formájuk. Nem ismétlődhet másutt pontosan a földi létforma. Azt is el tudom képzelni, hogy egyik-másik naprendszerben nálunknál magasabbrendű élőlények léteznek. De, hogy milyen a testi formájuk, fogalmam sincs, erről mások is csak képzeleghetnek legföljebb.

– *A huszadik század második felében szerinted mi az emberiség alapvető problémája?*

– Hogy egyáltalán fönn tudjon maradni, és emberi módon tudjon fönnmaradni. Nagyon csüggedt vagyok a jövő nemzedékek sorsát tekintve. Nem hiszem, hogy egyre könnyebb lesz az életük, minden gépesítés, minden vívmány ellenére. Inkább nehezebb. Egy-két nemzedék múlva maga a túlnépesedés félelmes gondok elé taszítja az emberiséget. A mi technikai szintünk csak akkor elég, ha csupán jóra fordítjuk, és csak akkor, ha nem szaporodik az emberiség ilyen félelmetes mértékben. Mi biztosítja, persze, egyiket is, másikat is?

– *És mi a magyar nép alapvető problémája?*

– Egyrészt ugyanaz. Emberi módon megmaradni. Egyes népek persze sokkal több joggal bizakodhatnak egy távoli jövőben. Annak, hogy „magyarság”, „Magyarország”, akkor van jövője, értelme, ha kellő tartalmat kap a mi nemzeti és emberi létünk. Egyébként mi értelme, hogy ragaszkodjunk a magyarságunkhoz? A legkevesebb, hogy megtartsuk a nyelvünket. Egy nemzet léte azonban nem csupán a nyelven múlik. A praktikus eszközök biztosan egyre több érvet sorakoztatnak majd föl, hogy váltsunk át egy nagy nyelvre. De csak ennyi lenne a mi magyarságunk értelme?

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Hogy az ember jobb lesz, abban nem hiszek. Az ember olyan lesz, mint volt. Miért lenne, mitől lenne jobb? Legföljebb az egyik ember jobb lesz, a másik meg rosszabb. De ez így van ma is, így volt századokkal, ezredekkel ezelőtt ugyancsak. A körülmények szerint persze hol a jobbak, hol a rosszabbak kerekedhetnek fölül.

Amikor becsukom a jegyzetfüzetemet Csanádi feláll, kitekint az ablakon. Néz valamit kíváncsian. Nem tudom mit néz, de úgy tűnik, mintha most nem állna mögötte az Árnyék, aki eddigi útján kísérte. Addig írt, beszélt, vívódott, míg végre megszabadult tőle. Vagy csak tavaszodik? Csak sűt a nap?

Mint a barackfa

*Mint a barackfa, ha magja
kemény csak, törzse szuvas,
a néma idő sava marja,
rozsdállik, akár a vas, –*

*derüsen jársz még, bár korhad
benned a csont, a velő;
mosolyogva intesz a kornak,
de téged is morzsol ő.*

*Emlékszel a vad kamaszra?
Csak a világra figyelt;
rohanó kaland ragadta
s belevésett valami jelt.*

*Kusza útjain megtalálta:
kaoszban a rész csak ép;
azóta keresi vágya
a világrend épületét.*

*Az a buzgó, nyíltszívű mamlasz
lett tapasztalt kétkedő;
hite megingott Atlasz:
van-e mit tartson tető?*

*A világ tudománya annyit
tanít, hogy mérhet az ész,
de csak hunyorogva bandzsít,
ki a fénybe nézni merész.*

*A költészet logikája
nem az elmélettaragók
csupa-ész hálója; más a
valóság: arca sok.*

*A prófétáknak, ha átkot
mondtak volt igazuk;
az élet nevet a látnok
szavára: övé az út.*

*Lehet: épp hogy sejtéd a végső
cél, de vidd tovább,
mit beléd írt ama véső:
az ősapák, ősanák.*

Este

*A kék hegyek vérző tengerbe fúlnak,
az alkony ónesője hull,
és csillagok, mécs-bogár szeme gyúlhat
az égre útvesztő kalauzul.*

*A képzelet még madártávolából
látja a tájat, aztán elmerül
a részletekbe: otthon van akárhol,
fenn, lenn, kívül, belül.*

*A reménység valami lét-utáni
sóhajjal pereg le a megkövült
közöny faláról, visszhang csak, parányi
zaj, megrebbent s elült.*

*Tört zene volt? Szív dobbant s holtrarémműlt?
Ne törjön meg, ne még!
Ha majd a hóövön túlra kiértünk
szóljon vele a végső messzeség.*

*Testem, hol sohasem pihen a formát
formáló lélek, addig ép,
mig egy a kettő: szenvedély és korlát,
lény és homály, éhség s elég.*

*Leszív az örvény kilépvén magamból
álomba, csókba, a halál
zengésébe, mely mint rekedt harang szól
a lét omló partjainál?*

*Az angyalok, ha vannak is, nem szólnak;
kihűnynak látó szemeim,
nem jeleznek se rosszakat se jókat,
megszűnt az újongás, a kín.*

*Mi őriz hát? Mily célra? Milyen dallam
hord hullámán hallgatagon?
Valami tudaton-túli, megfoghatatlan,
mindig tevékeny nyugalom.*

Beszélgetés

A.: *Ne ásd magad mind mélyebben a sárba,
mint megbántott giliszta; nem vagy az!
Magányod elrendeltetett aránya
el akkor torzul, ha ép magadat
kikezdi gögöd, vagy megront a báva
erény, mely nekilendít s cserbe hagy:
hősnek mind vén, ki egyedül maradva
példát úgy ad, hogy maga dől a kardba.*

B.: *Törjünk előre hát! Az ormokon túl,
árkon, bozóton, óceánon át:
Okot, fegyvert el ne vessünk bolondúl,
hogy le ne húzzon valami fonák
morál. Mire a végső óra kondul
lebírjuk ég, föld minden démonát.
Miénk a Mindenség és eljutunk majd
Istenhez, öléből keltvén a hajnalt.*

A.: *Úgy véled, legmélyebbre akkor ásol,
ha eljutsz a dúvad-ösztonőkhöz;
legmagasabbra akkor jutsz, ha bátor
tested a föld-vonzásból kiszökik,
és fontos leszel, ha fontoskodásból
a talnak viszed embertársaid.
De a jövőendő nem izgága álom,
indulat nem visz túl időn, határon.*

B.: *Nem nézek vissza! Tettet prófétálni
a küldetés: ne légy hát bamba Jób.
Őrségen állsz, ugrásra készen állj ki:
kiáltsd: a hátrálók kötnivalók,
s vágd a bitangját, legyen bár anyányi,
s ha kell, karddal adj tanulnivalót!
Figyelj merész szemekre, ha az archól
nem nyul remeg, de szent harag parancsol.*

A.: *Bevonhatnád: vihar tépi vitorlád;
az ormok fölött nem vár, nincs is ég.
Gépekké nőtt erőd a világ sorsát
más útra vinni sohse lesz elég.
Gonosz vásárt csinál, aki csak ott lát
esélyt, hol a türelem semmiség.
Törvényt viselsz, bár magad útját járván:
úrhajós függ csak igazán a pányván.*

Kerülőutakon

1.

*Mindig tilosban jár a kéz,
zsebet metsz, vagy egy női hát
langyos hómezején siklik tova.
Csak néha mozdulatlan,
akár az útmenti pléh Krisztusé,
aki legyintene, ha tudna,
s meghal, látszatra együgyűen,
kufárokért és zsoldoskatonákért.*

2.

*Csak a tükörben pusztít a tűz,
a falak, bútorok sértetlenül maradnak.
Ezért ver bilincsbe a tél,
ezért fojt a vértolulósos arcú nyár
nyershús-szagú lehelete.
Ezért lép ki homályos műhelyéből
a szájnylást beforrasztó közöny.*

3.

*A tudás szívszorító kaptatóján,
szűrós szemek kereszttüzeiben,
a rosszakarát bozótjába veszve,
téves tapasztalás csapdáiban,
az öncsalás kerülőútjain
kell végül elbotolni,
és mereven halottat játszani,
mit nálunk mesteribben
tud a veszélyt sejtő gyík vagy bogár.*

A mutatvány

A Herren-csoport következett.

Megperdültek a dobok és a bejárati függöny szétlebbenő szárnya mögül a csoport egyszerre futott be a homokkal borított porondra. Dübörgő taps köszöntötte őket.

– Szemléltető példa arról, hogy hogyan lehet megnyerni egy ütközetet az első ágyúlövés előtt.

Kern, a cirkusz tulajdonosa hallotta a revüs megjegyzését, de nem szólt semmit. Az a te bajod, barátocskám, gondolta, hogy Herrenék után következel és a kutya se figyel rád.

Herren megadta a jelt. A csoport egyetlen mély, szertartásos meghajlással köszöntötte meg az üdvözlést, aztán valamennyien megfordultak, szembe a kötélhágcsoval.

Kern elégedetten mosolygott. Herrenék jobban beváltak, mint remélte. Tavaly, amikor a nagy amerikai turné után a cirkusz a csőd szélére került, először arra gondolt, három-négy nagy számmal európai turnéra indul és minden rendbejön. Aztán meggondolta magát. Három-négy nagy számmal Európa minden jobb cirkusza rendelkezik. Neki egy szám kell, egyetlen olyan szám, amilyen nincs több a világon. Még végig sem gondolta az ötletet, már tudta, ezek csak Herrenék lehetnek. Hatan a kötélen. Három férfi alul, majd a piramis szűkülő lendületét utánozva, fölöttük két nő. A piramis csúcsát a tizenhárom éves Kriszti, a család legfiatalabb tagja alkotja. Mentőháló nincs. Csak a kötél és a bátorság. Ez a szám kell neki, a minden vagy a semmi. Herrenék mutatványa erre az elvre épült. És az ő vállalkozása is.

Ez volt a huszadik előadás. És ötezer ember tapsa erősítette a zenekar ünnepélyes dobpergését.

Amikor Herrenékkal megegyezett, azonnal hozzáfogott a műsor megtervezéséhez. Európa egyik leghíresebb közönség-pszichológusát hívta meg tanácsadónak. Két nap egymásután lejátszották az egész előadást, miközben öten ültek a nézőtéren és jegyzeteltek. A műsor első felének közép-pontjába a fakírszám került, az indiai csodaember mutatványa, aki úgy változtatta testét, mintha nem is lenne benne csont. A csúcspont Herrenék mutatványa volt. A szünet után a második szám. Az első a pszichológus szerint lényegtelen, mert akkor a közönség még nem figyel. A második azonban meghatározó. Többen tiltakoztak, de a tények a pszichológust igazolták. A szünet utáni első számot alig reagálta le a közönség. Aztán jöttek Herrenék. Az első előadás tíz perccel volt hosszabb, mint ahogy tervezték. A Herren-csoport mutatványa után ennyivel tovább tapsolt a közönség.

Következő számnak a pszichológus a revüt javasolta. Hadd üdüljenek, mondta. A revüs félórát kért, a pszichológus negyedórát ajánlott. A feszültséget oldani kell, mert különben a közönség nem tud figyelni. Fél óra alatt

azonban az emberek elunják magukat. Túl sok. A közönséget csak annyira szabad feloldani, hogy utána a kisebb értékű számok is könnyen olyan izgalmat váltsanak ki, mint a Herren-csoport. Ha ezt az adut kiengedjük a kezünkől, elveszítjük a játszmat. Kern a pszichológusnak adott igazat és a revü negyedórát kapott. Levonulással együtt.

Mire a műsorral elkészültek, készen állt a propaganda anyag is. A reklám szakember, legalább olyan híres volt a szakmájában, mint a pszichológus, az izgalmat állította a középpontba és ennek megfelelően szervezte meg a reklám-anyagot. Az ő útmutatása alapján készítettek Herrenékről egy felvételt. A fotós alulról fényképezte le a csoportot. Az alakok szokatlan torzulásban jelentek meg a képen és a hat egyensúlyozó bot valami meghatározhatatlan őskori szörny hangulat-képébe olvasztotta össze a hat embert. A reklám egyébként befejezte azt a munkát, amelyet a műsor megszerkesztésével kezdtek el, világprodukcióvá avatta az egyetlen igazi világszámból álló műsort.

És ez volt a huszadik előadás. És ötezer ember tapsa erősítette a zenekar ünnepélyes dobpergését.

Kern elégedetten mosolygott. Még egy hónap és ahogy mondani szokta, minden oké. Igaz, most utólag jutott eszébe, Herrenéknek talán nem kellett volna akkora gázsit adni, de ez már részletkérdés. Majd ha lejár a szerződés, megbeszéljük a dolgot. Kár lenne felborítani ezt a kitűnő programot. Az utóbbi időben Herrenék három helyről is kaptak ajánlatot. Kern azonban csak mosolygott. Amíg a szerződés le nem járt, Herren nem mozdul, ha a fél világot ajánlják neki, akkor se. Ismerte az emberét. Herren pontos, precíz, megbízható. Az volt régen is, amikor még a száma a negyedosztályt sem érte el, és az maradt akkor is, amikor világszámmá vált. Kern a maga módján szerette ezt a sovány, mozgékony embert. Ha jó kedvében volt, azt szokta mondani, Herren csak azért foglalkozott a feleségével, hogy ezt a csoportot összehozza, egyébként neki a kötél is megfelelt volna élettársnak. Másra azért nem merte rábízni a dolgot, mert a gyerek esetleg költői vénát örököl, azzal pedig nincs mit kezdeni a kötélen. Egy szóval beszélni fog Herrennel. Maradjanak együtt, ez mindkettőjüknek jó. Ha Herren nagyon makacskodik, legfeljebb rátesz még egy adagot a gázsira.

Herrent tulajdonképpen már Amerikába is magával kellett volna vinni. Az lett volna a nagy dobás. Most már persze mindegy. Vagy ki tudja. Kern esténként, amikor meghallotta a mutatvány után felzúduló tapsvihart, önkéntelenül is arra gondolt, ezzel a műsorral kellene elmenni Amerikába, oda, ahol tavaly volt. Most mit szólnának? Tudta, oda visszamenni, ahol egyszer megbukott, istenkísértés. És mégis. A játék törvénye az, hogy az nyer, aki mer. Neki egyszer már sikerült. Aki pedig felrobbantotta a bankot, az nem mehet el. Majd megfontolja. Van rá ideje bőven.

A reflektorok hirtelen kialudtak, csak egy fejpép világította meg Herrent. Herren mosolygott. Azzal a merev, lárvá mosollyal nézett a fénybe, amely az egész mutatvány alatt ott ült az arcán. Tulajdonképpen nem is mosoly volt ez, hanem az arcizmok egy bizonyos rendszer szerinti merevsége, amely abban a pillanatban kiült arcára, ahogy megérintette a kötélhágcsót. Apró, lusta mozdulatokkal küszört felfelé. Ez az út a porondtól a kötélig Herren számára az egész mutatvány legfontosabb része volt. Ahogy megérintette a kötélhágcsót és talpa alól kiszaladt a porond homokja, elkezdődött az a folyamat, amit Herren a koncentráció kialakulá-

sának nevezett. Agyából fokozatosan kihullt minden és helyét egyetlen dolog foglalta el; a vékony, keményen feszülő szalag, amelyen át kell menniük, hogy – Herren kedvenc szavajárása szerint – elérjék a tapsot. A taps Herren számára nem egyszerűen azt az először rendszertelen, majd egyre inkább ütemessé váló dübörgést jelentette, amely akkor csattant fel, amikor a megerőltetéstől kábultan átértek a kötél másik végéhez, hanem magát a közönséget. Igen, magát a közönséget, mert Herren számára esténként két törvény uralkodott, a kötél és a közönség. A kötél volt az a valami, amit le kellett győzniük, hogy eljussanak a közönséghez.

A szakmában sokan szadistának tartották Herrent. Ő azonban csak mosolygott. Köztünk legfeljebb annyi a különbség, szokta mondani, hogy ti tudomásul veszitek a tényeket, de nem ismeritek el. Én elismerem. Ki vagyunk szolgáltatva a közönségnek. Ez az igazság. Ebből származik a hírnevünk is. Minél jobban szolgáljuk ki a közönséget, annál híresebbek vagyunk. Aki csak egy bukfencsel szolgál, kis elismerést kap, aki bedugja a fejét az oroszlán torkába, az nagyobbat. A közönség a te mutatványodban, bökött rá az egyik légtornász vitatkozóra, azt értékeli, hogy az ő kedvéért megkockáztatod a nyaktörést. Hogy mégsem töröd ki a nyakad, az a te ügyességeden múlik. Maga a vállalkozás azonban a nézőért történik.

Az öregebbek nem vitatkoztak Herrennel. Nem azért, mert mindenben egyetértettek vele, hanem mert régen ismerték. A fiatalabbak, közülük is leginkább a sikeresek, felháborodottan tiltakoztak. Herrent azonban nem lehetett megingatni. Azt mondod, király vagy? Elismerem, király vagy. De milyen király? Olyan, akit minden este újra meg kell koronázni, és ha egy estén nem sikerül a salto mortale, már nem vagy az. Érted? A tegnapi teljesítményéért ma senkit sem tapsolnak meg. Ha nagyon felboszszantották, ez pedig ritkán fordult elő, mert Herren nyugodt ember volt, akkor Ulrai példájára hivatkozott. Ulrai valamikor a leghíresebb artisták egyike volt, most, Kern jóvoltából, mint bohóc dolgozott a cirkuszban. Herren halk, szenvtelen hangon beszélt Ulrairól, majd ellentmondást nem tűrő hangon hozzátette: Ki vagyunk szolgáltatva a közönségnek. Ez a törvény és a törvény ellen csak a tudatlan lázad fel. Ezek a szavak Herren számára a vita végét jelentették. Utána még ült egy ideig, aztán felállt és köszönés nélkül elment.

Herren szigorú fegyelmet tartott a csoportban. Nem tűrte a lazaságot és megkövetelte, hogy állandóan mindenki a mutatvány büvkörében éljen. A mi magánéletünk, szokta mondani, abból áll, hogy este sikeresen átjussunk a kötélen.

A gyerekek, akik születésüktől kezdve ebben a légkörben éltek, zokszó nélkül vették tudomásul a rendet. Első játékaik közt előkelő helyet foglalt el a kötél. Herren úgy lopta be életükbe a vékony acélszalagot, mint a legérdekesebb játékot és gondosan vigyázott rá, hogy a gyerekek soha ne érezzék tehernek, feladatnak. Aztán ahogy nőttek, úgy emelte a követelményeket, egészen addig, amíg valamennyien be nem léptek a csoportba és kialakult a világszám.

És ez volt a huszadik előadás. És ötezer ember tapsa erősítette a zenekar ünnepélyes dobpergését.

Az új szám az első előadáson leáratta a sikert. A közönség tombolt, nem akarta leengedni őket a porondról. Herren aznap este, életében talán először, sírvafakadt. Harminc éve készült erre a napra. És most bekövetkezett. Olyat alkotott, amilyen nincs több a világon. Még fel sem ocsú-

dott a siker kábulatából, amikor megkapta Kern ajánlatát. Az ő számával menteni meg a cirkuszt! Ennél többről nem is álmodhatott volna.

A csoport tagjai nem örültek az új szerződésnek. Ösztönösen éppen az taszította őket, ami Herren számára a legvonzóbb volt; a még nagyobb siker erőszakos követelése. Szólni azonban nem szóltak. Ott élt bennük Herren tanítása; a kötélen tilos beszélni. Ők pedig egész életükben a kötélen voltak.

Herren felért a trapézhoz. Gyorsan, frissen felugrott a keményen dobanó deszkalapra, megvárta, amíg a többiek is felérkeznek, majd szertartásosan meghajolt, lefelé, a közönség irányába. A porondon és a nézőtérén sötét volt, csak a kupola alatt ragyogtak a reflektorok. Herren még egyszer végignézett a csoporton. A többiek bólintottak. Ez volt a jel.

A mutatóvány két részből állt. Az első feladat a gúla kialakítása volt, a második az út a kötel másik végéig.

Herren kezébe vette az egyensúlyzót és jobb lábát előrecsúsztatva rálépett a kötéltre. A zenekarban peregni kezdtek a dobok. Még nem a mutatóvány volt ez, mindössze Herren ellenőrizte a kötelet.

Kern a bejáratí függöny mellől figyelte a gúla kialakítását. A megszokott, rutinos mozdulatok letről a hanyagság látszatát keltették. Ez is Herren alapelvei közé tartozott. Izgulni a közönségnek kell, mondta nem egyszer, ez az ő feladata. Ezért fizet.

A dobok egyre erősebben peregtek.

Kern az órájára nézett. Fél kilenc. Herren nem panaszkodhat. Ő kérte, hogy a szám pontosan fél kilenckor kezdődjön. Huszadik alkalommal tartják az időt.

A karmester a korlátnak dőlve figyelte Herrenéket, aztán intett. A dobok egyre hangosabban dübörögtek.

A gúla elindult.

A nézőtérén valaki halkan morgott. Imádkozik, gondolta Kern. Már többször megfigyelte, hogy az igazán merész számoknál többen önkéntelenül is imádkozni kezdenek.

Herren vezette a csoportot. Lábát előrecsúsztatva szinte ráfonódott az acélszalagra, aztán egy pillanatig kivárt. Egy – kettő – három. Az egyensúlyzók észrevétlenül balra lendültek. Egy – kettő – három. Herren ismét előre lépett. A keményen feszülő acél mély árkot hasított a talpába.

A gúla már megtette az út felét.

Kern elégedetten bólintott. A nehezén már túl vannak. Arra gondolt, le kellene ellenőrizni a revüt. Tegnap háromszor is tévesztettek. Igaz, megígérte, ha ma is bakiznak, levon a gázsiból, de azért nem ártana utánuk nézni. Már majdnem elindult, amikor kiáltást hallott: Nem bírom tovább!

Elza volt az. Kiejtette kezéből az egyensúlyzót és megperdülve alázuhant. Bátyja, aki alatta állt, megpróbálta elkapni a kötelet, de nem érte el. A többiek fennmaradtak a kötélen. Krisztit Herren kapta el és átrohant vele a trapézra.

A reflektorokat nem gyújtották fel, csak a kupolát világították meg a sugarak, és a dobok egyre erősebben peregtek.

Kern négy embert küldött be, hogy hordágyon kihozzák a lezuhantakat és telefonáljanak mentőkért. Aztán odalépett a mikrofonhoz. Hölgyeim és uraim! Az előadást folytatjuk. Kérem, maradjanak a helyükön. Az előadást folytatjuk.

A nézőtér felől izgatott suttogás hallatszott. Néhányan a kijárat felé szaladtak, de a többség nem mozdult. A számot folytatni kell, mondta Kern és a kötélre mutatott, amin az előbb csúszott le Herren.

Herren egy pillanatig mozdulatlanul állt, aztán odalépett a kötélhágcsóhoz. Meghaltak? Kern a közönséget nézte. Azonnal itt lesznek a mentők, mondta. Folytassák a számot.

Herren visszakúszott a kupolába.

A szám, amit előadott, a kiöregedett kötél tánccsok műsora volt, nem az erőre, az ügyességre épült, hanem a nevetető ügyetlenségre. Bohóruhában, hosszú orrú cipőben, krumpliorral szokták előadni. Herrenen a kötél tánccsok fehér öltözéke volt, de azért a közönség így is hosszan megtapsolta a mutatványt.

1927 P. A. H. #4

Műkedvelők

Miklós hazafelé igyekszik. Nem siet; kezében fekete diplomata táskát lóbálva kényelmesen sétál, szájában félig elszívott cigaretta parázslík. A hegy mögött éppen lebukik a nap, átmenetileg nagy területen vörösre festve az égboltot. A vörös fényben néhány csupasz, fekete fa ágaskodik a hegy tetején.

Magas, kissé hajlott alakja senkinek sem tűnik fel az utcán; enyhén kopaszodik, hosszú, sovány orra, mint valami ragadozó madár csőre, messzire előre nyúlik arcából, két tompán csillogó, szürke szeme jelenleg könnyes, mert erősen fúj a szél. Harmincegy éves, nő, foglalkozását tekintve hirdetési ügynök, gyermeke nincs. Most éppen kinyitja az ócska, öreg kaput, keresztülvág a kerten, kezefejevel megtörli a szemét, aztán zsebéből némi keresgélés után elővesz egy kulccsomót.

Erzsi, a felesége, amint meghallja a kulcs csikorgását a zárban, felegyenesedik, ledobja az asztalra a csavarhúzó, amit idáig a kezében tartott. Megkönnyebbülten sóhajt, a derekát tapogatja. A varrógép melletti kis asztalkán mag-netofon; Erzsi felvételre állítja, lenyomja az indítógombot. Lassan pörögnek az orsók.

Miklós benyit a szobába. Körülnéz és megkérdezi:

— Valami baj van?

— Másodszor török el a tű! Gyere, csináld meg. Így nem tudok dolgozni!

Miklós lerakja táskáját az asztalra, kellenül a varrógéphez lép, elkezd piszkálni a csavarhúzóval. Erzsi rágyújt egy cigarettára.

— Sok munkád volt? — kérdi Miklós.

— Elég. Reggel óta itt ülök a gép mellett. Nem is ebédeltem, csak kávé, főztem és megittam egy üveg sört. Hoztál cigit?

— Hoztam. Az összes tűt beletöröd, ha nem húzod meg rendesen a csavarokat!

— Nem értek hozzá.

— Legalább tizszer megmutattam, hogy mit kell ilyenkor csinálni. Nem vagy valami fogékony!

— Hülye vagyok — mondja Erzsi mélyen leszíva a cigaretta füstjét. — Tökéletesen tisztában vagyok vele, hogy kezdek bedilizni. Nem is csodálkozom rajta. Hát még ha tudnád, hogy mit álmodtam!

Miklós elmélyülten dolgozik a csavarhúzóval. Erzsi rövid ideig a hátát nézi, aztán tekintetét lassan felemelve egyenesen belebámul a lámpa erős fényébe.

— Nem érdekel, hogy mit álmodtam?

— Nem — mondja Miklós.

— Egy hegy tetején álltunk ketten. Olyan furcsa volt az arcod! Felém fordultál, gúnyosan mosolyogtál. A zsebedből apró cédulákat vettél elő. A cédulákra fontos dolgok voltak írva. El akartam olvasni, de te csak mosolyogtál, gúnyosan és kegyetlenül...

Miklós nem néz hátra. Kitartóan babrál a csavarokkal és közben ki tudja hányadszor kénytelen megállapítani, hogy a varrógép alkatrészei aggasztóan kopottak, egyáltalán csoda, hogy ez a halom ócskavas néha még egészen тұrhetően működik...

— Igen, kegyetlenül — folytatja Erzsi, továbbra is mereven a lámpa fényébe bámulva. — Még most is emlékszem az arcodra! Hiába akartam elolvasni a cédulákat, egyenként mind ledobtad egy nagy szikláról. Kapkodtam az átko-

zott céduláid után. Amikor az utolsót is eldobtad, megcsúsztam a sziklán és magam is lezuhantam... Leestem, vagy lelőktél, Miklós?

A fiú most megfordul, a feleségére néz.

— Szeretlek. Miért löknélek le holmi sziklákról?

— Ez nekem is furcsa volt. De az utóbbi időben úgy megváltoztál...

— Te is — mondja Miklós.

Felemel egy rongyot, nagy műgonddal megtörölgeti a kezét, különös tekintettel a körme alatt megbúvó olajszennyeződésre.

— Legalább ötödször meséled el ezt az álmot — mondja halkán és lassan, erőszakkal megfékezve kitörni készülő indulatait. — Mi a fene van veled?

— Egy ideje mindig ugyanezt álmodom.

— Legalább ne meséld el — mondja Miklós. — Megcsináltam a gépet.

Erzsi elnyomja a cigarettáját.

— Kösz. Ma már nem dolgozom.

— Ahogy gondolod. Ha akarod, elmehetünk sétálni.

— Sétálni? Hová?

— Akárhová. Le a térre. Vagy ha akarod, fel a hegyre! Nincs nagyon hideg.

— A hegyre nem! — mondja Erzsi.

A fiú rosszkedvűen legyint:

— Jó. Odamegyünk, ahova akarod.

Erzsi feláll, nyújtózkodik, a szekrényhez lép és kitarja az ajtaját. Kicsit tétozódik, a ruháit nézi, aztán hátrafordul:

— A kék ruhám vegyem fel? Vagy a barnát?

— Talán inkább a barnát.

— Itt a zöld is. Nézd! Beszűkitettem...

Miklós futó pillantást vet a zöld ruhára, aztán szórakozottan megvonja a vállát:

— Hát akkor vedd fel a zöldet!

— Téged egyáltalán nem érdekel, hogy milyen ruhát veszek fel — mondja Erzsi. — Neked az tökéletesen mindegy!

Miklós kinyitja az apró jégsezekrényt, kivesz egy üveg sört, felbontja.

— Ugyan már... — mondja. — Öltözz gyorsan! Kérsz egy korty sört?

— Ha mezítláb jönnék, észre se vennéd!

— Honnan tudod ilyen jól?

— Ha befesténem a hajam szőkére, fel se tűnne neked! Ha hiányozna a fél lábam, azt se vennéd észre! Vak vagy!

— Vak is, süket is — mondja Miklós halkán. Iszik a sörből; kiálló, hegyes ádámcsutkája fel-alá szaladgál.

— Utállak — mondja Erzsi. — Ha tudnád, mennyire utállak!

— Nem akarom megtudni — mondja Miklós és lerakja a földre a sörös-üveget. Az órájára néz; nyolc múlt tíz perccel.

— Elég késő van. Holnap korán kelek. Ha sétálni akarsz, most menjünk!

— A fene se akar veled sétálni! — mondja Erzsi. Leül a földre, rágyújt egy cigarettára; a gyufát a varrógép lábához pöcköli.

Ebben a pillanatban csengetnek. Erzsi felugrik, sápadt, csontos arcára leplezetlen öröm költözik.

— Ez biztos Bálint! — mondja újjongva.

Miklós tetován bólogat. Erzsi kirohan, ajtót nyit. Bálint belép a szobába. Szöges ellentéte Miklósnak; zömök, szemüveges, izmos, arcán gyermekes tiszta-ság, vagy éppen gyámoltalanság, nehéz eldönteni.

— Szevasz — mondja.

Miklós lustán feláll, kezét fognak. Erzsi kivesz három üveg sört a jégsezekrényből. Bálint zárkózott, szomorú arccal leül az ágyra.

— Elűtött egy nőt az autóbusz — mondja halkán.

— Na és? Mindennap történik valami hasonló.

Bálint futólag Miklóstra pillant, aztán lesüti a szemét. Iszik egy korty sört.
— A kezéből kirepült a táska, a táskájából pedig egy liter tej. Éppen a busz mellett mentem. A tej nekicsapódott a szélvédő üvegemnek, szétfröccsent... Nem láttam semmit. Fékeztem. Azt hittem, én gázoltam el valakit. Ki akartam szállni a kocsiból, de nem tudtam. Remegett a lábam...

— Szegénykém! — mondja Erzsi rémülten. — Még a végén tényleg elütsz valakit!

Bálint sóhajt, lehunyja a szemét.

— Állandóan ilyesmire gondolok.

— Pihenned kéne — jegyzi meg Miklós tárgyilagosan. — A kocsid is rossz. Olyan hangja van, mintha megráznál egy bőrrönd ócskavasat.

— Csinálj valami mást — mondja Erzsi.

Bálint megrázza a fejét.

— Nem értek semmihez. Csak az autóhoz. Tegnap meg akartak verni.

— Téged? — kérdi Miklós csodálkozva.

— Igen. Taxisok. Ismernek már.

Miklós bólogat, idegesen dobol ujjáival az asztal lapján.

— Azt hiszem, a törvény mindenképpen mellettük áll.

— Tudom. De utas van mindig. Jut nekik is, meg nekem is. Néha úgy érzem, mintha zuhannék. Tehetetlenül, akarat nélkül. Taposom a gázt és közben magam sem értem, hogy miért csinálom az egészet. Ha arra gondolok, hogy hamarosan harmincéves leszek, kiver a verejték. Mit tudok felmutatni?

— A jogosítványod — mondja Miklós. — Elmehegnél egy vállalatához so-
főrnek.

— Bármelyik vállalatához mennék, a felét se keresném, mint így.

— Na látod. Akkor éppen ezért csinálod. A pénzért.

Bálint hevesen megrázza a fejét.

— Öt évet szántam rá, hogy rendbe tegyem az életem. És mi lett belőle? Semmi. Kifolyik a pénz a kezemből. Ott tartok, ahol kezdtem. Albérletben...

Hátrádól, szórakozottan, apró kortyokban issza a sörét.

— Néha felmegyek egy barátomhoz. Az egyetemen évfolyamtársak voltunk. Megnősült, mérnök lett, van egy gyönyörű kislánya. Szép, nagy lakásban élnek. A levegőben szinte tapintható a szeretet, a megértés... Sinen fut az életük!

— Sok ilyen ember van — mondja Miklós. — Mit bizonyít ez?

— Nézem őket és egyre azon gondolkodom, hogy miért van ez így. Szerencsések? Vagy ennyire erősek, valóban kiváló emberek? Nem tudom...

— Talán mindez együtt — mondja Erzsi halkán.

— Néha olyan, mintha koldulnék! Mennyivel tartozom, kérdezi a pasas. Nem tudom, kérem szépen, amennyit adni tetszik... Ha keveset ad, megköszönöm. Ha sokat ad, kétszer is megköszönöm. Néha még benneteket is irigyellek!

— Minket aztán ne irigyelj! — jegyzi meg Erzsi élesen.

— De igen! Mégis csak éltek valahogy... Én egyedül vagyok, utálok az éjszakákat. Néha álmodozom. Fáradt vagyok. Szeretném, ha lenne egy fiam... Furcsa, mi? Azelőtt nem gondoltam ilyesmire...

— Pedig olyan egyszerű az élet!

Miklós lassan a feleségére néz:

— A virágoknak, meg neked. A bonyolultabb lények gondolkodni is szoktak!

Erzsi Bálinthoz lép, a fiú tarkójára teszi a kezét. Megsimogatja; olyan ez, mint valami titkos jeladás. Bálint Miklóstra néz, aztán megszólal:

— Ja igen... És ami a legfontosabb... Szeretem a feleséged!

Miklós kissé elsápad, de fegyelmezi magát. Iszik a sörösüvegből. Aztán erőltetetten felnevet:

— Akkor már ketten szeretjük! Nagyszerű!

Erzsi még mindig Bálint tarkóját fogva Miklós felé fordul:

— Hogy lehetsz ilyen cinikus? Nem is tudom, mi lett belőled... Gyűlöllek!

— Micsoda indulatok! — mondja Miklós mosolyogva: — Az ágyban soha nem vagy ilyen szenvedélyes...

— Komolyan vehetnéd, amit a feleséged mond!

Miklós nevet. Jókora adag keserűség van ebben a nevetésben. Am az arca, mint valami különös lepel, kifejezetten vidám, felszabadult.

— Ugyan! Mit számít az, amit mond! Ma rossz kedve van, holnap jó kedve lesz. A telihold mindig ilyen hatással van rá...

Erzsi most a szoba közepére lép és élesen, keményen mondja:

— Gyűlöllek!

Miklós megrázza a fejét. A feleségét nézi; tekintete tompa, talán kissé közönyös, mintha egyszerűen képtelen lenne felfogni a szavak végső értelmét.

— Fokozatosan utáltalak meg. Először védekeztem az utálat ellen, mert nem éreztem becsületes dolognak. Hiszen végül is a feleséged vagyok!

— Én meg a férjed! Szeretjük egymást!

Erzsi áll a szoba közepén, hűvösen, tárgyilagosan mondja:

— Gyűlöllek!

— Jobban tennéd, ha befognád a szád...

— Felfordul a gyomrom, ha hozzám érsz!

Miklós arca megvonaglik, mintha ütés érné; aztán csak legyint. Rágyújt egy cigarettára; ugrál a kezében a tűz, képtelen uralkodni a remegésén.

— Utálok, ha jeleneteket rendezel. Ráadásul idegenek előtt...

— Bálint nem idegen! — mondja Erzsi.

— Nem vagyok idegen — jelenti ki Bálint.

— Persze, elismerem. Te vagy az egyetlen barátunk. A mi régi, jó, öreg haverunk. Nem vagy idegen, de mégis...

Bálint megrázza a fejét:

— Erzsi sokat mesélt arról, hogy mennyire utál téged. Meg kell tudnod az igazságot!

Miklós bizonytalanul néz a feleségére, aztán Bálintra.

— Miféle igazságot...

— Azt, hogy szeretjük egymást! — mondja Erzsi hevesen.

— Megszerettük egymást — mondja Bálint. — Ez az igazság!

Miklós arca eltorzul, tenyerével az asztalra csap, kiabál:

— Fejezzétek be ezt a hülye játékot! Fáradt vagyok!

— Ez nem játék — mondja Bálint csendesén. — Meg kellett végre tudnod az igazat... Meg kellett mondanunk, ezt te is beláthatod! Örökké nem bújálhatunk...

Miklós felugrik; most már minden önuralma és biztonsága elszállt. Büszkesége, méltóságérzete és cinizmusa vékony páncélnak bizonyult; a tények könnyedén összezúzták, mint egy tojáshéjat.

— Elég! Nem akarom ezt tovább hallgatni...

— Értelmes emberek vagyunk, meg kell beszélnünk a jövőt — mondja Bálint nyomatékosan.

Miklós a jégszekrényhez megy, inkább csak azért, hogy az időt húzza. Elővesz két üveg sört, gondosan tanulmányozza a címkéket. Aztán a palackok nagyot koppannak az asztal lapján.

— Miféle jövőt?

— Hármunk jövőjét — mondja Bálint.

— Mi köze ennek az értelemhez?

Bálint fáradtan sóhajt, Erzsi néz, aztán hitetlenkedve megrázza a fejét.

— Úgy látszik, te semmit sem értesz...

— Nem is akarok érteni semmit! — kiáltja Miklós. — Micsoda disznóság ez! Micsoda baromi hülye, aljas játék...

Erzsi némi szájalommal nézi a férjét.

— Ha kiabálsz, csak rontasz a helyzeteden — mondja csendesén.

Miklós Bálintra mutat:

— Takarodj innen! Beszélni akarok a feleségemmel!

— Nincs mit beszélnünk egymással — mondja Erzsi hűvösen.
— Hát még most sem érted? — kérdi Bálint. — Nem mehetek haza. Itt a helyem. Soha többé nem megyek haza!

Miklós üvölt, veri a mellét:

— Ez az én lakásom!

— És az enyém — mondja Erzsi tüntető nyugalommal. — Rólam valahogy mindig megfelejtkezel. Bálint hozzám jött ma este.

Miklós fáradtan az asztalra könyököl, a fejét fogja. Most először tűnik úgy, hogy feladta a harcot.

— Ki az isten hallott már ilyen hülyeséget... — motyogja maga elé.

Kis csend. Aztán Erzsi szólal meg, nagyon nyugodtan, halkan:

— El akarok mindent mondani.

Miklós riadtan felnéz:

— Van még valami?

— Szeretjük egymást. Régóta viszonyunk van.

Bálint előrehajol, mosolyog, élénken mondja:

— Pontosan három hetel!

— Nem az első dobásod — mondja Miklós a felesége felé fordulva.

— Új életet kezdünk — jelenti ki Erzsi. — Kettőnkkel szemben gyenge vagy!

— Honnan tudod?

A kérdés megválaszolatlan marad. Erzsi leül Bálint mellé az ágy szélére. Elnéz Miklós feje felett, a lámpa fényébe bámul, mint mikor az álmait mesélte.

— Megalázó volt melletted az életem. Mindent alárendeltél a céljaidnak. Csak eszköz voltam a kezédben. Rabja lettél egy eszelős tervnek!

Miklós kétségbeesetten széttárja a karját:

— Házat akarok építeni! Mi ebben a rossz? Neked is tetszett a terv!

— Persze — bólogat Erzsi. — Szép, napfényes társalgó, tetőtérbeépítés, garázs, zöld pázsit a kertben, függőágy a fák között, satöbbi... Hogyne tetszett volna!

Miklós diadalmasan mosolyog:

— Na ugye! Ezt nem tudod letagadni!

— Két évvel ezelőtt persze más volt a terv. Akkor még csak egy egészen kicsi faházat akartunk építeni. Rajongtam azért a tervért! Aztán a ház egyre nagyobb lett. A kis faházból nagy kőház lett. Ahogy nőtt a ház, úgy utáltam egyre jobban az egészet.

Miklós hallgat, lesüti a szemét. Sört iszik; arca szembetűnően sápadt, tekintete fásult, elcsigázott.

— Minden fillért a bankba raktál. Mint egy megszállott! Én meg itthon, ezzel a nyomorult varrással... Naphosszat hajtottam a gépet!

— A ház fele jogilag téged illet — mondja Miklós. — Természetes, hogy dolgoznod kell. Egyedül nem tudok annyi pénzt összekaparni.

— Csak a tervnek éltünk! Mindenről lemondtunk. Mikor csókoltál meg utoljára?

— Nem értem, hogy jön ez ide...

— Legalább egy éve, hogy utoljára megcsókoltál! De te az ilyesmit észre se veszed. Tudod egyáltalán, hogy mit veszítettünk?

Miklós ingerülten legyint:

— Ha a ház felépül, újra rendesen élünk majd!

— Egy fenét! — mondja Erzsi nyugodtan. — Elválunk!

— Ezt nem gondolhatod komolyan!

— Talán még nincs minden veszve. Talán te is megváltozol!

— Soha! — kiáltja Miklós szenvedélyesen. — A háznak fel kell épülnie! Hát nem érted? Itt akarsz megrohadni? Egy albérletben?

Erzsi halványan elmosolyodik, megrázza a fejét. Bálint kezéhez ér; ujjai összekapcsolódnak.

— Nincs benned semmi kitartás — mondja Miklós. — Már majdnem elértünk mindent! Gondolkodj! Még nem késő...

— Normális életet akarok élni! Elég volt ebből az örületből! Szeretjük egymást. Gyereket akarunk!

Miklós fáradtan bólogat:

— Persze, gyereket... Rögtön gondoltam! Annyi eszed sincs, mint egy tyúknak! Csak a hormonok vezérlik az életed...

— Te soha nem akartad, hogy szüljek!

Miklós előrehajol, gúnyos fölénnyel nézi kettejüket. Vontatottan mondja:

— Ha nem tudnátok, a dolog nem ér véget azzal, hogy megszületik a kis trónörökös... Etetni kell! Nevelni kell! Orvost kell hívni, ha beteg! Gondoskodni kell a jövőjéről! Rengeteg pénzbe kerül az effajta szórakozás...

— Ahol két ember él, ott van mit enni a harmadiknak is — mondja Erzsi. — Nálunk szegényebb emberek is vállalkoznak rá!

Miklós az asztalra csap; megcsörrennek a sörösüvegek.

— Elárultál! Becsaptál! Te vagy a legszemetebb kurva, akit valaha láttam! Elárultad a legszentebb ügyeinket!

— Nem voltak szent ügyeink — mondja Erzsi halkán. — Szennyes ügyeink voltak! Holnap becsomagoljuk a holmijaid...

— Te megőrültél!

— El kell menned. Muszáj! Nem tudnám elviselni veled az éjszakát...

— És ha nem megyek?

— Nem maradhatsz itt velünk!

Miklós most már kétségbeesetten kérdezi:

— De hát hova menjek ilyenkor?

Erzsi magabiztosan elmosolyodik.

— Bálint albérletébe mész. Mindent elintéztünk.

A fiú szórakozottan turkál a zsebében.

— Ja, igen... — motyogja. — A kulcsok. Hova is tettem...

Feszült csend. Bálint turkál a zsebeiben.

— Hova tehettem... Az előbb még megvolt...

Végre megtalálja a kulcsomót. Felderül az arca:

— Jól elbújt... Tessék! Szóltunk a házban, hogy ezentúl te fogsz ott lakni.

Miklós felemeli az asztalról a kulcsokat, idegenkedve vizsgálgatja, hallgat. Aztán váratlanul felderül az arca; zsebre vágja a kulcsomót.

— Rendben van — mondja. — Elmegyek! De a pénzt elviszem.

— Minden pénzt elvihetsz — jelenti ki Erzsi.

— Azt is, ami a kasszában van?

— Azt is. Bár azt én kerestem a munkámmal...

— Tudom. A munkát viszont én szereztem neked.

Erzsi fáradtan bólogat.

— Aljas vagy — mondja.

— Te is. Bízom benned és elárultál. Szükségem van a pénzre!

— Vidd, ne is lássam! Úgyis hányok tőle...

Miklós felsóhajt, megdörzsöli a homlokát.

— Ebben az esetben örömmel elmegyek innen — mondja. — Csak előbb elszívok egy cigarettát.

Erzsi bólogat, Bálint hallgat. Miklós gyufát gyújt. Lassan, megfontoltan szívja a cigarettáját. Kis idő múlva megszólal:

— Ez életem legboldogabb pillanata! Nagy kő esett le a szívemről! Terhemre volt már ez a nőstény...

— Igen? — kérdi Bálint szórakozottan.

— Tudod, ennek csak zsigerei vannak, meg hormonjai és petefészke... Az egész nő egy nagy darab belsőség! Az ember egyedül a legerősebb. Soha nem szabad figyelmen kívül hagyni ezt a régi, nagy igazságot!

Hallgatnak. Miklós szívja a cigarettáját. Aztán:

— Még meleg az ágyam... Képes vagy belefeküdni?
 — Így alakultak a dolgok — mondja Bálint tárgyilagosan.
 — Töf, töf! Kis hülye taxisofőr! Behajtottál a zsákutcába!
 — Nem tudsz megsérteni.
 Miklós keserűen felnevet:
 — Sebezhetetlen vagy, mi?
 Bálint bólogat. Csend. Erzsi a rádióhoz lép, bekapcsolja, tekergeti a keresőgombot. Távoli, gyenge állomás; a rádió recseg, zene szól. Erzsi Bálinthoz simul, táncolnak a szoba közepén.
 Miklós dühösen elnyomja a cigarettáját.
 — Megyek a fenébe. Megfulladok itt!
 Felugrik, kitarja a szekrény ajtaját, elővesz egy fémdobozt. Idegesen fészegeti a doboz fedelét. Azok ketten nem figyelnek rá; táncolnak összeborulva, mint akik körül megszűnt létezni a világ. Miklós kiránt a dobozból egy nagy csomó, gondosan összehajtott papírpénzt és a táskájába gyűri. Körülnéz, mintha keresne valamit, aztán az ajtóhoz lép.
 — Dögöljetek meg! — mondja hangosan. — Holnap jövök a cuccaimért!
 Becsapja maga mögött az ajtót.
 A kertben sötét van, egyetlen lámpa sem ég. Miklós a bokrokhoz siet a ki-kövezett úton és megáll. Egyszerre kinyílik a lakás ajtaja, megjelenik Erzsi és Bálint.
 — Milyen hideg van! — mondja Erzsi. — Miklós! Hol vagy?
 — Ez még a végén tényleg elrohant — mondja Bálint nevetve.
 — Miklós! — kiáltja Erzsi. — Gyere már!
 Távolabbról, a bokrok közül hallatszik a fiú hangja:
 — Várjatok egy kicsit... Már alig bírtam tartani!
 Erzsi és Bálint nevetnek. Megjelenik Miklós, kezében a táskával.
 — Pokoli hideg van — mondja dideregve. — Az idén korán jön a tél.
 Bemennek a szobába. Miklós ledobja az ágyra a diplomatatáskát. A magnóhoz lép, lenyom egy gombot; az orsók sebesen pörögnek visszafelé.
 — Azt hiszem, elég jól ment — mondja. — Beszéltél Oszkárral?
 — Tegnap — mondja Bálint. — A jövő héten megkapjuk végre a próbatertmet. Már tervezik a díszleteket.
 — Ha a második felvonás is úgy menne, mint ez... — sóhajt Erzsi.
 Miklós átöleli a vállát:
 — Menni fog, ne félj!
 Erzsi a fiú mellére simul, lehunyja a szemét. Halkan duruzsolja:
 — Olyan fáradt vagyok...
 — Nem csoda. Mindent beleadtál.
 — Oszkár szerint nagyon jól állunk — mondja Bálint. — Hallotta a hétfői felvételt.
 — Ez sokkal jobb — mondja Miklós. — Elviszed, ugye?
 — Persze. Oszkár örülni fog.
 — Igyál egy teát. Percek alatt elkészül.
 Bálint megrázza a fejét:
 — Nem lehet. Rohannom kell, késő van.
 A szalagot tarisznyájába dobja, elindul kifelé. Miklós és Erzsi kikísérik.
 — Holnap jössz? — kérdi Miklós.
 — Persze — mondja Bálint. — Sziasztok.
 Kezet fognak. Aztán egyre távolodnak a fiú óvatos lépte a kerti úton. Megcsikordul és becsapódik az ócska vaskapu. Egy autó motorjának köhögése veri fel a környék csendjét; Bálint elindul hazafelé.
 Később, mikor már egymás mellett fekszenek az ágyban, Erzsi halkan megszólal:
 — Miklós! Alszol?
 — Majdnem — mondja a fiú.

— Mostanában állati hülyeségeket álmodom... Mindig a hegyről, meg a cé-
dulákról...

Kicsit késik a válasz, aztán Miklós rekedten mondja:

— Túlzottan beleéled magad a szerepedbe.

— Nem tehetek róla...

Közelebb húzódik a fiúhoz, szorosan átöleli, megsimogatja. Most szinte együtt lélegzenek néhány pillanatra. Miklós nem mozdul, csak csendesen motyogja:

— Hulla vagyok... Aludj te is, drágám... Valami baj van?

— Semmi — mondja Erzsi halkán.

Aztán hanyattfekve, kissé elhúzódva a fiú testétől még sokáig nyitott szemmel fekszik a sötétben és az ébresztőóra kíméletlen, fémesen csörömpölő ketyegését hallgatja.

Vadkacsák

1.

*Úgy tűntek el felbukva s elmerülve
hogy az egyszerre vízi s égi pára
főnt-lent fénylő mágikus szalagára
átnyomódtak tollaik – mintha tükre*

*lenne ez a fel- s leszálló ködökbe
burkolt csatorna, az est áradása
létüknek, melynek tompa tarkasága
most, itt áramlik át a szürkületbe.*

*A kék-zöld fej, a barnás tollazat
még megvillant a ködpárnák alatt,
de már hiába fordultunk utána*

*nem láttuk: a feltündöklő csoda
nyakuk meghajló szép káprázata
mely résen úszik át az éjszakába.*

2.

*Egy más elembe – amelyet, bezárva
látásunk félhomályos börtönébe
nem látunk, tudunk, de hideg szelére
megborzongunk, s a barlangi magányra,*

*a kútmély tóra, hol tollkoronája
a vadkacsáknak hőszok tejéke,
az ég redői közt a gyenge fényre
ráismerünk – ahogy az éjszakára,*

a földre, égre ráismer a lélek.

*Hallgatag folyó-létükben nem élnek
emlékek, vágy, jövő. Csak reszketés,*

*csak félelem vergődő szárnyaikban.
E kimondhatatlan, vad jajszavakban
a hálóba csalt néma létezés.*

3.

*Mégis az ékkő kemény ég alatt
a csöndet, mely behatolt a világba
nem a dolgok közé, de anyagába,
mely betöltötte a sejtfalakat,*

*a sejteket, susogó lombokat,
a múlt erdőibe, csontunkba zárva,
az üveges jég megpattanó hártya-
neszét, a ködbenűszó partokat –*

*a kö-csöndet mégis e vadkacsák
szárnya törte szét, a vízcsobbanás
zengő hullámain át a sötétben*

*ők gyűrűzték a földig, mely felett
pára kelt és a szív megreszketett
otthonának fölszálló melegében.*

KELEMEN LAJOS

Árnyjáték

*Derengés bontja ki testük
vonalát, egymás csendjében
zsugorodnak.
Megszületik újra a játék
céltalan összevisszasága,
ám mire
szétnyílna a sötétség, az
arcukra cirkált
körön nem jut be fény, csak
évődnek a fehéren
falra kent árnyképeik, halk
eső szögezi kint
a poros utakat, de ujjaik
beszéde nappal
is néma –
fuldokló visszhangokat
úsztat a város, tolakszik felőle
zúzos szárnnyal
a megcsonkított muzsika.*

Provinciák

*Ami marad, az mind jelenidő.
A város alatt,
a hadiút mentén ropog a száraz homály a
föld alapzatán. Mi lesz? Gyűlnek az
elszigetelt részletek, ver rájuk a lassú
szél, míg összezárulnak minden
határ irányában egy korszak csápjai.*

A vers pályáján

Nagy László halálára

*Surrog fejünkben egy különös óra,
ha megfojtják
kaucsuk-arcú követei a halálnak,
kitörni nem tudunk a tél
sóbányáiból; szívünkön a rettenet
tüske-öveivel
a testi kudarc suta érvénye
egyszer beteljesül; –
de ki a mindenséget magára zárva
talált helyet, egyeznie lehetetlen,
nem lesz csöndes
lakó a végzet telepein, neki
az ásó csak ágyaz, való lénye a vers
pályáján, s reményünk: hogy
minket
néz onnan szakadatlanul.*

Lakmározás

A mennyezetig emelkedő vitrinekben üvegedények százai őrzik azoknak a veséjét, tüdejét, máját, szívét, akiknek élete a kórházi ágyon ért véget.

A kórboncnok professzor kezébe veszi az egyik üvegedényt, amelyben sárga zsírréteg fojtogatja az egykori „tulajdonos” szívét.

– Negyvenhat évet élt – mondja. – Azért halt meg, mert nagyon akart élni.

Az autóbusz ajtaján kilép az idegenvezető, nyomában a zsírszagú lakikonyhák felé törtetnek a kirándulók. Eközben az imént békés emberek átalakulnak dühös fogyasztóvá. Az elárusítók mérlegre hajítják a kolbászt, fáradhatatlanul szeletelik a kenyeret. A kirándulók sokat esznek.

Dehogy nézik a parkoló fölött magasodó várromokat, az alant pompázó Dunát, a túlsó part ligetjeit! Dolgoznak a rágóizmok; zsírgombócok, paprikás húsdarabok csúsznak a gyomorba. Sört, bort küldenek utána, aztán cigarettára gyújtanak, és leheverednek a rét fűvére. Arcukon az emésztő ember üdvözült mosolya.

– Az a baj – mondja a kardiológus –, hogy az emberek némelyike annyi önuralommal vagy egészséges ösztönrel sem rendelkezik, mint az állat. Mert a kutya nem eszik többet, mint amennyire szüksége van. Ha már jóllakott, elássa a csontot. A primitív ember viszont azt tartja: Az enyém pusztán az, amit megeszem.

– És idegesen dohányoznak – szól közbe a kórboncnok. – Nézzen körül a vendéglőkben. A fiatal lányok, amíg két fogás között várakoznak, türelmetlenül cigarettára gyújtanak.

– S ön – mondom, mert a szememet csípi a pipája füstje –, ön nem fél a dohányzás ártalmaitól?

A kórboncnok mosolyog.

– Három hónapja nem cigarettázom. A pipázás kevésbé árt.

– Fáj az magának, ha én eszem?! – zihál mérgesen V. P., amikor elhízása okát kérdezem. – Én ilyen fajta vagyok. Szédülök, ha nem eszem. Senki orvosa ne kívánja tőlem, hogy koplaljak. Nem tudok dolgozni, ha korog a gyomrom. Egyébként is, megkeresem bőven, amit magamba temetek.

– Kórházban kezelték emiatt – próbálom szavaimat beékelni mondatai áramlatába.

– Az volt a baj! – vágja el kurtán-furcsán a közbevetésemet. – Ha engem akkor békén hagynak, nem megyek tönkre. Miért? Kihordtak már lábon ilyen kis nyavalyát. Mit csináltak velem a doktorok? Gyakoroltak a testemen az orvoslányok. Pucéran feküdtem előttük, ők meg tüvel szúrkáltak. És koplaltattak. A kórteremben lettem igazán beteg. Mikor bevittek, százöt kiló voltam, amikor kijöttem, nyolcvan. Érti ezt?

– Látom, már „visszaette” azt a huszonöt kilót.

– Természetesen. Azután, hogy kiengedtek, el akartak küldeni a szanatóriumba, Füredre. De nekem elég volt. Az orvosokból is, a Balatonból is. Láttam nyáron azt a sok szemtelen, főstött körmű nőt pucérra vetkőzve, nem mondom kétszer se, hogy attól a látványtól lettem rosszul.

– De...

– Nézze, nem érdemes beszélni az ügyről. Felfűjták az orvosok. Én jó fajtából származom, nem félek a korai haláltól. Apám nyolcvannyolc évet élt, anyám nyolcvan esztendő, és még most is dolgozik a kertben.

– Láttam egy szívet a Kórbonctani Intézetben. Negyvenhat évet élt a gazdája. Nagy, erős férfi volt. Az apja nemrég halt meg. Az anyja még él. Az öccse is.

Emberem elsápad. Percekig szótlanul ülünk. Majd felugrik, kitárja az üvegezett veranda ajtaját, s az udvarra kiált.

– Sándor!? Hol vagy? Bort...!

A farakások mögül gyűrött Bocskai-sapkás férfi botladozik az udvarra. V. P. ismét ordít.

– Hol vagy...?! Bort...!

A gyűrött sapkás megfordul, és elcsoszog a nyári konyhába. Emberem a kézfejét dörzsölgeti. Rágyújtok, kínálom.

– Nem... Nem szívok. Azóta nem...

– Mégis...?!

– Mondtam már, hogy semmi se volt. De dohányozni nem kell. Az nem ad erőt.

Kaparászáshoz hasonló kopogtatás. Kinyílik az ajtó. A gyűrött sapkás lehajtott fejjel teszi a kancsót az asztalra. Ránézek, szomorú, hosszúkás arcú, zavaros szemű férfi. V. P. int: elmehet. Aztán megtölti a poharakat, és mohón felemeli a sajátját. Ismét tölt, iszik. Aztán a homlokára csap, felugrik és süteményes tálat hoz a konyhából.

– Együnk...!

– Igyunk...!

Háromnegyed óra múltán V. P. szederjes, elégtelt arccal pislog. „Et-tél, ittál, mit adhatnék még neked?!“

Hirtelen a vállamra teszi a kezét.

– Tudja, ahogy így elnézegetem magát... Hogy is mondjam... Tudja, kire hasonlít maga...? Arra a rendőrré, aki ötvenben kilakoltatott bennünket. Ebből a házból. Nem maga volt az?!

– Örülök, hogy ismét láthatom.

– Nem magának köszönhetem.

– Hagyjuk a tréfát. Inkább arra feleljen, mikor halt meg a bátyja?

Hallgat. Az utcáról traktorpöfögés, vontatózörgés hallatszik. Az egyik szobában kongat a falióra. Az udvaron macskát kerget a kutya. Falusi idill?

V. P. sóhajt, és halkán megszólal.

– Most azt hiszi, íme, előttem a példa, és nem okulok...?

– Igen.

– Becsülöm, hogy őszinte volt. Én is az leszek. A szív, amit az intézetben látott, a bátyámé. Tanácselnök volt, én szövetkezeti vezető. Ebben a házban éltünk. De ne gondolja, hogy könnyű napokat adott nekünk a sors. Hajnalban keltünk, és este tizig talpaltunk. A kosztunk? Én inkább csak a háború alattira emlékszem, de előtte se lehetett sokkal jobb. A reggeli: rántott leves, főtt krumpli, hagyma. Délben, ha a mezőn ettünk: sza-

lonna, sült tojás. Ha otthon: bab- vagy krumplileves, avas csülökkel. A vacsora sült krumpli, hagyma, darab szalonna. A többit elvitték a Jurcsék, fene a pontrendszerüket.

– Mondja el a mai étrendjüket.

– Hétköznap a reggeli: szalonna, sonka, vaj vagy felvágott. Az ebéd: paprikás vagy pörkölt, ahogy jön. Ha sültet készítünk, előtte leves is van, de én azt nem nagyon szeretem. A vacsora: hurka, disznósajt, kolbász. Persze, nem mindig együtt. Vasárnap reggel sonkás tojásrántottát eszünk vagy baromfiaprólékot. Az ünnepi ebéd: leves, sült hús, utána valamilyen baromfiétel, kétféle sütemény. A vacsora: pörkölt vagy hideg sült, felvágott. És természetesen bor, már a reggelihez is. A sört én nem szeretem...

...Az előbb félbeszakított, valamit még nem mondtam el a múltból. Tehát azt, hogy a földjeink huszonöt tagban heverték, négy-öt kilométernyire a házunktól. Talpon voltunk egész nap, kivéve azt a kis déli hunyát. Én ugyan nem számoltam, de az orvos szerint naponta tizenötezszer csavartuk meg a derekunkat kaszáláskor. Így éltünk.

Most? A tsz-központ nincs egy kilométerre a házhoz. Ha a zártkertbe megyek, ez két kilométer, „befog” a fiam. Fáradt vagyok, fulladok. Elnézem a televízióban a sportolókat. Kínózzák magukat azért az éremért meg a himnuszért. Hát nem bolondok? Kézzsorításért odaadják a nyugalmaikat. Elhiszem, hogy megfizetik őket másként is. De lehet az egészséget megfizetni? Most mondja! Nem lehet! Nincs annyi pénz a világon, amennyiért én bohóckodnék. Én, uram, tudom a sorsom. Tudom, hogy mi a szélessége, a hosszúság, a magasság és a mélység. Tehát, hogy mi a határ. Tudomásul veszem, hogy nem mehetek fejjel a falnak.

– Bölcselkedik, tehát elégedetlen.

– Lehet, bár úgy élek, mint azelőtt az uraság. Csakhogy...

– Csakhogy?

– Kimondom, maga is őszinte volt. Gondoljon egyébként, amit akar, ma már nem azt a világot éljük, hogy szavakért becsukják az embert. Szóval... Nekem hiányzik az önállóság. Most mindenki beleszól a dolgainkba. Megette így a fene az egészséget. Ne haragudjon, hogy ennyit fenézek, ez a legnagyobb káromkodásom. Tehát: nekem fáj, hogy nincs mászik világ, hogy...

Elakad a szava. Az ajtót figyeli. Feláll, és felrántja az ajtót.

– Már megint hallgatództál?! Te...

Kinézek az ablakon. A gyűrött sapkás a prэшáz felé ballag.

V. P. néhány percnyi hallgatás után nyugodtan folytatja.

– No, de hogy a szavamat ne felejtsem, ma olyan világot élünk, amikor igazán élni kell. Mert azt lehet. Érti?! Élni, amilyen jól csak lehet. Van nekem egy fiam, technikumot végzett, aztán nem akaródzott neki továbbtanulni. Mondtam, ezért ne félj, majd szerzünk helyet a műhelyben. Megtettük tehát gépcsoport vezetőnek. Került azóta már egyetemet végzett mérnök is a gazdaságba, és a fiam maradt a főnök. Nagyobb a tapasztalata, mármint a gyakorlata.

– Meg aztán, vezető az apja...

V. P. arca megmerevedik néhány pillanatra. Aztán megint felveszi az elégedett, fensőbbes magatartást, tokáját enyhén megereszti, és oktató hangon folytatja.

– A tsz-ben minden a haszonra megy. Akkor pedig első a tapasztalat, nem a papír. Mint Amerikában.

– A maguk számára a tsz Amerika?

Legyint, és újra tölti a poharakat.

– Félreért. Én azt mondom, akinek időben megjött az esze, megtalálta a helyét. És éppen ezért találhatta meg, mert volt hozzá tehetsége, esze. Ha pedig a helyét megtalálta, úgy értem, hogy jó pozíciót foglalt el, minden réndben van. Minden a beosztástól függ nálunk. Ezt magának jobban kell tudni.

– Én ezt nem egészen így vallom, de azt mondom, most mindegy. De maga... Befutott embernek számít, és most az a veszély fenyegeti, hogy megelégszik a sorsával. Negyvenhat éves, és nem tud mit kezdeni önmagával. Ne haragudjon, hogy így kimondom...! Eszik, iszik, meg mit tudom én...

Tiltakozik.

– Ne folytassa! Én tisztességes ember vagyok. Jól élünk a feleségemmel. Most is a növénytermelő brigáddal dolgozik valahol.

– S ki készíti azt a sok finom ételt, amit felsorolt?

V. P. csodálkozik.

– Csak az asszony főzhet? Majd meglátja, milyen gombás sültet készítek!

Nem vártam meg az ebédet. Elmenőben még betértem a körzeti orvoshoz, ahol a következő statisztikát állítottam össze.

K. községben (a lakosság száma 2800) 1970-ben tizenketten haltak meg. Közülük kilencen szív- és érrendszeri betegség miatt kerültek kórházba. 1971-ben tíz embert kísértek a temetőbe, akikből heten végezték életüket szívbántalmakban. 1972-ben tizennégyen kaptak fejfát, valamenynyit halott férfi volt, és tizenketten szenvedtek szívkárosodásban.

Az orvos, akit megdöbbenett ez a körülmény, így beszélt erről a szomorú folyamatról.

– Nem az idős emberek tértek mellékvágányra, hanem a középkorúak. Az a generáció, amely ifjúságában élte át a nagy változásokat, és úgy érezte, vákuumba került, amelyből nem tud kiemelkedni. Mintha elvesztették volna önmagukat. Esznek, isznak, pincéznek, s félnek a fizikai erőfeszítésektől. Egyetlen gondjuk, hogy minél többet magukba tömjenek.

Gyerekeik már „józanabbak”, de sajnos, szüntelen nyomás alatt tartják őket. Egyik gazda azzal küldte hozzám általános iskolás fiát, hogy étvágytalan. Pedig láttam, a fiú egészséges. Beszélgettem vele, kiderült, hogy a három fogásos ebéd után a süteményt már nem tudta megenni. Hiába tiltakozott, hiába akart kiszökni az utcára, az apja rásütötte: Beteg vagy!

Elmentem a szüleikhez. Természetesen ennem-innom kellett, alighogy letelepedtem náluk. Próbáltam „meggyőzni” a szülőket. Felsorakoztattam az orvosi érveket, magyaráztam a gyerek jó szándékát, próbáltam bennük aggodalmat kelteni a jövője iránt. Tudja, mi volt a válaszuk? „Doktor úr! Ne fáradjon! Ezzel ámitottak bennünket az urak is. Papolták, hogy ne együnk húst, mert rövid életűek leszünk, ők meg tele szájjal zabáltak. A szegények? Elpusztultak tüdőbajban. Hát most mi vagyunk az urak. És eszünk. És erről ne próbáljon bennünket lebeszélni. Vegye tudomásul, mi nem kortesbeszédet várunk magától, hanem azt, hogy gyógyítsa meg a gyereket.”

Nem akaratgyengesség ez, hanem szemlélet, meggyőződés. Bosszú a múltért és belenyugvás a jelenbe. Hitük szerint bölcs felismerése annak, hogy bizonyos életnívó elérése után szinte kötelező minél nagyobb mér-

tékben hódolni az élvezeteknek. Az élvezeten nemcsak az evést, ivást értik. Találtam szivrohamban elhalt férfit elvált asszony hálószobájában, félig lezajlott pásztoróra után. Volt itt a faluban egy országra szóló lakodalom; hétszáz vendéget hívtak meg az örömszülők. A lakmározás úgy zajlott le, mint annak idején a rómaiaknál. Mikor jóllaktak az egyik fogással, kimentek a sátor mögé vagy az istállóba, lenyúltak a torkukba. Utána megittak egy korsó bort, és jöhetett a következő fogás. Ez a menyegző is szomorúan végződött. A vőlegény a nászágyban lett rosszul. Ma is kórházban kezelik, soká lesz még belőle ember. Persze, ők sem nekem adtak igazat. Azt mondták: a Feri szülei „gudvancosak” voltak; a gyerek ugyan kikupált, de még nem erősödött meg annyira, hogy bírná a házaseletet. Majd ha kijön a kórházból, az Ica megneveli...

Szóba hozom V. P. különös magatartását, a gyűrött sapkás férfit. Az orvos szomorúan legyint.

– A gazda öccse. A háború végén született. Szülei már idősök voltak, a bátyjai irigykedtek rá, hiszen újabb osztozótárs jelent meg a porondon. Amikor a családot kitelepítették, állami otthonba került. Onnan könyörögték ki V. P. tsz elnöksége idején. Azóta szolgának tartja, és ehhez törvényes jogot is szerzett, mert az öccse gyengeelméjű. V. P. felesége? Szelíd, békétűrő asszonyka. Igyekszik őrizni a család „egységét”, ami már régen a múlté.

Néhány hónap múlva ismét a faluban jártam. Kerestem V. P.-t, de a tornácon idegen arcok fogadtak.

– Elköltözött a felesége – mondta a fiatal férfi. – A fia bevonult katonának.

– És a gazda?

– Szintén elköltözött – szóló némi csönd után a fiatal ember.

A körzeti orvos: Június elején történt. Sok volt az eső, majd meleg, fülledt napok következtek. V. P. napszámost keresett, mert féltette a peronospórától a szőlőjét. Senki se ajánlkozott. Akkor kihajszolta az öcscsét, de a nyomorult a második sor után felbukott. Jött az asszony, megpermetezte a szőlő felét, aztán sírógörcsöt kapott és elájult. A fia meg a városban volt, sorozáson. V. P. megdühödött. Felhajtott egy üveg bort, elkezdett ordítani, csak úgy visszhangzott a völgy: – Majd én megmutatom, a demokráciában is lehet dolgozni! – Aztán hátára vette a gépet, és mint az örült rohangált fel-alá a dombon. Csúszkált, hempergett a nedves földön, csupa maszat volt, de hajtotta magát, és kiabált: – Ide kell hozni a fényképezéket, hogy megörökítsék, hogyan dolgoztunk mi azelőtt?!

Másfél óra alatt befejezte a munkát. Megmosdott a ciszternában, ivott, hazafutott, hogy ebédet főzzön. A szomszédok hallották, hogy otthon is kiabált: Ripacsok vagytok valamennyien, műkedvelő parasztok. Ezért megy tönkre a demokrácia.

Megevett egy halom sült húst, felvedelte a bort, amit otthon talált, aztán lefeküdt. Délután kiment a szőlőbe, elgyönyörködött benne, este megint sokat ivott, lefeküdt az asszony mellé. A felesége, szokása szerint, hajnalban kelt. Férjét hagyta tovább pihenni, tudta, hogy milyen nehéz napja volt előtte. Délután ért haza a földről, és etetéshez készülődött. A konyhában minden úgy volt, ahogyan reggel hagyta, úgy látszik, a férje nem ért rá főzni. A szobában azonban nehéz szag terjengett. V. P. hajnal óta halott volt.

Levél önmagamhoz

Hitted volna, hogy egyszer majd le-fől
járkálsz a piszkos falak közt, füstöt fújva, ahol
vízszagu szél tépázta a szederfát
és nagyfejű virágok hajbókoltak
örökké szomjasan? Allj a közönyös
vén tükrös szekrény elébe, hajolj közelebb „hozzá”,
nézz farkasszemet, csak nehogy vigyorogj,
mert még megrémülsz, mint amaz asztalkától,
melyet a korhadt padló táncoltat időnként.
Hol a lány, ki beszökött és ágyadba bújt,
míg te a lábnyomait kerested a vízparton?
Ugye, jól megijesztett? Hitted volna, hogy
feltedező útra indulhatsz visszafelé is?
Mondd az új hirt: itt folyik a Duna
– minden évszak egyszerre kavarog
a földgolyónak e viharos pontján.

Régi rádió

Messziről világít, messziről szól a zene,
de ha én hallom őket,
ők is hallanak engem.
Recseghet a vihar, úgyszólván lekapcsoljuk,
hogyha ide ér.
Míg a varázsszem világít,
nem mozdulhat el semmi a sötétben.
A roppantó hiába szeretne lopakodni,
tudom, hogy csak egy féreg,
és ha máshol roppan, az egy másik féreg.
Pókhálós teknőc, elgurult pénzdarab –
minden ott: a helyén marad,
míg a zöld szem világít.

Sorskovácsok

VI.

– Ez rezszi munka. Erre nincs idő adva. Csak beírom, és a művezetőnek megmondom, hogy dolgoztam vele három órát. – G. János ezen a héten délutános. Egy nyers acélhengert fog a tokmány pofájába. Két órákor kezdte a műszakot, és este tizkor megy haza. Esztergagépe közvetlenül a bejárat mellett áll, szemben a fénnel. Korszerű, lengyel masina, egy éve vásárolta a szövetkezet.

– Ez az a híres tokmány, amit a szövetkezet gyártani akar? – kérdezem a fiatal, szőke esztergályostól.

– Az esztergapad szíve. Vannak három- meg négyfokos tokmányok. Ennek három befogója van. Hogy a szövetkezet gyártson ilyeneket? Az ciki lesz. Célgépek kellene hozzá. Ha ad a Danuvia, akkor jó lesz, akkor meg lehet csinálni.

Megnyomja az indító gombokat, a gép elindul, a henger forogni kezd. Ahol a recéző kés a megmunkálendő felülethez ér, egy vékony csőből tejszerű folyadék csorog.

– A kést hűti – mondja G. János. – A folyadék nem vész kárba. Egy vezetéken visszakerül a gépbe.

A kés apró rovátkákat mar az acélhenger felületébe.

– Menetkaliber lesz – mondja. – Minta. Mérni lehet vele. Egy anyából és egy csavarból fog állni.

A gépet megállítja. Kést cserél.

– Minden művelethez másfajta kést kell használni – magyarázza. – A késtartó ugyanaz, bár ezek között is van különbség. Ez az olasz késtartó például hat kést tud befogni. A lényeg az, hogy egy felfogással minél több műveletet el lehessen végezni. Amíg a hagyományos esztergapadon hatszor kell kést cserélni, hatszor kell mérni, addig itt csak egyszer. A spéci melót persze az ilyen gépen is megméri az ember mind a hatszor.

A T-alakú kulccsal erőteljesen megszorítja a késtartó tok csavarjait. Az új kés hosszú angyalhaj-fürtöket hámoz a hengerről.

– Nem volna jó megsimogatni – mondja az esztergályos. – A forgács hét-nyolcszáz fokra fölmelegszik a súrlódástól.

Amikor a henger a kívánt vastagsághoz közeledik, ismét megállítja a gépet. A henger fölé hajol, átmérőjét vizsgálgatja.

– Ide a hagyományos tolómérő is megteszi. Vannak finomabb mérőink. Kíváncsi rá? Én vagyok a műszerszekrényes. Szívesen megmutatom.

Kulcsot keres.

– Ezen a japán mikrométeren például óramutató jelzi a távolságot. Egy kör öt milliméter. Ezzel a műszerrel a milliméter tized részét meg lehet mérni.

Ismét elindítja a gépet.

– Az ilyen egyszerű munkadarab elkészítéséhez is nyolc-tíz műveletet kell végezni. Minden mozdulatnak megvan a szabályos rendje. Nem lehet fölcserélni, nem lehet kihagyni. A gépre és az anyagra egyszerre kell figyelni.

– Nem fárad el?

– Este tízig nem ülök le. Akkor érzem jól magamat, ha állok. Van, aki nyolc órát meg tud a seggén ülni. Nem értem. Ha elmegyek a moziba, a két órát alig bírom ki... Ebben a szakmában csak takarítani nem szeretek.

Kiveszi a munkadarabot a gépből.

– Gyuri bácsi, vágja le a darabolóval – szól az esztergagépek között söprögető segédmunkásnak.

Az anya után a csavar megmunkálásába fog.

– Az én munkám nagyon változatos. Itt ritka két egyforma munka... Vannak a hagyományos, és vannak a kényes témák. Például a házemelők. Sok alkatrész kell hozzá. A spéci munkákat mi csináljuk.

– Régi gépen is lehet termelékenyen dolgozni?

– Lehet. Attól függ, hogy milyen munkát kell elkészíteni. Nem biztos, hogy az újra minden jó. Van olyan régi gép, amelyiken öntöttvasat lehet jól esztergályozni. Ezt nem viszem új gépre.

– Ezzel a géppel hogy van megelégedve?

– Jó gép, modern gép. A baj az, hogy nincs mindig megfelelő munka hozzá. Finomabb munkák kellenének rá.

– Például amit most csinál? – heccelem.

– Ez a menetkaliber éppenséggel hagyományos munka. Nem kell hozzá nagy tudomány. De holnapra el kell készülni vele. És nincs más, aki megcsinálja.

– Régi vagy új gépen dolgozik szívesebben?

– Azelőtt kispadon dolgoztam. Lényegesen könnyebb volt. Azon a rongyos gépen ugyanazt megkerestem, amit most. Itt nehezebb munkát végzek, mégis ugyanannyi dohány van benne.

– Hogy lehet az?

– Darabbér helyett időbérben dolgozunk. Az előtt meg volt adva, hogy egy ilyen és ilyen munkáért ennyi és ennyi pénz jár. Ha elkészültem a munkadarabbal, tudtam, hogy mennyit kerestem. Most nem a forintot adják meg, hanem az időt. Lehet, hogy egy munkával elbabrállok két-három órát, és amikor beviszem a művezetőnek, akkor tudom meg, hogy kapok érte pár forintot.

– Ezért mennyit kap? – mutatok az anyára és a csavarra.

– Mondtam, ez rezsi munka. Amikor elkészülök, átállok másik munkára.

Figyelem az esztergályos mozdulatait. Munka közben a gép egy sereg információja jut el hozzá.

– Látom, mielőtt bekapcsolja a gépet, a tokmány fölötti tetőt mindig lehajtja – mondom.

– Nem is indulna el az eszterga, ha a védőlemez fönn maradna... Így halt meg egyik osztálytársam. Első éves ipari tanulók voltunk. 69-ben történt, akkor kerültem az üzembe. Egy harmadéves inas dolgozott a gépen. A barátom ott állt, ahol maga. A főorsóból kilógott az anyag. Fejbeütötte. Szörnyethalt. Ez az eset örök életre megmarad az emlékezetemben. Az az igazság, hogy roppant veszélyes szakma a miénk.

– Az egyik műhelyben láttam egy présgépet. A gépet csak akkor lehet működésbe hozni, ha egyszerre két kart, két kézzel elfordítanak rajta. Aki

a gépen dolgozott, dróttal lekötözte a két kart. Mondja, gyorsabban lehet így dolgozni? – kérdezem.

– Én is láttam, hogy kiiktatják a gépeken a biztonsági berendezést. De látta a Robi három ujját is? Itt csapta le a présgép. Nem gyorsabb így se a munka. Lehet, hogy kényelmesebb? Azt mondják: „Megszoktam. Így jobb.” A baj az, hogy nincs, aki betartassa a szabályt. Reggel első dolog a féldeci. Még nem volt, hogy valakit leszondáztak volna. Nem mondom, részegen nem jött be senki. De egy forgó gép mellett féldecivel sem lehet viccelni... Szerintem nincs kellő gond fordítva a balesetvédelemre. Nézze meg, hogy ki köszörül védőszemüvegben. Pedig csúnyán meg tudja égetni a forgács az ember arcát, ha odapattan. Hiába van kiírva, hogy aki a köszörűgépen dolgozik, annak a védőszemüveg használata kötelező. Kinn a tábla, de a szemüveget senki se teszi föl. A szemüveget én is csak akkor veszem föl, ha köszörülök. A forgácsolásnál utálok benne dolgozni. Mást látok benne. Olyan, mintha magasabb lennék... Az én gépemen automata védőberendezés van a tokmány fölött. De azt is ki lehetne iktatni. Gondolja el, hogy egy héten legalább két órám rámegy, hogy minden indítás előtt kinyitom, lecsukom, kinyitom, lecsukom... S azt nekem senki se fizeti meg. Mégse teszem... Akkor is előfordul a baj, ha vigyázunk. Az egyik kisép, ott jobbra elől, egyszer elindult magától. Aki mellette dolgozott, úgy belevágta a lábába, hogy csak úgy nyekkent. Ezek villamos cuccok, ha elég a mágneses kapcsoló, megesik ilyesmi. Ezt a főnökök nem tudják. Ilyen dolgokat csak magunk között beszélünk meg. Általában persze vigyázunk...

Forgó esztergapad mellett nem lehet sokat fecsegni. Abban állapotunk meg, hogy szombaton folytatjuk a beszélgetést. Autóval értem jön, és valahová beülünk. Vagy kimegyünk a Pécsi-tó partjára. – Nagy pecás vagyok. Minden hétvégét a víz mellett töltöm – mondta G. János.

Hiába vártam jelentkezését. Egy utcanévvel és egy házszámmal magam indultam el, hogy megkeressem. A sztálini, avas, álklasszicista stílusban épített meszesi bérházak mögött csinos családi házak sorakoznak. Kőlabazat, előkert, vaskerítés, az udvarban garázs, esetleg kettő is. A házak keletre néznek, esslingeni redőnnel védett ablakaikat a nyári szombat délelőtt fényeibe mártják.

G. Jánost az udvaron találom kezes-lábas ruhában. Nincs különösképpen meglepődve, amikor emlékeztetem, hogy a megbeszélés ellenére nem jelentkezett. Nagy sebesen egy zömök férfit mutat be:

– A bátyám. Nagy fuserálásban vagyunk. Ennek a garázsajtónak holnapra el kell készülni. Most hozták meg a vasakat. Eddig nem lehetett kapni. Egy kis mellékes mindig kell. – Lábával a betonon heverő, félig kész vasajtó felé int.

Bemegyünk a házba. Meztelen felsőtestű, apró gyerekek, két különböző korú hölgy között vonulunk el. Az előszobában egy nagymosás nyomait számolják föl sietve. A szobában, ahol leülünk, a székekről különféle ruhadarabokat kapkodnak föl.

– Beteg voltam – mentegetőzik G. János. – Vén fejjel bárányhimlős lettem. Nem tudom, hogyan szedtem föl. Életemben eddig csak egyszer feküdtem. Volt egy balesetem. Motorral, száztizzel buktam. Gyorsasági verseny volt, Komló és Sikonda között, földúton. Nagyot estem, kaptam egy ütést a vesémre meg a hátamra. Három hétig feküdtem kórházban. Megszállott motoros voltam. Amikor a baleset után fölgyógyultam, a következő évben megint elindultam a versenyen. Megnyertem. Persze a szüleim tudta nélkül.

Semmiféle káros szenvedélyem nincs, de a járművet szeretem... – Észreve-szi, hogy elkanyarodott. – Ja, persze a báránymű... Az esztergápadon a kulccsal elrángattam a csigolyámat. Megdagadt, fájt a hátam, lázas voltam. Elmentem az orvoshoz. Kiírt, aztán egy hetet dolgoztam, de nagyon fáradt voltam. Kimentem horgászni, nem ízlett a bot. Gondoltam, most már valami komoly bajom lehet. Az orvos elküldött vérvételre. Akkorra már az egész testemet kiütötte a mű. Három hétig voltam táppénzen. Amióta dolgozom, összesen nem voltam itthon ennyit.

– Talán ott kezdjük...

– Nem kell messziről. Huszonkét éves vagyok. A bátyám a széntrösztnél esztergályos. Kis srác koromban sokszor elmentem hozzá. Ott tetszett meg a szakma. Próbaidővel lehetett a szövetkezetbe járni. Keményen kellett dolgozni, hogy fölvegyenek. 69 óta vagyok itt. Az 500-asba jártam tanulni. A többiek tanműhelyben dolgoztak, én a gyakorlati foglalkozásra ide voltam beosztva. Az ég adta világon nem foglalkozott velünk senki. Könnyörögni kellett, hogy valamelyik gép közelébe engedjenek. Csak takarítás, műhely-söprés az orrvérzésig. Így ment el az első év. Hogy bírok ki még két eszten-dőt? – gondoltam. Aztán jött egy másik művezető, az már olyan dolgokat megcsinált, hogy kikérdezett, ezt-azt megmutatott, az már törődött velünk... 72-ben szabadultam... Részt vettem az Alkotó ifjúság pályázaton. Egy koc-kát esztergályoztam, amiben két másik kocka mozgott. Kockák a kockában. Egyetlen fémdarabból volt az egész. Beszúrásokkal lehetett megcsinálni. A legbelső kocka elkészítésével kellett kezdeni.

– Az elnök mesélte: egy munkáját kétszer kellett eldobni, amíg el-készült...

– Még az első időben történt. Fiatal szakmunkás voltam. A K. Ernő-féle présöntőgép készült. Egy négy bekezdésű laposmenetet kellett vágni. Nagyon nehéz munka volt. Mindenki félt tőle. Én elvállaltam. Az anya egy-ből sikerült, a csavarral volt a baj. Az utolsó bekezdésnél mindig elgörbült. Nem nagy öröm reggel hatkor valamit elkezdni, és fél kettőkor, amikor már majdnem kész, tönkremegy a munka a kezemben. Ott maradtam munkaidő után. Harmadszorra sikerült. Nagyon büszke voltam, amikor megcsináltam. A szakmában bizonyítani lehetett ezzel.

– A mostani fiatalok?

– Láthatta. Illetve nem nagyon látta... Be van osztva mellém egy ta-nuló, de nem szaladgálhatok mindig utána. Ha valamit elmagyarázok neki, másnap már nem emlékezik rá. Őszintén szólva nem is igen akarnak ezek a mostaniak. Amikor mi elkezdtük, kértük a művezetőt, hogy bent marad-hassunk munkaidő után, megcsinálhassunk ezt-azt... Piszokul letették a szakmát. Nincs becsülete az esztergályosnak. Sokan vagyunk. Meg olyan munkafolyamatok vannak, hogy akit behoznak az utcáról, az is meg tudja csinálni.

– „Gyűjtsd a vasat és a fémet, / ezzel is a békét véded!” Hallotta?

– Az stímt, hogy a „békét véded”. De az elejét máshogy tudom. Amikor gyerekek voltunk, ez nagy szöveg volt. Nagy disznóság az eleje... Nem akarom elmondani...

– Szocialista brigád van az üzemben?

– Zöldkoszorús. Nem a legfényesebben funkcionál. Tizenkét tagja van, az összes forgácsoló. A két műszak egy brigád. A fiatal srácokkal szót értek. De a másik műszakban idősebbek vannak, nagy piásak, velük nehéz bántani... Sajnos nem törődik velünk senki. Nincs, aki patronálna bennünket. Szó volt

egyszer arról, hogy szakmai filmeket hozatnak. Először azt mondták, oké, aztán a filmek mégsem jöttek meg... Nagyon jó dolog lenne a brigád. De ha az emberek érzik, hogy a vezetőséget nem érdekli, akkor egy nagy kalap szart ér az egész... Volt egy üzemvezető. Állandóan morgott, mindenkit baszogatót, amikor idejött. Úgy is hívtuk, Vadállat. De mindenkire oda-ment, mindenkivel törődött, foglalkozott. Később annyira megszerettük, hogy valósággal fájt, amikor elment. Ez a mostani nem méltat arra, hogy szóba álljon velünk. Lehet, hogy irtó rendes ember, de két szót nem váltottam még vele.

– Véleménye szerint a napi munkaidőből hány órát dolgozik?

– Az emberek jobban szeretnek dolgozni, mint lógni, jobban szeretnek tevékenykedni, mint tétlenkedni, vagy a munkát imitálni. Munka közben röpül az idő. A látszatomunka órái viszont cammognak. Hogy milyen a munkaidő kihasználtsága? Nagyon sok idő elmegy a szerszámokért való futkosással. Nincs annyi szerszám, hogy minden géphez jusson. Vagy szar a szerszám, és az élesztéssel megy el az idő. Vagy nincs megfelelő anyag. Lógás? Ilyen is van. Minden ember kifog egy rossz napot. Ilyenkor hiába keperkedik nyolc órán át, minden tönkremegy a keze alatt. Igen, van sok lazaság. Hogy mi az oka? Például a hétfői napok. Meg az anyagi érdek hiánya. Ha az ember nem látja, hogy miért dolgozik. Bevezették az időbért. Azelőtt tudtam, hogy egy perselyért kapok ennyi forintot. Most csak akkor közlik a pénzt, amikor elkészül a munka. Aki keveselli a pénzt, legközelebb már nem hajt. Lehet, hogy jó dolog lesz az időbér. De ezt is egy közepes képességű szakmunkáshoz kellene szabni. Két egyforma ember nincs. Vannak jó szakmunkások, és vannak gyöngébbek. A baj az, hogy a lógók általában itt maradnak, a jó szakemberek meg elmennek. Mert nem a törzsgárdát tartják meg. Az lenne az igazi, hogy a jó szakemberek maradjanak meg. Mindenki ezt szavalja, de most is elment két testvér. Az üzemvezetőségnek köszönhető. Hogy én? Én szoktam dolgozni. Nemcsak akkor, ha összefutok egy főnökkel. Lehet, hogy nekem van önérzetem a munkához. De van olyan, aki ott marad ülve, vagy a gépet támasztja és cigarettázik akkor is, amikor bejön az elnök. Ha leülünk kajálni, másnak nem jut eszébe, hogy előbb fölkeljen, mint én. Én vagyok a brigádvezető, néznek. Olyan nincs, hogy valaki előbb fölálljon. De olyan már előfordult, hogy ha a fél óra lejártá előtt fölálltam, beszéltek: „Állítsd le magad. Eszünk.” Ez az igazság. Én nem mondok kampót. Így van. Aki től én tanultam, másféle stílusban dolgoztak.

– Munkával el van látva?

– El. Munka van bőven.

– Kereset?

– Háromezernégy-háromezeröt. Koromhoz képest jó. Huszonkét éves vagyok. Ebben a szakmában ilyen korban be is kell futni... Ezért a pénzért sokat kellett bizonyítani. És most is kell... Olyan szakmunkással dolgozom, aki 59-ben szabadult. Nekem ugyanolyan melót kell letennem, mint neki. Együtt dolgozunk, két műszakban, ugyanazon a gépen. Mindketten ugyanazt a munkát végezzük. Ő azt folytatja, amit én abbahagytam. Ha valamiből húsz darabot kell elkészíteni, nem én kapok tízet, meg ő tízet. Hanem kapunk együtt húszat, elkezdünk az elsőn dolgozni, és a másik folytatja, amit az egyik elkezdett. Így nem kell állandóan átállítani a gépet, a munka folyamatos. A hónap végén aztán elfelezzük a pénzt. Mondom, ő akkor kezdte a szakmát, amikor én négy éves voltam. De nagyon jól megvagyunk. Fekete gyerek, Cigánynak hívjuk. Ő meg Tubinak nevez. Amikor idejött az új mű-

vezető, nagyot nézett, sehogy se értette, hogy mi megfelezzük a keresetet. Pedig ez nagyon jó módszer. Termelékenyebbé lehet tenni vele a munkát. De csak akkor, ha mind a két ember becsületesen dolgozik. Ahol az egyik lazsál, ott már kánya van.

– Volt már valamilyen ötlete, újítása? Mit kapott érte?

– Újításom? Olyan, amit beadtam volna, nem volt. De nem is érdemes beadni. Csináltam a kardánkereszt fűrásához egy új szerszámot. Gyorsabban tudtam vele dolgozni, jól kerestem. Azt értem el, hogy levették a munkadarab normáját. S. Laci is csinált egy új szerszámot. Elvitte a prímét. S elérte, hogy tiz fillér helyett öt fillért kapott egy munkadarab után. Ez nem serkenti az embereket. Azt, hogy szerszámot csinál az ember, természetesnek veszik. Vannak olyan szerszámaim, amelyekkel termelékenyebbé tettem a munkát, de azért még nem kaptam pénzt. Azt mondták: „Jól van János, így tovább.”

Egy szőke, idősebb hölgy kávét és sört hoz a szobába.

– Édesanyám – mondja G. János.

– A fiatalabb hölgy, akit láttam, a felesége?

– Igen, a szüleimnél lakunk. Bátyám megnősült, lakást kapott, elköltöztek. Apám még dolgozik a Mohácsi úton, a régi gőzmalomban. Huszonöt évig a széntrösztnél villanymozdonyt vezetett. Egyszer nem volt munkája, elküldték udvart söpörni. Annyira a szívére vette, hogy otthagya régi munkahelyét. Három hónapig valósággal beteg volt. Feleségemnek most járt le a gyermekgondozási szabadsága. Apósom bányász, anyósom takarítónő. A házat a szüleim építették. Mi ebben a szobában lakunk. Három éve vagyunk házasságban. Pénzt nem kaptunk senkitől. Szép, új bútort vettünk. Kocsit vettünk. Hároméves kisfiam van.

– Három éves?

– Tizenkilenc éves voltam, amikor a feleségem teherbe esett tőlem. Mondtam, hogy vetesse el a gyereket. Nem vetette. Otthagytam. Akkor sem vetette el. Rendben van, akkor elveszlek téged. Nem ellenezte senki. Nem mondom, hogy tetszett az öregeknek, különösen anyósomnak. De én nem szégyellem. Fiatalok, meggondolatlanok, türelmetlenek voltunk. Viszont nagyon jól megértjük egymást. Szeretjük egymást.

– A mérlegzáró közgyűlésen ott volt?

– A közgyűlésen igen, de a családi esten nem. Feleségem beteg volt. Illetlen dolognak tartottam volna, hogy ott legyek.

– A jelentéseket olvasta?

– Mindenki megkapta. Volt vita a műhelyben, de a közgyűlésen már nem mer senki hozzászólni.

– Miről vitatkoztak?

– A munkaruháról. Tizennyolc hónapra kapjuk. Aki tizennyolc hónapig elhord egy munkaruhát, az fejl! Az nem dolgozik. Ennyi időre az egyik munkaruha elég. Amit bent adnak. A másikat én veszem... Itt minden el van maradva. Földszintes üzem vagyunk. Nem tudom, nézte-e, hol fürdünk? Nincs szappan, nincs meleg víz. A KISZÖV KISZ-bizottságának a sportfelelőse vagyok. Jártam a cipőipari szövetkezetben. Mondhatom, más szövetkezetnél is így van. Ez általános. Ha még nem rosszabb. Én megmondom őszintén. Nem félek senkitől. Mi bajom lehet?

– Csak akkor lehet segíteni, ha látjuk a hibát. – A közhelynél nem tudok okosabbat mondani. – És mi a bajok oka? – pislogok sűrűn.

– Az üzemben az elmúlt években több vezető megfordult, mint melós.

Nyolc éve vagyok a szövetkezetnél. Itt annyi üzemvezető meg művezető volt, hogy az nem igaz. És mindig az új emberek viszik a prímet.

– Volna még, amit el szeretne mondani?

– Azt, hogy a sok nehézség ellenére szeretek itt dolgozni. Pedig csábítottak már nagy cégekhez. Mondták: „Gyere Jancsi, kapsz két forinttal többet.” De nem megyek. Úgy érzem, munkatársaimhoz jó viszony fűz. Akkor se mennék el, ha valahol havonta háromszáz forinttal többet keresnék. Van, aki a pénzre megy rá. Őt fillérért megizélné az anyját. Vannak ilyen emberek.

Ezt akkor mondta, amikor beültünk az autóba, hogy hazahozzon:

– Egy bajom van csak. El kell menni katonának... Az MHSZ-nél nemcsak motoroztam, ejtőernyősnek is készültem. Amikor az első ugrás előtt anyám megtudta, két napig sírt. Visszaléptem. Amikor a motorral a baleset volt, otthagytam a szövetséget. Pedig akkor elvittek volna mindjárt katonának... Az az igazság, félek, hogy a két év kiesik. Szeretnék a honvédségnél is a szakmában maradni. Hogy utána visszajövök-e a szövetkezethez? Még nem tudom. Vannak, akik a katonaság után már nem jönnek vissza...

BENKE LÁSZLÓ

Parancs

*Kinyílni lélek! – Ültödben még holt
madárrá keringed önmagad.*

*Meddig vársz a röptetőre,
aki megbillenti szárnyadat.*

*Az ágreccsenés benned lapul
s te vadászt képzelsz. Na és ha az?
Megértselek? A félelem legyűr?
S ha képzelt röptőd is beléd rohad?*

Egykor

Vidékre estem – mondták a rettenetes szomszédok

*lugasos tornácukon a mustszag
megikrásodott a pohárban*

*éjszaka erős, barna lovak nyerítettek,
a főispánnak a feje fájt,
a patkányok a korzót sem kimélték*

így jöttünk mi egykor a világra

*aztán,
míg télkézzel a szoknyák alatt
a forróbb égővek csapásán –
mégis csak, akárhogyan is,
a háború lett a felejthetetlen*

Stargard, 1944

*Kopasz kis öreg,
töpörödötten ül a vasúti sinen*

*Lámpavason felnőtt hálóing,
alatta agyonlőtt kislány*

Szedi a sapkájáról a tetűt

Nem öli meg

Maga elé dobálja

*Hóna alá nyúl,
onnét is tetűt kapar elő*

Azt sem öli meg

*"A saját vérem van benne!
"Másodszor hadd éljen
"Háború van
"Az pedig így tökéletes*

Gyilkos

Kendőbe csavar vöröshagymát

*Megölöm – kiáltja,
s a térdére teszi,
rácsap,
besózza,
megeszi*

Aztán az ölébe vesz

*Többet nem tudok róla,
a nevét sem,
még azt sem*

*Rokon volt?
Idegen?*

*Nem vagyunk se jóban, se rosszban;
de már kiköltözni se hajlandó belőlem*

Istenem!

*amikor fölébred reggel,
mondja az Isten*

végigsétál az üres templomon

kilép a térre

*sehol az árusok,
forgalom is alig*

leül az utcasarkon

vár

rájön, hogy vasárnap lehet

Sírvers egy háborúból

*pedig úgy szerettem az életet: ahogy
kiszámíthatatlanul és visszavonhatatlanul
minden megtörtént velem: a tenger sós volt,
a nők adakozóak, a barátok megértőek;
huszonhat éves voltam, s a világot –
akár egy túlrejtett narancsot – lehámoztam
a vérpiros, mélyizű tartalomig – –
s most itt fekszem mégis, kiterítve
és feledésbe hantolva: szemérmem éppúgy,
mint szégyenletesen feltörő szenvedélyem
örökre a föld fedi; s ha végetér a harc,
a győztesekről beszélnek majd, s azokról,
akik csak a halálban hittek: örömeim
nem méltók sem a nagyszerű csatákhoz,
sem a felnövekvő, megjelölt áldozatokhoz*

A vasbetonló

*szerettem kertedben a vasbetonlovat,
az építkezés hulladékaiból kreált,
szürkésfehér állatorzót: delente
átizzott július mennyei egétől,
pára helyett mégis szürkés por,
rosszul kötött kavics dőlt belőle –
a rozsdás acélváz már alig tartotta
a repedt betontömböket, a töredező,
ormótlanra formált idomokat –*

*ám egy éjjel, a padlásszobából jövet,
– amikor tested frissen megismert íze
még egyszer végigborzongott bennem –
meghallottam a betonló nyerítését:
úgy vágta a kihalt kertben,
a sápadtan csorgó holdsugarban,
mint magunkhoz láncolt örömünk
elszabadult, kettőnkre váró paripája*

DARVAS JÓZSEF HŰSÉGE

Ama ritka emberek közé tartozott maga is, akinek igazi alakját a hiánya rajzolja meg. Már távozása pillanatában — ha szabad Nagy László-i képpel szólnunk — seb lett a hiánya. Életében is tiszteltük, becsültük és perlekedtünk vele, jó ügyek védőjének tudtuk, egynek a jelentősek közül, halálakor azonban rádöbentünk: egyetlen volt és pótolhatatlan; az ő posztját, az ő helyét már nem töltheti be senki. Úgy igaz, ahogy Mocsár Gábor írta nekrológiájában: Darvas József távozása — az előtte távozókkal együtt — „felér egy hadjárat elvesztésével”. Egy nemzedéknek kellett ráébredni — ezt meg Kovács Kálmán fogalmazta meg először —, hogy immár saját lábára kell állnia. Az apák, a nagyobbik testvérek szinte mind elmentek.

Darvas Józsefet képzős koromban láthattam először. Miniszter volt akkor, építésügyi miniszter, valamilyen nagygyűlésre jött Nyíregyházára. Traktoron jött az állomás felől, s tartott a Búza térre, parasztok, munkások, és diákok hullámozó menete kísérte. Tavasz vagy ősz volt, nem tudom már, minket falusi fiúkat — arra emlékszem — virágvasárnapos hangulat lebegtetett. Zöld ágakat ha nem is szeldeltünk, de odaképzeltük az ő útjára is. Vörös fényben láttuk akkor nagyon is a mezőket, hogy a traktor útja paradicsomi tájak felé vezet. Darvas Józsefre mint igazi nagy emberre néztünk: képzős volt ő is, cselédek fia, harmincéves korára már tíz könyv fölött virított a neve. Akkortájt főszerkesztője volt a Szabad Szónak, alelnöke a Nemzeti Parasztpártnak, képviselő, miniszter, — s még mindig csak a harmincötödik esztendejét járta...

S az elragadottság még egy ideig zavartalan maradt bennünk; újabb-újabb legendafényesítő dolgokat hallottunk felőle: száz tanítót vitt fel a minisztériumba, Nyíregyházáról például a lobogó szívű Váci Mihályt, iskolánk volt növendékét, Szalkáról meg Dobos Zoltán tanító urat, a népművelési felügyelőt, aki még a bokrait is ismeri a szatmári tájnak. Otthon, apáinktól és bátyáinktól is gyakorta hallottuk Darvas nevét, Veres Péter és Erdei Ferenc mellett emlegetni. Ha nagy volt az adó, ha rosszul ítélt a bíró, ha igazságtalanul vetették ki a beadást, s ha Veres Péter elhárította őket, s Erdeit nem érték el: megyünk Darvas Józsefhez, majd Darvas elintézi, majd Darvas Jóska segít, majd ő igazságot tesz. Akkortájt Darvas József Szabolcs képviselője volt, s a lázasabb szegényeknek különösen bizodalmas reménysége. Nekünk, szegénységből jött diákoknak is. A szabolcsi szegénység ébredő világát ő írta meg először a *Varjúlaposban*, egyik legsebbe helyzetjelentésében.

Akkortájt nyiladoztak meg előttünk mindenféle iskolák és kollégiumok; egyszerre ott éreztük magunkat az idő kapujában, csakugyan a fényes szellők karján. Erősnek, biztosnak tudtuk magunkat, hittük, hogy holnapra csakugyan „megforgatjuk az egész világot”. Tudtuk, hogy milyen pártok és társadalmi erők állnak változó életünk mellett, de okkal, ok nélkül, nagy mértékben a Darvas nevéhez is kötöttük a szép rajzást, a csipkerózsika-sorsból való ébredés hajnali pillanatát. Már csak azért is, mert egy időben, épp mikor az eredmények már szembetűnőek voltak, ő volt a közoktatásügy minisztere. Olyanféle magasságban láttuk, mint Veres Pétert és Erdei Ferencet. De tekintettel munkája természetére — iskola, népművelés, irodalom —, vele, a nevével még többször lehetett találkozni. S mivel ő volt nemzedéke benjáminja — Erdei Ferencnél is fiatalabb volt két esztendővel —, a beszélgetések során, a művészetekbe és a közeletbe belenövő kollégisták szívében a miniszter elvtárs lassanként Jóska bácsivá vagy ép-

pen Jóskává lépett elő. Feltűnően nem barátkozott velünk, még pártfogó gesztusaiban is inkább hűvösen mértéktartó maradt — különben sem igen volt barátkozó természet —, de azért nagyobbik testvérként, családhoz tartozó jó ismerősként vigan tisztelhattuk. Becsültük, szerettük. Azok is, akik csak messziről láthatták.

Erről a szép magasságról —, legalábbis a mi szemünkben — egy időre lejjebb esett Darvas József; szeretetünkön repedések is mutatkoztak. Nehéz évek jöttek, utak csavarodtak. S mintha Darvas József nemcsak az evangélikus egyháznak lett volna főgondnokává, hanem maga is evangélikus — ahogy mondani szokás: lutheránus — elvek szerint hangolta volna át az életét. Mintha a piros bársony székben, amelyben annyi jót is tett, el-elszundikált volna. Szépirodalmi művei ritkultak, referátumai szaporodtak. S változott a hangneme. S már nemcsak mérte, de ítélte is az irodalmat. Szabó Pált, az *Isten malmait* még értő szeretettel védte, de Juhász Ferenc új verseiről már kevés megértéssel szolt, s volt, hogy Simon Istvánt is pesszimiztának találta. S mintha embereket is hagyott volna elesni, lemaradni, illetve kiűzni a sorból. Ki ez az ember? — kezdtünk perlekedni magunkban véle. Felejtene, hogy honnan indult? Megölte volna magában az író? Népfrontos gondolkodásából szektás lett?

Most már szinte történelmietlen ideírni az egykori kérdőjeleket; egy részük akkor is indokolatlan volt, más részüket Darvas József maga oldotta fel szóval és tettel. Ha valaki, ő szembenézett életének ezzel a szakaszával is. Hívó indulattal végezte munkáját; tévedéseit a forradalmi lendület sodrában követte el. Láta, persze, a rossz tendenciákat is, hogyne látta volna, de azok ellen keveset tehetett. Elmondta, hány éjszakát vívódott át barátjával, eszmétársával, a rokon dilemmák közt őrlődő Erdei Ferencsel. Meggyőzte magát, mint mások is annyian: úgy látszik, ennek így kell lennie. Minden forradalomnak vannak „üzemi költségei”...

Ebbeli elgondolásait akkor még nem tudhattuk. Csak azt: Darvas József mindenképp fontos ember. Bármennyire ellenérzés is mocorgott bennük, azért szerettük; még a dalait is számon tartottuk. A summásdalt, a szép delikendős békési leányról, magam is, mint Darvas József nótáját tanultam meg, Illés Jenőtől, Eötvös-kollégista társamtól, s a *Jaj de nehéz egy párnán elaludni* ma is, mindenütt, mint Darvas József kedves dalát keseregjük. S mindig voltak a mocorgókkal szemben védői is — megírta Mocsár Gábor —, akik tudták: kellenek az „ilyen lutheránusok”, akkor lesz majd igazán nagy baj, ha nem lesznek. Mert azért hozzá minden bajban s mindig bizodalommal lehetett fordulni, panaszokkal és észrevételekkel, s emberek ügyében. Segíteni nem mindig tudott, de önként semmin sem rontott. Csendes segítségét, „villámhárító” szerepét sokan érezhették. Varga Imre írt erről, szép emlékezésében.

Ehhez a népi indulású értelmiséghez Darvas József is erősen vonzódott. Jól érezte közöttük magát. Bennük egy kicsit a maga miniszteri munkájának az igazolását is látta. Többször megkérdezték tőle író—olvasó találkozókon: megérté-e a tíz esztendő a bársonyszék? „Ahogy vesszük”, „is-is” — mondta olykor, felhúзва a vállát. Tíz esztendőt elveszített az írói létéből, de nyert is, rengeteg, művészileg is gyümölcsöztethető tapasztalatot. S ami biztos megérte: akkor áramlottak fel a népi tehetségek. Nem az ő érdeme, de neki is része volt benne. Úgy tekintett erre a fiatalságra, mint folytonosságra. Bevonta őket, amennyire tehetette, fontos, országos ügyekbe, vidéki lapok szerkesztőségébe, írószövetségé, s népfrontos csoportok munkájába. Szerzői estjein Tavaszí Ferkó történetét a *Részeg* esőből mindig felolvastatta. Nem szolt bele a műsor összeállításába, de ehhez az egy íráshoz ragaszkodott: Subás parasztlegényke állít be a Stefánia úti népi kolégiumba, pulival, mert azt nem hagyhatta otthon, s ő szobrász akar lenni... A Sós Imrék jöttek így a Hortobágy széléről, meg a Szirtes Ádámok, a Horváth Terikék és a Berek Katik Pest megyéből, Szeged mellől, meg Sopron környékéről. E nagy indulás emléke maradt Darvas életében a tavaszi fényesség. Azt ki-

vánta, hogy Tavaszi Ferkó történetét lehetőleg Szirtes Ádám olvassa fel, vagy valaki más az egykori kollégisták közül.

Derűsnek, az *érdeemes volt s érdemes* érzésével volt kollégisták társaságában láttam leginkább, egy-egy Móricz-ünnepség után Debrecenben, Veres Péter szobrának leleplezésekor Balmazújvárosban és Szárszón, a harmincéves évfordulón, a koszorúzás után, az ebédnél; egykori diákok, harcostársak, írók, mozgalmi emberek, s a reájuk tekintő fiatalabb nemzedék képviselői ültek körülötte. Csendes volt akkor is, csak a szemén és állán mozdult egy halk voltában is fényes mosoly. Énekelt maga is, halkán, belevegyülve a reá tekintők tetőt lebegtető kórusába. Már nem volt közte, s az egykori kollégisták között még fél hangnyi eltérés sem; a lehető legteljesebb volt iránta ismét a bizalom. Talán még teljesebb, mint a fényes szellők messze tűnt korában.

Messzire futottunk, időben előre.

Ezt a nagy, feltétlen bizalmat egy élet hűsége indokolta, vitathatatlanra azonban — a miniszterségben töltött esztendő után — még a tamaskodók szemében is Darvas József utolsó évekbeli emberi, írói, erkölcsi továbbmagasodása tette. Hűségében, tisztaságában, igazában sohasem kételkedhattunk, de egyértelműen bizonyossá az 1956-os nagy megrendülés után lett: ugyanaz maradt Darvas a nagypolitikában eltöltött esztendő után is, aki volt, mikor az orosházi faluvégről elindult: karácsonyt váró lélek. Író, aki tiz esztendei „kihagyás” után is azonnal a saját szintjén alkot. Habár még mindig erősen „lutheránus”. „Is-is”. Maga is mondta olykor a kérdezőknek: „is-is választ fogok adni”. A népi írókról volt ugyan teljesen önálló véleménye, de az állásfoglalás megjelenése idején — legalábbis írásban — inkább hallgatott. Sarkadi Imrénék jó barátja volt — ő hozta fel Debrecenből —, de a temetésén — pedig a hír szerint kérték — nem beszélt. Műveiben is mintha nem mindig lettek volna egyértelműek az igenek és a nemek.

Bennem is rezdültek ezek a kérdések, haloványan. De engem, mint annyi más barátomat, inkább Darvas József életének és művészetének a titka izgatott: hogyan tudott cselekvőleg végig jelen lenni a történelemben és az irodalomban, a népiek között kommunistaként, a kommunisták között népiként — akkor még nem volt ismeretes Darvas József régi keletű kommunista párttagsága —, hogyan tudott az irodalom munkásként is annyi gátló körülmény ellenére következetesen a munkásmozgalomhoz kapcsolódni, és meddő belső válságok nélkül alkotni. S mikor leginkább foglalkoztattak ezek a kérdések, akkor ért a szerencse: Diószegi András recenziót kért tőlem Darvas egyik publicisztikai kötetéről. Az örömmel fogadott lehetőséget elég furcsán fogtam fel: nem a kötetbe gyűjtött régi cikkekről és riportokról írtam, hanem a fentebbi kérdéseken töprengtem.

De azért közölte a Kortárs; Tolnai Gábor jegyezte akkor felelős szerkesztőként, s váratlan örömmre nemsokára Darvas Józseftől is levelet kaptam: igen, ez az, jól látom én az ő életét... Ez az írás volt hozzá a belépő. Attól kezdve gyakrabban találkozhattam vele, az Írószövetségben, a Népfrontban, egyetemen, vidéki utakon, író—olvasó találkozásokon, ünnepségeken és baráti házakban.

Elmentem a falujába is: hadd lássam a házat, ahol felnőtt, ahol karácsonyváro szívvvel verte — harang nem lévén a háznál — a törött lapátot, s megismerni az édesanyját, aki korán özvegyen maradván négy fiát nevelte fel, mosásból, napszámból. A ház még mindig az utolsó előtti volt a faluvégen, minden úgy benne, mint egy rendes, kicsi parasztházban, Balmazújvárosban, vagy az én falumban, az asztal, a székek, az ágyak, de a szép szedettcsíkú törölköző már nem a kemencén, hanem a radiátorszerű fűtőtesten száradt: a nagyra nőtt fiak mindent, de mindent próbáltak megadni az édesanyjának. Darvas József édesanyja akkor már 90 körül járhatott — Adyval született egy esztendőben —, csendes boldogsággal vette tudomásul, hogy milyen emberek lettek a fiaiból, s hogy Jóska fia is hazajár, mindig jön, amikor csak teheti. Az édesanyját többet én nem láttam, pedig arról is szó volt, hogy egyszer Molnár Edit és én is lemegyünk Darvas

Józseffel Orosházára, helyszíni képeket csinál majd Molnár Edit az Arcok és vallomások sorozatba tervezett Darvas-portréhoz, ahogy Szabó Pált is megörökitette Ugrán a kedves földije között. Az utazásból már nem lett semmi, Darvas József hamarosan egyedül indult a maga utolsó útjára.

Bár viszonylag sokszor lehettem Darvas József közelében, kapcsolatunk sohasem színesedett igazán barátivá. Nem is színesedhetett — időben, munkában, eredményben, mindenben magasan fölöttem járt; ő mindig az asztalfőn elnökölt, én mindig az asztalvégen ülők között ügyelegtem —, de mindig teljes bizodalom volt. A rokon örökségű, a rokon célú emberek kapcsolata. Egyike voltam ama számosznak, akiket a maga elgondolásának az erősítése vagy szembesítése kedvéért némely dolgok kapcsán meg-megkérdezett. S akinek a sorsáról — nehezebb időkben — gyakorta érdeklődött. Velem legtöbbször a népi irodalomról, a szomszédos országok magyar kultúrájáról, az induló fiatalokról, a vidékről felfelé igyekvő, Pesten meg-megbotló emberekről beszélgetett; közülük többet az első között ajánlhattam figyelmébe.

A beszélgetés kicsit talán túlzás is, mert ő többnyire csak kérdezett és hallgatott. Még abban sem voltam mindig egész biztos, hogy mindent meghallott, amit mondtam. Amire nem lehetett egyértelműen felelni, amiben tehetetlen volt — azt olykor mintha hallatlanul engedte volna el a füle mellett. De nem így volt: a későbbi találkozások során szinte mindenre visszautalt, egy-egy mondatban: igaz a kérdés, de egyelőre nincs megoldása, vagy az én elgondolásom téves: azért azt ne higgyem, hogy igazam van.

A kérdései többnyire a népfrontban gondolkodó politikus kérdései voltak, de mindig emberi hangsúllyal és megközelítéssel. Atyáskodó gesztusai nem voltak, szerelemről, nőkről nem tartott oktatást. Nem elnökként beszélt, hanem emberként. Ha személyesek voltak a kérdéseink, személyesek voltak a válaszai is; bizalomra bizalommal felelt. Rokon volt a meggyőződése a Veres Péterével: szocialista szemlélettel minden kérdésre megfelelő választ lehet találni. Beszélgetéseiben különben töprengőbb volt, mint írásaiban. Írásaiban már a kiérlelt gondolatait fogalmazta, a beszélgetésekben olykor maga is csak hangosan gondolkodott. S ha nem volt biztos a dolgokban, jelezte: ezt most úgy mondja, hogy egyáltalán nem biztos, hogy igaza van. De fel kell vetni a kényes és nehéz kérdéseket is. Aki fél a farkastól, ne menjen az erdőbe.

A szembenézést különösen utolsó éveiben sürgette. Szorongatták a befejezetlen ügyek, s úgy tudta, mint a *Részeg eső* filmrendezője: a befejezetlen dolgok tudnak csak igazán fájni. Az 1970-es év a befejezetlenség érzését még inkább felerősítette benne.

A magyar szellemi élet átrendeződése, az irodalom átrétegződése, az ízlés változása már korábban kezdődött, a harmincas évek nagy nemzedékének a búcsúzása, „a korosztály behajózása” is, de az 1970-es „komisz és megpróbálkozó esztendő” — tőle valók ezek a szavak —, mint művelődésünk annyi munkását, őt is megrendítette. Áprilisban egy napon érkezett Veres Péter és Váci Mihály halálhíre, májusban Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar író szíve mondta fel a szolgálatot, ősszel, októberben Szabó Pált temettük. S a következő év tavaszán Erdei Ferencet is befedte a föld. Szálfák dőltek ki, posztok maradtak üresen, épp a legnagyobb vajúadások idején.

Darvas József talán mindenkinél jobban érzékelte az idő sürgősségét és a megoldásra váró feladatok fontosságát. Úgy érezte, nemcsak a maga írói-emberi sorsának további alakulása dől el ezekben az esztendőkből, de a magyar irodalom fejlődésének az útja is, hosszabb időre. Érezte azt is, hogy a bizalom őt jelölte Veres Péter és Erdei Ferenc üresen maradt helyére, reá maradt az is, amit a nagy barátok végezetlenül hagytak. Veres Péter balmazújvárosi szobrának leleplezésekor már úgy szoltunk róla, mindenünnen összegyűltek, mint igazolt életről, nagy ügyek felelősről; tőle várva számos tegnapi és mai kérdésben a tisztázást.

S Darvas József öregedőn, fáradtan, rendetlenkedő szívvel — mindent váltalt. A népfrontos erők ébresztését és összefogását, a realista hagyományok méltó

tatását és továbbvitelét, a fiatalok ügyének az előremozdítását. Még felsorolni is sok volna, mi mindent csinált az utolsó esztendőkből. Ott volt az Írószövetségben, a parlamentben, a népfrontban, nemzetközi tanácskozásokon vett részt, s megjelent Debrecenben, ahol Móriczról vitáztak, Szolnokon, ahol Veres Péter-emlékkiállítás rendeztek; intézte még a fiatalabb társak lakásügyét is. Maga volt a szorongó igyekezet: mit tegyék, mit segíthetnek. Korábban olykor a vállát is vonta: mit lehet itt tenni, most még a lehetetlent is próbálta lehetővé érlelni.

Vezető posztokon volt továbbra is — az Írószövetség elnöke, a Népfront al-elnöke, az Elnöki Tanács tagja —, de már nemcsak a nagy elvekre figyelt, nemcsak a nagy vonalakat tekintette, a lemaradó, lesántult egyeseket is gyámolította. A mások ügyének a rendezését már-már a maga írói terveinél is fontosabbnak tartotta. Az én életművemnek — mondta egyszer — úgyis vége. Ti boldoguljatok. A folytatást, az emberi élet folyamatosságát kereste.

Most, hogy utolsó évekből munkásságán tűnődöm: az öregedő Móricz Zsigmondéval látom rokonnak az erőfeszítéseit. A Móricz által képviselt íróeszménynek — az író a körülményeket vállalva történész, publicista, a nemzet sorskérdéseinek a felvetője is egy személyben — ő volt az egyik utolsó megtestesítője. Móricz gyöttrődő lázával, de már marxista gondolkodással. Az utolsó évek Darvasáról lefoszlottak az olykor valóban „lutheránusnak” minősíthető, puhító „is-is”-ek, egyre inkább az „itt állok, másként nem tehetek” bizonyosságával írt és cselekedett. Íróilag meg is ifjodott, ifjúsága kenyerestársairól írott vallomásaiban íráskészsége is meglevenedett. Ezzel a keményebb látással és felfrissült stílussal talán a *Részeg esőt* is tovább tudta volna írni, s tovább folytatni s befejezni eredményesen. Ha időt adott volna hozzá a sors.

Darvas József lelkiismereti kérdésnek tartotta, hogy az eltávozott harcostársak örökségét őrizze és tisztán tovább adja. Szabó Pált még képzős korában kereste fel Ugrán, Veres Péterhez negyven esztendő barátság fűzte, s Erdei Ferencet még a miniszteri szolgálatot is rokon érzésekkel és tapasztalatokkal végezte. Vele még vitája sem igen volt. Ezért is állt magába süllyedve, fekete szemüveg mögé rejtve a makói sírnál, azzal a tetézett fájdalommal, hogy őrá nem gondoltak a nagy halott búcsúztatásánál. Megrajzolta majd arcát egy beszédes írásban. S a Veres Péterét is, olyan tisztá és kemény vonalakkal, ahogy Erdei Ferenc vallott róla utolsó éveiben, ugyancsak irodalmi tanulmányban; vállon és vállalon. Szabó Pált, akinek a pörlekedéseit korábban annyiszor hallgatta türelmes félmosollyal, úgy írta meg Darvas József, ahogy fiatalságától kezdve benne élt; szálló egék alatt mutatta fel, amint perelt, ujjongott és zsolnárt énekelt. Veres Péterben az epikus embert és írórt rajzolta meg, akinek a konstruktivitás volt a hite. Darvasnak mély meggyőződése volt, hogy az ő jelentkezésük — és Sinka István jelentkezése — nélkül „nem alakulhatott volna ki a két világháború közti idő legjelentősebb írói, szellemi mozgalma, a népi írók mozgalma. A más úton, náluk jobb feltételekkel indult népfiakat, írókat, szellemi embereket az ő mágnességük vonzotta együvé.”

Neki magának, legalábbis ezekben az években, ugyanúgy, mint élete utolsó éveiben Erdei Ferencnek, Veres Péter volt erkölcsben és szuverénitásban is példa. Emberi, erkölcsi példa. A népben-nemzetben-országban gondolkodás mértéke. Írói látásában, alkatában korábban is vele érezte leginkább rokonnak magát. Élete legnehezebb fordulójánál — mikor Hitlerék megtámadták a Szovjetuniót, s Horthyék is hadat üzentek, mikor reménytelennek tetszett a jövő, mikor feszítéd meg-et kiáltottak volna reá is talán — mindig Veres Péter házában, Veres Péter szavaiban keresett az első között erősítést. Bizakodást. S utolsó éveiben, ha Debrecenbe ment, ha tehetette, a Hortobágyon át vette az utat, hogy egy kis kerülővel bár, de Balmazújvárosba is benézhesen.

Tizenöt esztendővel volt fiatalabb Veres Péternél, évei szerint voltaképpen már egy másik korosztályhoz tartozott, de ezt a tizenöt esztendőt áthidalta az eszmék, a célok közössége. Több volt ez, valóban több a barátságnál, ahogy Darvas József mondta: „harc szövegség volt ez, testvéri szolidaritás”.

S nemcsak Darvas becsülte Veres Pétert mindvégig, Veres Péter is sokat várt Darvas Józseftől első kézfogásuktól kezdve; a közöttük lévő viták, egyet nem értések nem zavarták a rokon élményeken és célokon nyugvó barátságot. Veres Péter még a népi mozgalom történetének megírását is Darvastól várta elsősorban. Nekem is mondta többször Veres Péter: Révai sok okosat mondott a népi mozgalomról, de nem mindent. Ő is megpróbálja tisztázni a dolgokat — ezért írta a Szárszót —, de már nem bizonyos, hogy be tudja fejezni, „vészesen” — így mondta — öregszik. Darvasnak kell majd megírni, ő a legfiatalabb köztük, okos, nagyon okos. Még halála előtt négy nappal is felhívta Darvas Józsefet: ne felejtse el, a mozgalom történetének a megírása is reá vár.

S ha a mozgalom egész történetének a megírására már nem is vállalkozhatott Darvas József, Szárszóról ritka következetességgel és tapintattal beszélt.

Akkor már csakugyan ő beszélhetett legilletékesebben — 1973-ban, Szárszó harmincadik évfordulóján —, emlékezőn és emlékeztetőn. Azok nevében is, akik már nem vitatkozhattak többé. Már nem lehetett jelen Erdei Ferenc, aki annak idején leghatározottabban képviselte a szocialista irányvételt, nem lehetett jelen Veres Péter sem, s hiányzott mindörökké, az egykori nagy ellenfél, Németh László is. Nagy István akkor még élt, de Kolozsvárt, s Jócsik Lajos már korábban a közélet és irodalom periferiájára szorult. Így Darvas József, az egykori „epizodista, ha nem is legjelentéktelenebb epizodista” — övé az idézett rész — volt abban a helyzetben, hogy érvennyel s messzehangzóan szólhatott. Vitázva a szektás torzítással, amely Szárszóban csak a negatívumokat látta, s az alakuló legendával, amely szerint Szárszón az igazi népi Magyarország készült, de az végzetesen elszikkadt.

Mikor Darvas József a szárszói emlékünnepeken szólt, a történelem már az egykori viták és ellentétek jó részét feloldotta; feloldotta a párt 56 utáni népfreontos politikája. Nem a rekrimináció szándékával beszélt Darvas az egykori vitákról, ellentétekről, nem bántani akarta azokat, akikkel együtt dolgozott az egész magyarság ügyét szolgáló szocializmus megvalósításáért. Nem is azt vitatta, hogy a történelem kit igazolt. Tudta, vallotta: „a történelem személyeket egyszer s mindenkorra soha — csak eszméket igazol. Végzi a maga dolgát, általunk vagy nélkülünk: esetleg ellenünk...” Akik akkor helyesen képviseltek egy eszmét, később éppúgy tévedhettek, mint ahogy az akkori tévedőknek is lehettek részigazságai, s változhattak jó irányban, jelenthetnek olyan szellemi értékeket, amelyek beleépültek már a szocialista nemzettudatba. Nem hallgatta el Szárszó ellentmondásait, retrográd vonásait sem, de „egészében véve progresszív megmozdulásnak”, „történelmi tettnek” minősítette a találkozt. Amelyről ugyan a szellemi progresszió fontos irányzatai hiányoztak — így az urbánusok, s Szekfű hívei —, de mégis népfreont-jellegű tanácskozás volt, széles népi-nemzeti összefogás, a munkás-ság, a parasztság és értelmiség képviselőinek a részvételével. Az eszmék és tévedések csakugyan zsbívásárian összevisszáak voltak, de ebben — mondta Darvas József — „Szárszó csak tükörképe volt az akkori országnak... És ebben az országban kellett népfreontpolitikát csinálni, függetlenségi mozgalmat, ellenállási mozgalmat szervezni.” S ha a felszabadulás után voltak erőik — fejtegette ezt is Darvas József —, amelyek elindíthatták a kibontakozást, az jórészt a párt népfreontpolitikájának volt az érdeme. „S hogy voltak, lehettek erőik, része volt ebben Szárszónak is: sokan az itteni viták hatására, vagy ha nem voltak itt, az innen kisugárzó indíttatás hatására vettek részt március 19. után az ellenállásban, vettek részt a felszabadulás után a földosztásban, a kommunista vagy a parasztpártban, a forradalmi demokratikus átalakulás különböző posztjain. Olyanok is, nem kevesen, akik az 1943-as táboron még vitatkoztak velünk.”

Nemcsak a történelmi igazságszolgáltatás szándéka munkált ebben a kérdésfelvetésben, hanem a személyes számvetés, az önmagával való szembenézés emberi igénye is. Vajon ők, akik Szárszó egykori résztvevői közül a felszabadulás után felelős posztra kerültek, Szárszónak csak a negatív tanulságait őrizték-e, vagy tettek valamit azért, hogy „az értelmiségnek ez a rétege is megtalálja he-

lyét az új rendben?” Nem felejtette el: ebben a vonatkozásban is volt „felelősségteljes, tiszta hang: okos és szép emberi mozdulat”. De azt is elmondta, mintegy a maga felelősségeként is: „a fordulat éve után ez a mozdulat elbizonytalanodott, elakadt”; a törvénytelenések idején már a szárszói népi baloldal is gyanúba került. S talán azt is érezhette a számvetés idején: maga sem tett meg mindent azokért, akikkel szemben erős volt a politika gyanakvása.

Szárszót, a múltat a jelennek és a jövőnek szóló tanulságokért is faggatta Darvas. Néhányat — részint a maga számára — beszédében meg is fogalmazott. Szó szerint idéznénk lehetőleg; akkori gondolkodását szinte summázzák: „Szocialista nemzet nem építhet reális nemzeti önismeret nélkül. Ehhez elengedhetetlen a leszámolás — akár a legkegyetlenebb — az illúziókkal. De a szigorú nemzeti önvizsgálat nem azonos a dezilluzionizmussal. S fordítva: a szocialista nemzeti öntudat nem nyer, csak veszít azon, ha történelmünket visszafelé korrigáljuk, megszépítjük.” El kell kerülni a szellemi progresszió belső meghasonlását. Viták lehetnek, de azoknak az egység kiküzdését kell szolgálniuk. „Nemzeti sorskérdéseink ma is vannak, nem is kicsik, ha mások is, mint a felszabadulás előtt voltak; ezekről szólni, ezeket nemzeti sorskérdéseként említeni, kezelni: nem nacionalizmus...” Megoldani őket a marxizmus—leninizmus alapján lehet, „engedményt nem téve sem a nacionalizmusnak, sem a nemzeti nihilizmusnak”. Őrizni kell az étosznak azt a forrását, amelyet „legjobban Erdei Ferenc és Veres Péter képviseltek akkor”.

A népfrontban gondolkodó politikus író szavai ezek. Egyenes, tiszta beszéd; igazságai mára már beépültek a közgondolkodásba. Mikor elhangzottak, még nagyon is új volt a hangsúlyuk. Akik ott hallottuk először: szabadítónak és megnyugtatónak éreztük. Pontot tett valaminek a végére. Szorosabb kézfogást sugallt az összetartozó erőknél.

A progresszív erők összefogására személyében is ő adta talán a legjobb példát. A népfrontpolitika nála nem taktika volt, hanem meggyőződés. Ahogy a Gaál Gáboré volt a Korunkban, s a Bálint Györgyé a Gondolat idején. Embernek is közbeeső, összekötő jelenség volt. Indulása szerint is: a paraszti világ küldte, de íróvá a munkásmozgalommal való találkozás tette. A népiek között már fiatalon az osztályharcos szemléletet képviselte, a munkásmozgalomban a népi-nemzeti örökséget. Az egykori munkásírókhoz és a népiekhez, a derékhadhoz és a legfiatalabbakhoz egyformán szálak fűzték; néki az egymásra esetleg ferdén néző asztalok mindegyikénél vitathatatlan helye volt. Nem ismerte a főváros és a vidék közötti „művi” gyepek; méltányos volt, minden értéket tisztelő, s türelmes, civódók között békességet szerző. S mindig eleven lelkiismerettel élt. Olykor közbömbösnek látszott, valójában addig nem volt nyugta, míg nem tisztázta a kérdéseket. Megírta: az izgatta, ami még elintézetlen. Kommunista is úgy lett; az elintézetlen nemzeti és szociális problémákra keresett választ.

A szüntelen morajló lelkiismeret, a makacs visszatérése az el nem intézett kérdésekhez magyarázza műveiben a visszatérő motívumokat, s a „kérdés dramaturgiáját”, de a fiatalokra, az indulókra való következetes figyelését is. A fiatalok, mi tagadás, nem mindig szerették, többen közülük sokszor úgy vélték: felesleges a vele való beszélgetés, úgysem tesz semmit; nekik ad igazat, s másokkal szavaz. Ez sem így volt; a fiatalok útkereső realista szándékát nála jobban nehezen lehetett volna méltányolni. Ezért állt már a *Tiszta szívvel* sötétenlátásért elmarasztalt diákköltőinek — vagyis Bella Istvánéknak — a pártjára, igyekezett egyengetni a sokfelől értetlenséggel fogadott kilencek — Utassy, Kiss Benedek, Kovács István és a többiek — útját, hogy antológiájuk, az *Elérhetetlen föld* megjelenhessen, s amennyire lehet, jobb életlehetőségekhez jussanak. A realista szándékot, az igazságot pártfogolta akkor is, amikor Szabolcs-Szatmár megye akkori vezérkara és egy kezdő író Penészlek körül kitört perében a kezdő író, vagyis Végh Antal mellé állt. Erről bősséggel írt Végh Antal, Darvas Józsefről szólván. S nemcsak őt védte Darvas, védett másokat is, ha realista szándékuk miatt bajbakerültek. Mégpedig bölcsen, higgadtan. Így igazította többek között Mocsár

Gábor, Kiss Ferenc, Ratkó József ügyét. Olyanformán, ahogy Végh Antal megírta: Fejét követelik valakinek? Tessék. Lehet, hogy el kell ítélni, a szövetségből kizárni, de előbb lássuk a tényeket. A valóságot.

Az utolsó évek Darvasát az új, korszerű forradalmi írói magatartás kialakulásának a problémája erősen foglalkoztatta, különösen a fiatalok mozgólódásai-ban. Úgy vélte, ez csak akkor alakulhat ki, ha az író az adott kor ellentmondásai-val szenvedélyesen szembenéz, számolva természetesen „egy becsületes politika történelem adta dilemmaival”. Az írói újjászületés — vallotta — ott kezdődik, mikor az író mindenre való tekintet nélkül igazat mond. Ezt érezte a kommunista író első parancsának. Maga mindig ezt vallotta, de ezt az elvét nem mindig sikerült megvalósítania. A fiatalokat erre biztatta, a saját írói szuverénitását ki-küzdésére. Lillafüreden is, az emlékeztető tanácskozáson. A maga 1943-as szárszói előadásának gondolatát idézte: „... azt tartom etikai tisztességgnek, hogy az ember vállalja önmagát. Előadásomban körülbelül a következőket mondtam: az író élete mindig szenvedés. Nincs egyetlen párt, vagy mozgalom, amelyik az írók minden problémázását magáénak vallhatná. És nincs egyetlen író sem, aki bármely párt minden taktikai mozdulatát kötelezően a magáénak kell, hogy vallja. De ebben az összetettségben sincs számára más út, mint ott állni, vállalva a történelem szemetet is hömpölyögtető sodrát, ahol a haladást érezzük. Én próbáltam úgy élni, illetve s ezt tanácsként mondom: ha valahol vétettem, ott vétettem, hogy nem mindig úgy szenvedtem meg ezt az ellentmondást, hogy mindenképpen ki-küzdjem önmagamnak az írói szuverénitást. Ezt a vallomást tanácsnak mondom. Mindig egy hit alapján, egy világnézet alapján küzdjétek ki magatoknak a legteljesebb írói szuverénitást.”

Darvas József pontosan érzékelte az irodalomban érvényesülő tendenciákat. Láta nemcsak az előremutató, de a romló vonalakat is, például a polgári, öncélú áramlatok felerősödését, s a távolság növekedését a sznob előjelű, „ügynevezett elit irodalom és művészet” s a dolgozó osztályok valóságos életéről beszélő irodalom és művészet között. Ezeknek a szükségszerűen fellépő tendenciáknak a visszaszorítását várta részben az Olvasó Népért mozgalomtól, s a szocialista brigádoktól, az utóbbiban remélve a realista irodalomnak és művészetnek hátvédet, társadalmi bázist, melegítőt, táplálót közösséget. „Mert az irodalom és művészet problémái sem oldhatók meg csak önmagukban — mondta a szocialista brigádok országos tanácskozásán. — Mert egy realista, korszerű szocialista irodalom és művészet nem tud igazán fejlődni akkor, ha nincs mögötte egy érzékeny, ha úgy tetszik: követelő és emelő társadalmi bázis.” Olyanféle közösségeket képzelt az író mögé, mint régen a munkásírók, Benjámin Lászlóék körül volt. Hitte: ezek a közösségek megvannak, látens módon, többek között a szocialista brigádokban, csak író és közösség valahogy nem találja úgy egymást, ahogy kívánatos volna.

Ez is érdekes volt, ahogy ezt a gondolatot Darvas József fölvetette. A szocialista brigádok tanácskozásán nem az irodalom volt a legfontosabb kérdés, néhány író inkább csak barátságból hívhattak meg, de Darvas módot talált, hogy egy rövid üdvözlés keretében is fontos művelődési kérdést vessen fel. Ahova ő element, ott csakugyan jelen volt; a Veres Péter-i „történelmi jelenlét” értelmében.

Utolsó éveiben különösen sokat foglalkoztatta egy kulturális tömeglap terve. A jó könyv mellett a megfelelő irodalmi-művészeti folyóiratot is szeretete volna minél több olvasó kezében látni. Ez a folyóirat volt talán akkoriban a legnagyobb becsvágya; mintha népfrontos irodalmi-művelődési elgondolásait abban remélte volna hatékonyabban megvalósítani. Sokáig, esztendőig tervezgette. (Nagy terve voltak: többek között Illyésre, Benjáminra, Csanádi Imrére, Urbán Ernőre, Simon Istvánra, Nagy Lászlóra, Fekete Gyulára, Sánta Ferencre, Galgóczi Erzsébetre, Moldova Györgyre, Kamondy Tóth Lászlóra, Szabó Istvánra és a kilenckekre, Utassyra, Kiss Benedekre, az induló Ördögh Szilveszterre szándékozott építeni. B. Nagy Lászlónak adta volna a filmrovatot, Kiss Ferencnek, Bata Imrének, Szabó B. Istvánnak az irodalmi részben gondolt rendszeres helyet; még nekem is

állandó jelenlétet szándékozott biztosítani.) Sajnos, míg élt, nem volt a folyóiratra se pénz, se papír, s már nagyon sokan hiányoznak azok közül, végleg, akiknek az ő hívó szava akkor talán még életet is jelenthetett volna.

Ebben az időben — hatvan éves kora tájt —, ahogy már jeleztük, szinte osztatlan volt iránta a bizalom. Ezt mutatták a születési évfordulója körül rendezett ünnepségek is. Ünnepezték az írószövetségben, a Kossuth Klubban, a szülővárosában, ünnepezték Szegeden és Vácott is.

Az utóbbi talán leginkább tükrözte az iránta való szeretetet. Semmi, de semmi protokoll ize nem volt, teljesen hivatalon kívül, önkéntesen, szívből rendezték a Híradástechnikai Anyagok Gyárában. Petővári Gyula szervezte, egy technikus-könyvtáros. Igaz, ebben a gyárban nagy hagyománya van az irodalmi esteknek, volt itt Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron, Erdei Ferenc, Simon István, Sarkadi Imre, Nagy László és Juhász Ferenc ünnepség is; a Veres Péter-emlékestén többek között Németh László, a Darvas-esten Illyés Gyula is részt vett. A közreműködők között szerepelt Latinovits Zoltán, Szemes Mari, Berek Kati és több gyárbeli versmondó asszony, a váci európai hírű Vox Humana kórus Kodály-művekkel és a bazsi asszonykórus — Simon István egykori iskolatársai — dunántúli népdalokkal. Az estek voltaképpen munkás-paraszt-értelmiségi találkozók is voltak mindig: a gyár igazgatója és szakmunkásai, a váci tanács és pártbizottság dolgozói meg a környékbeli parasztok együttesen vettek rajta részt, gyakran országos nevű politikusokkal és írókkal. Kicsit otthonnak számít ez a hely, a fészekalj melegét, a közösség éltető jelenlétét adja, mint annak idején Tiszaladány és Fót a parasztság ügyeit feszegető íróknak.

A sok szép rendezvény között is a Darvas-est bizonyult az egyik legemlékezetesebbnek. Magyar—román meccs volt, de mégis vagy hatszáz ember szorongott a teremben. A szokásos gárda volt együtt: váciak, fótiak, mogyoródiak, ott volt Féja Géza, Németh Kálmán, Kónya Lajos, Lőrincze Lajos, Nánási László, S. Hegedüs László, Fábián Zoltán, Mikita István, s jött Illyés is, a feleségével. Mindjárt újra lehet alakítani a parasztpártot — mondta Illyés tréfásan. Ha arra nem is gondolt senki, de a Darvas József társaságot csakugyan meg lehetett volna ott helyben, azonnal alakítani. A könyvtár később valóban az ő nevét vette fel.

A műsor nem volt nagyon jó, hosszúra is sikerült, de a hangulat igazán vírágosan alakult. Darvas kedvesen, tréfálkozó elégedettséggel beszélt: nem panaszkodhat, sok helyt, sokan ünneplik; jó volna elosztani a dicséreteteket. Jó hatvanévesnek lenni? — kérdezte magától. Jó, mondta, ilyenkor sok jót mondanak az emberről. Dehát igazán nem panaszkodhatott az évfordulós ünnepségek lezajlása után sem. Mikor a Simon Istvánnak adott rádióinterjúban elmondta, hogy ő még mindig a régi fajta mártogatós tollal ír, tollszemmel, hegyes végűvel, s olyan fajtát már nem igen gyártanak, a rádióhallgatók pár napon belül egy boltra elég hegyes végű tollat küldtek neki az ország minden részéből.

S ezek után jött nem sokkal a halál. Majd olyan váratlanul és hihetetlenül, mint három esztendővel korábban a Veres Péteré. A mindig szigorú, szép fegyelemmel élő Veres Péter korai távozásának az igazi okát Darvas fejtette meg legteljesebben — „úgy látszik, mégis túl gyorsan égett, a szolgálat fegyelme is emészthet. Nem látványos lobogással, hanem a mélyben, mint a lápi tűz” — az ő szívének, az ő „elszánt”, „rászánt” életének a váratlan kilobbanásáról Mocsár Gábor írt legpontosabban: „Az a szív nem a magánélet kis viharai, nem az írói munkával civil közfelfogás szerint vele járó mizériák, hanem negyven éves népi-nemzeti-közéleti szolgálat terhei miatt nem bírta ki a harmadik infarktust.”

1972. december 3-án halt meg, hatvanegy esztendősen. A Kerepesi temetőbe temették, Móricz Zsigmond és Veres Péter mellé. Sírja mellett okkal mondta Simon István: az édesanyja — akkor még élt, 94 éves volt — fiát felnevelve egy népnek adta át. Darvas József temetésén, akárcsak nagy harcostársai búcsúztatásánál, ott volt az egész nemzet, munkások, parasztok, értelmiségiek, az ország különböző tájairól. Majdnem olyan volt a hangulat, mint Balla Géza temetésén, a *Részeg* esőben. Szinte

vártuk, hogy a munkásmozgalmi gyászinduló után a deres sírok közül is felzendül a zsoltár. Vagy inkább Darvas József valamelyik kedves dala.

Majd csak temetés után, a Szabadság Szálló nagytermében szólaltak meg énekek a barátok. Sarkadi Imre és Veres Péter temetése után is ide gyülekeztek a közeli összetartozók. Szomorú alkalommal voltak együtt megint azok, akik ennek a nemzedéknek a kezét fogva indultak el, valamikor, egy régi szeptemberben.

„MILY SZÉP DOLOG EMBERNEK LENNI”

- Devecseri Gábor utolsó éve -

„A költeményben... tulajdonképpen benne van az egész életem, és ennek az életnek az előtörténete... valahogy úgy, ahogyan Babits írta egyik versében, hogy: 'Magamnak látvány és csoda lett - Amint nehéz zászlókat gyenge kézzel emeltem'. Nem hiszem, hogy a *Bikasíratónál* a magam számára jelentősebb költeményt még valaha is írni tudnék. Valahogy úgy látom az egészet, hogy egész életemben akarva-akaratlanul erre készültem, legalábbis ezt mutatják saját régebbi verseimnek azok a foslányai, felsoros és másfelsoros töredékei, amelyek önkéntelenül belekérkedtek ebbe a versbe, és csak később vettem észre, hogy már akkor azért írtam őket, hogy itt helyet foglaljanak”. Eörsi Istvánnal beszélgetve mondotta el ezeket a gondolatokat Devecseri. Már a betegágyon, a Kút-völgyi úti kórház különszobájában, amely hamarosan búcsújáró helyévé változott. Szinte az egész művelt közvélemény szorongva várta az onnan érkező híreket. Magányos ember vívta harcát a rákkal. Az orvosok, elsősorban Sultheisz professzor, s az egész ápoló személyzet megtett mindent, hogy enyhítsék szenvedéseit. Ő pedig egyszerűen nem akarta tudomásul venni a halál közelségét. Napról napra engedelmesen bevette gyógyszereit, jajszó nélkül tűrte, hogy ronggyá lyuggassák testét az injekcióstűk. Látszólag nem foglalkozott az elmúlással. Remegő ujjakkal babrált a magnetofonnal, bekapcsolta, emlékezéseit, készülő műveit mondta szalagra, közben verseket írt, kijavította, lefordította Menandrosz *Ítéletkérők*-jét és szöveget írt Mozart *Thamosához*. Elképesztő vitalitása nem hagyta cserben. Még ilyen esett állapotban is megérintette szívét a szerelem, mintha sorsában akarta volna igazolni a végzet, hogy a tragikus mélypontok között azért vannak fel-fénylő, idilli pillanatok is.

Környezete, a szűkebb és tágabb is összefogott, hogy valamiképp megnyújtsa az idill perceit. Műveiért soha nem tolakodtak a kiadók és szerkesztőségek, de most minden megváltozott. A halál bélyege részvétet, érdeklődést keltett iránta. A *Magyar Nemzet* folytatásokban közölte *A versek alagútján*-t, az *Élet és Irodalom* *A hastelmetszés előnyeit*. Az Ökortudományi Társaság közgyűlése őt jutalmazta az Ábel Jenő emlékéremmel. Olyan kiváló ökortudósok mellett, mint Harmatta János, Szabó Árpád, személyében ízig-vérig költő nyerte el a kitüntetést.

Mindig pénzsűkében volt, most nem tudott mit kezdeni honoráriumával. Terveket szőtt, hogyan lephetné meg Klárit és barátait. Ha elfogadhatjuk Somlyó György *Arnyjáték* című regénye főhősének alteregójául Devecserit - bár a regény a dolgok természete szerint sosem adekvát a valósággal -, elhihetjük azt is, hogy takarékkönyvet rejtgetett kórházi ágyában, melynek ellenértékeképp autót akart vásárolni. A kórházba már nem nagyon juthattak el azok, akik oly könnyen és felelőtlenül kérték tőle kis kölcsöneiket. A barátok azonban annál többször keresték fel, s újra meg újra eljátszották ágyánál a régi kedves játékokat, mintha ez az egész kezelés csak komédia volna, s hamarosan újra beköszöntének az ifjúság napfényes időszakai.

Bizonyára izgalmas a kérdés: vajon tényleg sikerült-e meggyőzni arról, hogy betegsége múlóban van? Elhitte-e a kedves orvosbarátnak és az ágya körül sürgőforgó nővéreknek, hogy napról napra jobban van? Tervei és művei alapján - igen. Az utolsó versek azonban, s az a mód, ahogy naplószerű feljegyzéseiben költészetének halálhangulatát elemezte, arra engednek következtetni, sejtette, hogy a halál eljegyzettje.

Igaz, makacsul őrizte az öröm villanásait is. „A múlandóság cáfolatául” írta, mondta szalagra verseit, amelyek valóban azt bizonyítják, hogy a „törékeny öröm” érintetlenül marad meg a rá szomjas, őt befogadni kész szívben. Még akkor is, ha közben alapvetően megváltozik külső és belső világa, s egyre zihálóbb csapásokkal úszik a kiszámíthatatlanul közeledő végzet felé:

Hordókat gurítanak odalenn és harangszó a hangjuk.
Szélben kopasz fák hajlonganak és millió levél van rajtuk.
Kurjant egy-egy otromba emberhang és ez a szférák zenéje.
Másodperc-lábain jön a tipró idő, s én boldogan úszom eléje.
Átváltozik a világ, önmagává, éggé magasodik az én.
Ott ülsz a tetején.

(Átváltozik a világ)

Ebből az „éggé magasodik az én” gondolatkörből nő ki *A hastelmetszés előnyei*. A költő ráereszti sajkáját az „időtlenység vizére”, vagy – hogy a mű első fejezetének jellemző címét idézzük – „az idő árterületé”-re, hogy onnan szedje össze múltjának azokat az emlékeit, melyek költői kiteljesedésének szempontjából meghatározóak voltak, lehettek.

A hastelmetszés előnyei a múltidézésnek ugyanabban a szférájában kering, mint a *Budapest, tündérváros*, de kivált a *Lágymányosi istenek*. Néhol szó szerinti egyezések is vannak közöttük, ami magától értetődő, hiszen ahogy Devecseri napról napra, jobb állapotában szalagra mondta szeszélyesen csapongó emlékezéseit, nem maradt ideje és nem volt lehetősége arra, hogy meg is fésülje élő kéziratát. Egy merész, izgalmas kísérletet kezdett: „a megszűnt, azaz a felfüggesztett időt” akarta kiaknázni.

Proust lehetett a mintája a címadásnál, ő is az eltűnt idő nyomában indult el, de mintha egy pszichiáter tanácsára tenné ezt, s ez a lélekelemző nem más, mint ő maga. A múlt barlangjába indult, mely egyszerre kínált szenvedést és örömet. Erről vall a *Várakozva* című versben:

A szomszúság, a léleké,
bosszantó szomszúság:
mert lélekként a léleké,
de mindig húsba vág; ...

„Hát e felbukkanó és aláhulló, eltűnő gondolatok felett én lennék az Úr?” – kérdi szorongó csodálkozással, és hozzáteszi: „Igen, ez a jó ebben az időlegesen egy helyben lebegő időben. Azt írom, amit akarok. És szó sincs róla, mégsem. Mert mi-helyt könyvet kezdek írni, mint ezt most, ebben a nincs-időben bár, valami fölém lép; ez pedig a szerkezet. Ha tudom, hogy könyvet írok, akkor az tüstént elkezdí szerkeszteni önmagát. Vázlatom róla nincs. De neki azért van vázlata, amit majd megismertet velem, lépésről lépésre, menet közben. De már előre hozzá kell igazodnom. Azt teszem; ez könnyű”.

A könnyűségnek, lebegésnek érzése épp úgy felvillan ebben az utolsó néhány hónapjában, mint a szorongatottsága. Az altatókkal és nyugtatókkal élő beteg ember egyszer súlytalanul könnyűnek, máskor kinzóan nehéznek érzi magát. Emlékei hol szinte maguk szaladnak a szalagra, hol elillannak a képzeletéből, azzal a „trapéz ugrással”, amiről – ezt az ellentétek között vibráló életérzést nagyszerűen kifejezve – az *Idő-játék*-ban írt. Nemcsak a gondolat és az üresség feszültségét ábrázolja ez a vers. Teste szenvedéseiről is árulkodik, már csak választott formájával is, mely csalhatalanul idézi Kosztolányi *Száz sor a testi szenvedésről* című versének kéllehetetlen kalapácsütéseit:

Együgyű dal
az én dalom,
ő fújja ezt:
a fájdalom.

És a Kosztolányi-vers furcsa paradoxája villan fel a „tűnő jelenlét” gondolatában is:

Nó és dagad,
ha csenevész,
s apad, tűnik,
sosem enyész.

Ugyanazon a „sötét, nem-járt úton” halad előbbre és előbbre Devecseri, amelyiken kedves Kosztolányija haladt. S ha *A hasfelmetszés előnyei* bizonyosága szerint ez az út voltaképp gondolati kísérlet is, a mellette születő versek világosan árulkodnak arról, hogy az út végén ott várakozik az alvilági révész.

„... ez, amit most alakítok, ugyan milyen műfaj?” – kérdi töprengve. „Nem valami 'Utazás a hasam körül' az 'Utazás a koponyám körül' mintájára; nem is napló, nem is emlékezés és a legkevésbé jóslat. Hanem mindez együtt, és talán a leginkább: jó tanács. Jó tanács az embertársaknak, körülbelül azzal a megszövegezéssel, amit egy röviddel a betegség kitörése előtt írt versembe foglaltam:

Siker: jó.
Kudarc: rossz.
De ha érzed a sikerben a kudarcot,
mért nem próbálsz megfordítva is?
Míg lélegzel, addig vagy boldog;
próbáld meg fuldokolva is.

Ami a fuldoklást illeti, én magam nem fuldokoltam. Testileg. Mert egy rövid lelki fuldoklásom azért volt. Nem is kicsi. De nem is tragikus, szinte nem is kellemtelen. Csak nagyon tárgyilagos, szakszerű, életszerű. Sultheisz Emil szobájában, vele kettesben maradvá, feltettem a kérdést:

– És ha tumor?

– Sosem titkoltam, hogy arra is gyanakodhatunk – felelte Emil.

Halásznak ilyen pillanatban talán nagy folyók jelentek volna meg lelki szemei előtt, indián főnököknek a prérík. Nekem két írásmű. Az egyik a Kosztolányi-vers:

Nem félek a haláltól, mert tudom, mi:
olyan, akár a többi földi holmi.
Nem egyszerű hullás, mint egykoron;
csak por és por és por: az én porom”.

De hogy mennyire foglalkoztatta a halál gondolata, esélye, arról azért híven vall *A hasfelmetszés előnyeiben*, hiszen jónéhány lapon keresztül igyekszik vissza-idézni múltjából: vajon hol, mikor kísértette meg először az elmúlás gondolata, s hogyan tükröződött ez verseiben.

Sultheisz Emmille való beszélgetését egy másik szalagon pergeti tovább. Amikor megtudta, hogy a tumor lehetősége sincs kizárva, néhány hónap haladékot kért, hogy „elrendezzen mindent, amit lehet”. Ez az „elrendezés” kifejezés alighanem me-

gint öntudatlanul sejlett föl tudata mélyéről, Karinthy Ferenc *Szellemidézésének* részlete nyomán. Ott Karinthy Frigyes a nógrádverőcei kis szigeten megtudja Kosztolányi szellemétől, hogy meg kell halnia. Haladékot kér, de a szellem nem adhatja meg. Devecseri megkapta. S módja volt még végigpergetni a filmet – igaz, maga is úgy érezte: „Gyorsan pereg a film”.

Még barátait is elképesztette azonban azzal, hogy napról napra súlyosbodó betegségével viaskodva, határidőre is tudott munkát teljesíteni. Mert *A hastelmezés előnyeit* és *A versek alagútjárát*-t sürgették ugyan a folytatásokat közlő lapok, az egyes részletek elkészülte végső soron mégis tőle függött. Mint ahogy nagyjából tetszésére volt bízva az is, mikorra készül el a Menandrosz-fordítással. De Mozart *Thamos, Egyiptom királya* című, újjávarázsolt művének a bemutató előtt, tehát 1971 augusztusa előtt készen kellett állnia, hiszen a zenekarnak s az énekeseknek próbákra volt szükségük, s Huszár Klárának, a rendezőnek is idő kellett, hogy a hely adottságaihoz alkalmazza a darabot.

Mi sem volt természetesebb, mint hogy Devecserire esett a választás, amikor szóba került, hogy a *Thamos* csodálatos kísérőzenéjét meg kellene menteni, illetve új életre kellene kelteni. Gebler elvetélt drámája már születése pillanatában poros, elavult alkotás volt, s hiába komponált hozzá Mozart korai miséivel vetekedően szép zenét, a mű megbukott. Devecseri zeneisége, Huszár Klára hozzáértése és kettejük Mozart-rajongása azonban mégis új életet lehel a feledésre itélt kísérőzenébe. Devecseri kezdettől készséggel állt az Iseumban rendezendő játékok gondolata mellé: a szombathelyi játékok sorát az ő Plautus-átköltése, az *Amphytrion* előadása nyitotta meg. „Sarasztro dallama”, a mozarti humanizmus eszménye egyébként fiatal-ságától elkísérte. Még egészségesen, a *Beszakad az idő* utolsó ciklusában újra verset írt *Mozart*-ról, a mozarti zene tündöklő édességéről és derűjéről.

Hogyne lett volna megrendítő figyelni a költőt, amint halálos ágyán Mozarttal viaskodott, Mozarttal, aki ugyancsak halálos betegen írta a humanizmus egyik legszebb vallomását, a *Varázstuvolát*, s aki személyesen épp úgy nem lehetett tanúja operája hatalmas sikerének, mint Devecseri az iseuminak.

Huszár Klára a *Thamos* szövegkiadásának utószavában részletesen elmondja, hogyan született meg a mű feltámasztásának és kiegészítésének ötlete. A szövegtől független kísérőzenét a Petró György vezette Szombathelyi Szimfonikus Zenekar előadásában hallották, s a rendkívül szép zene rögtön vonzásába kerítette őket. „A Devecseri Gábor által újraformált szöveg három feladatot tűzött maga elé – írja Huszár Klára. – A szöveg színvonalát, minőségét, hangsúlyát a Mozart-zenéhez közelíteni; a nem éneklő főszereplők – Thamos, Mizra és Pheron – jellemét megrajzolni; s a darabot a mai közönség számára is érdekessé tenni. A végig verses szöveg az antik jambikus trimetert, és egyéb antik versformákat, Shakespeare-i blankverset és a Racine-i francia alexandrinusok metrumát alkalmazza”.

A halálos ágyán fekvő költőnek sikerült a zenéhez adekvát szöveget teremtenie, sikerült emberfelettien nehéznek látszó hármass célkitűzését hibátlanul megvalósítania. A főszereplők úgy mondanak igent a létre („Ha kint, ha bent, örök gyönyör a lét”), hogy kiürítik a szenvedések kelyhét. De hisz Devecseri személyes létének, utolsó verseinek is központi motívuma ez a gondolat! Az élet értelmét járja körül újra és újra, az emberhez méltó lét módját tapogatja.

A *Thamos*-ban ő maga is jelen van. „... megtalálta a módját – írja Somlyó György – úgy kanyargatni... , hogy eljuthassanak nemcsak azokra a magaslatokra, ahol a Mozart-zene teljes szépségében szólalhat meg, hanem ahol ő maga, a zenének alázatosan szolgájává szegődött költő is előveheti a maga rejtett ‘varázsfuvoláját’. Így történhetett, hogy minden erőltetés nélkül tudta beleépíteni a drámába és a zenébe három régi, mozarti-ihletésű szerelmes versét; s így került, szinte magától, Thamos ajkára, mint aminél odaillobben nem is fejezhetné be semmi a drámát s nem előzhetné meg a mozarti finálét, egyike legeslegutolsó verseinek.” Ez a vers *Fátyol* címmel került *A múltandóság cáfolatául*-ba. A teljes élet mellett tesz vallomást ebben is, s újra azt a magatartást idealizálja delejes erővel, mely a szenvedésben edzve is friss erővel tud vágyott boldogsága elé lépni, s azt köszönteni:

... „Ílyen vagyok s leszek; haladj merészen!
részesülj bennem, vagy légy pusztá részem:
ha kint, ha bent, örök gyönyör a lét”.

Valóban hitte ott a kórházi ágyon, a halál árnyékában, hogy örök gyönyör a lét? Biztosak lehetünk: igen, hitte. Mindig is ebben a hitben élt, és úgy is élt, hogy e hitét igazolja. Legfeljebb ebben az utolsó kilenc hónapban még eufóriásabb állapotban, még gátlástalanabban vallott róla és benne önmagáról. Sokan emlegették, akik csodálkozva és megrökönyödve figyelték a Kútvölgyi úti kórházból szál-longó híreket, hogy íme egy ember, aki legyőzte a halált. „Nem, ne áltassuk magunkat, nem győzte le a halált – írja nagyon szép és meggondolkoztató emlékezésében Abody Béla. – Nem is harcoltak. Sőt, a halál ajándékozta meg szokatlan bőkezűséggel. Feloldotta gátlásait, elárasztotta az ősi és nehezen megszerzett, sokszor megszenvedett felismeréssel, és minden sejtjét áthevítette: vallania kell.”

A *hasfelmetszés előnyei* igazolja is e hipotézist: „Mert gyönyörű, nyilvánvaló pihenés ez – írja egyhelyütt, a múltra emlékezve, de jelen helyzetére is célozva Devecseri. – És gyönyörű, rejtett munkálkodás egyben, öntudatlan készülődés a majdani írásra, erő- és eszkögyűjtés”.

Mik is hát azok az „eszközök”, melyeket oly szorgosan gyűjtögetett még utolsó napjaiban is, melyeknek külső és belső történéseit oly híven és fájdalmasan őrizték meg a magnó-szalagok? Mindenekelőtt az objektív „eltávolítás”-nak olyan módszere, melyet valóban csak teljesen önmagára figyelő, minden zavaró mellékkörülményt kikapcsoló szemlélet valósíthat meg. „Belülről figyelem” – mondja önmagáról és múltjáról a *Rend, rendetlenség, pontatlanság, pontosság, ihlet* című jegyzetében. A halálos betegség megnövesztette a világtól való távolságát, de csökkentette is azt, hisz talán soha nem jelent meg oly csalogató közelségben, kivehető élességgel a gyermekkor lelke vásznán, mint ezekben az utolsó hónapokban, napokban. Ő is a „líra regényét” akarta megírni, mint Vas István, és mint nemzedékéből mások is, amikor belévetette magát a múltba és az ihlet hajszálereit igyekezett felkutatni a rá-rakódott versrétegek alól. Egyáltalán nem volt könnyű dolga, hiszen többször is elmondja, hogy saját alkotásait, kivált költeményeit szinte önkínzó sietséggel vetette papírra, készen születtek meg, nem „várt ki” velük, mint fordításaival, melyeket igyekezett újra és újra átgondolva a végső tökéletességig csiszolni. Ugyanakkor azonban bámulatos emlékezőtehetsége ezekben az utolsó időkben is pontosan, megbízhatóan működött, s a versek, a sorok, a képek mögül az alkotás hajdani pillanátának motívumait is fel tudta idézni. Érezte, tudta, hogy ez az utolsó nagy esélye. A *hasfelmetszés előnyeinek* azok a legárukodóbb, legmegrendítőbb lapjai, melyeken arról ír, hogy a magyar irodalom számtalan példáját mutatja, hogyan született a súlyos nagy betegségek szüneteiben jelentős alkotás. „Babits Jónás könyve tragikusan nagy betegség sok időt kívánó nyugalomban született – jegyzi föl a már idézett fejezetben. – Karinthynek a lábadozás szülte *Koponyájáról* nem is szólva. Anyám sem írta volna meg a *Búvópatakot*, ha nem betegsége alatt, mely minden idejét e visszatekintő idejéül engedte át”.

Sok kis feljegyzése, gondolata, ki nem fejtett, vagy csak részben kifejtett ötlete árulkodik arról, hogy részletesen el akarta magyarázni, miért épp ezt a formát választotta: az emlékezőt, hogy akárcsak a *Lágymányosi istenekben*, a *hasfelmetszés előnyeiben*, de töredékben maradt regényvázlatában is a gyermekkor forrásvidékére száll vissza. Nézete szerint az emlékek mintegy csillagközpontba tömörítik az egész életet, majd e megfelelő pillanatban kilövellve, művé szélesítve, meg is sokszorozzák, kiteljesítik azt.

E teremtmő folyamat közben újra igazolja látja, hogy kedvelt régi, a *Bikasírató*-ban végérvényesen megfogalmazott alapelve, mely szerint az élet telve van kietlenséggel és tragédiával, de ezek között feszülnek az idill csodálatos percei, nemcsak a művészet szférájában válik valósággá, hanem az ő személyes sorsában is. A megtalált idill, a lélek békéjének csodálatos forrása az a sok gyermekkori emlék, amely most utoljára, végérvényes megfogalmazásban fakad fel belőle. Mint Alain-Fournier

hősei, napról napra megindul, hogy beutazza a lélek tájait és megtalálja „az ismeretlen birtok”-ot. És furcsa módon, éppen halálos ágyán találta meg igazán. Amikor fölidézhetette hűvösölgyi és nagymarosi nyaralásainak emlékét, s szemét behunyva visszaálmódhatta a kertben felvert sátrak békés nyárvégi hangulatát, s meghallhatta a messzi időből is érintetlenül szárnyaló dallamot: „Fel torreádor, öld meg a bikát!” Rengeteget feküdt behunyt szemmel betegágyán, de míg a betegek nagy többsége a gyógyulásra vagy az otthonra gondol, ő hunyt pillái mögött a rég elveszített otthon, a gyermekkorit találta meg ismét, és azt mutatta föl a megtalálás boldog örömeivel, abban a biztos tudatban, hogy ezzel a gesztusával a jelen kiterjedését is megsokszorozhatja. A halálos beteg Kosztolányi az éjbe bámulva ébred rá, hogy „az égbe bál van, minden este bál van”, „s a boldogságtól föl-fölkiabált”, Devecseri pedig a halál szorításában eszmél rá arra, ami a huszadik századi irodalomnak egyik nagy felismerése volt, hogy a gyermekkor rejti magában a nagy titkot, az élet és az alkotás titkát, s ezeket a titkokat ugyanúgy csak a magányos, emlékeit segítségül hívó ember figyelheti ki lopva, mint ahogy Kosztolányi a Logodi utcai ház ablakából kitekintve fedezte fel a mennybéli hintók előtt futó lovak felszíkrazó lábnyomát.

Ezért is enged oly szívesen asszociációinak, melyek lelke vásznán türelmetlen sietséggel követték egymást. Aggodalmasan jegyzi föl, hogy „engedelmeskedik” az „odaugrás-sorozatnak”, azaz igyekszik úgy megformálni *A hastelmetszés előnyei* véglegesnek szánt részleteit, ahogy asszociációi követik egymást, de szeretné megfékezni is őket, „lemondva a többiről, jöllehet a többi is igen gazdag, de majd begurik másutt, ahol szükség lesz rá”. Vajon valóban tudatos alkotáslélektani folyamat ez? Vagy egy agyongyógyszerezett, részben az orvostudomány bravúrja árán életben tartott, de még mindig nagyon tudatosan és világosan gondolkodó elme öntudatlan védekezése? Ki tudja. Tény, bármily lazán sorakoznak is egymás mellett ezek az utolsó fejezetek, azért mégis egységes élmény sugárzik belőlük, egy az irodalomért elkötelezett, abban felnőtt, és abból kilépni nem akaró költő vallomásai, idillkereső gesztusai.

Hogy ezt az idillt mily szomjú fogékonysággal kereste s tudta megtalálni, legutolsó versei is elárulják. Egyre nagyobb fáradtságot jelentett neki már az is, hogy felüljön. Mégis ki akart látni a kertre. Mert ennek a kertnek is volt üzenete számára: „Élet, élet, ez nem únható.” (*Látni a lelket*). És az élet, a reménység képe akkor is kísértette, amikor már nem nézhetett ki a kertbe. A természet üzenetét ekkor azok a virágcsokrok közvetítették számára, melyek éjjeliszekrényén fénylettek, illatoztak az áttetsző üvegvázában. A virágok üzenetét is lekottázta, abból is az élet híradását olvasta ki (*Növeksznünk*). Így üzen neki egy iriszcokor útján a végzet, mely oly sokszor és sokféle változatban bukkan fel Menandrosz töredékeiben is. Aligha lehet véletlen, hogy halálos ágyán oly sok egyéb munkája mellett épp Menandrosz *Ítéletkérők*-jének fordítását csiszolgatta. (A fordítás részletei először 1949-ben jelentek meg a *Magyarokban*.) Mert Menandrosz volt az, aki egy fennmaradt töredéke tanúsága szerint ezt írta: „Mily szép dolog embernek lenni, ha az ember igazán ember!” És ez a gondolat Devecserinek szinte egész életét kitöltötte. Ő is ember volt, de mindig igazán ember akart lenni, maradni, mert tudta, hogy embernek lenni felelős és szép dolog.

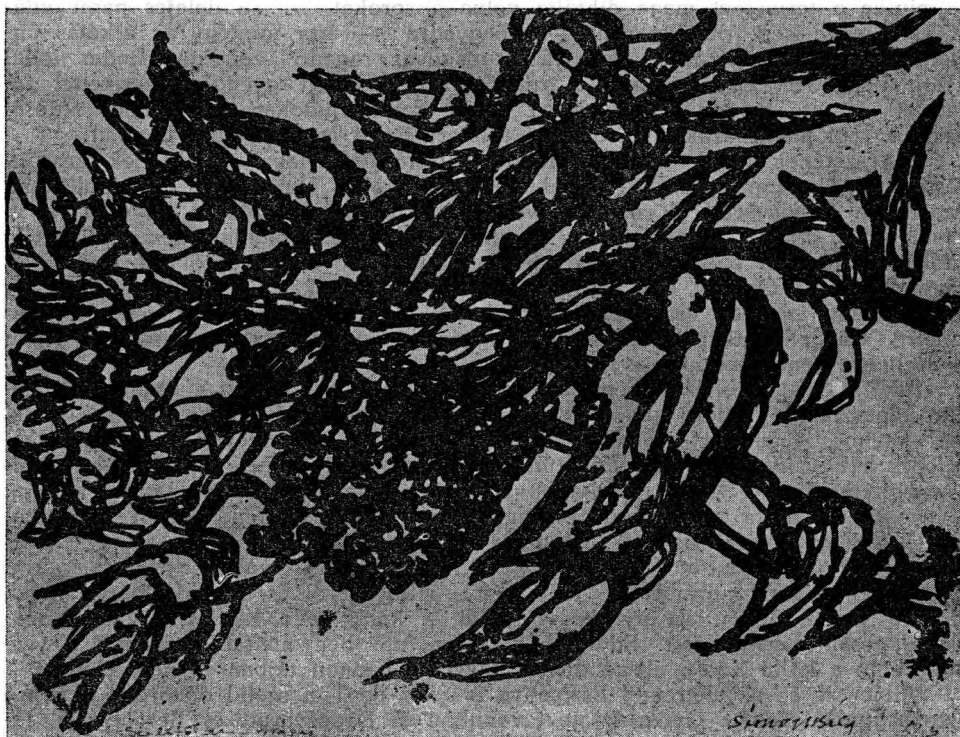
Öt olyan van legutolsó versei között, melyekben a kis asztalkán látható virágcsokor, a szegfűk és tulipánok mozgatták meg képzeletét. És ez az öt vers (*Szirmok, Csendélet I., Csendélet II., Flamingó-szegfű, Tulipán*) megdöbbentő erővel vall arról, hogy a lassan hanyatló, az Alvilág kapuja felé közeledő költőnek még mindig voltak reménykedő pillanatai. A virágok színe, illata, látványa, mind az életre emlékeztette, s mohó kézzel, görcsös szorítással kapaszkodott bele az utolsó reménységbe. Ezek a virágok kivétel nélkül megszólalnak. Beszélgető társaivá válnak, mint egy filozófiai traktátusban, melyben életről és halálról folyik a szó. A *Csendélet II.*-ben már nem is érzékelhető pontosan, vajon csak a szegfűkkel indul-e a himbálódzó hajó a túlvilág felé, vagy a költő is helyet kapott-e rajta.

A *Flamingó-szegfű*... még arra tanítja, hogy egyre mélyebb álmaiból van ébredés, hogy „érdemes” ébrednie. A *Tulipán* azonban már mindenestől az időből lassan

kilépő ember vallomása, kinek feje fölött megkezdte harcát lelke angyala és ördöge. És hogy az előbbi ekkor sem hagyta el, bizonyítja legutolsó verse, végső üzenete, az *Imátlan ima*:

Befejezni a napot szépen,
bizni az óra örömében,
az álom hajóján kívánni,
szeretteinknek jót kívánni,
élőnek, holtak, szeretteink
szeretteinek szép rend szerint,
örömet kívánni mindahánynak
(torló percek hullámot hánynak,
az órák az éjbe ömölnek),
örömet kívánni az örömnek.

1971. július 31-én nyílt meg előtte Hádész birodalma. Bár aligha merészség feltételezni éppen róla, aki legutolsó versében is az örömről dalolt, hogy Hermész kísérte fel az Olümposzra, kedvelt istenei, Aphrodité és Athéné oldalára.

KÖLTŐ A TÁJBAN

– Takáts Gyula: Fakutyán, fényben –

Takáts Gyula otthonos a világban, kezéhez szelidülnek a tárgyak, egyforma biztonsággal tekint szét kertjében és az ég csillagai között. Biztonság és otthonosság lehetnének költészetének kulcsszavai. Nemcsak azért, mert örömeit a természet ajándékai között keresi. Bensőséges kapcsolatban él a környező tájjal, de meghitt viszonyban van a tájban élő emberrel is. Jól ismeri szülőföldje: a Dunántúl történelmét és népi hagyományait. Verseiből úgy lép elénk, mint a felvilágosodás korának tudós költői, Földi János vagy Diószegi Sámuel, akik naphosszat a természet titkait vallatták, egyszerre voltak poéták és botanikusok. Költészetéből egy nagymúltú táj természeti képe, klasszikus hagyományvilága és magyar népi műveltsége is kibontakozik.

A természet ihlető vonzásában született költészete. A somogyi dombok szelid geometriáját, a Balaton-vidék érett színeit idézte fel. Nemzedékéhez, a modern magyar líra harmadik generációjához: Radnóti Miklóshoz, Jékely Zoltánhoz, Dsida Jenőhöz és Jankovich Ferenchez hasonlóan kezdetben ő is az idill világában kereste otthonát. Széttéekintve maga körül a látványt azonnali versben írta le, mintha a természet maga diktálta volna a sorokat. „...a delejes papír világít és zizegve kész rímeket ránt a tollhegyedre” — írta mintegy az alkotás önfelédtségi természetességéről. A környezet magával ragadó szépségét finom tollal rajzolt képekben, egyszersmind a szülőföld iránt érzett gyengéd szeretettel fejezte ki. Láttató módon festette le az enyhe dombhajlatokat, a rejtelmes erdőségeket, a régi udvarházakat, a somogyi táj természeti és történelmi kincseit.

Költészetének egyik legfőbb értéke a festőiség. Maga is festőnek készült, mesterei között Egry Józsefet, a balatoni tájak költőit ábrázolóját és Rippl-Rónai Józsefet, a Kaposvárott élt nagy művészt tartotta számon. Ma is szívesen ragad ecsetet vagy ceruzát, hogy néhány finom és lendületes vonallal idézze fel azt a vidéket, amelyet a balatongyöröki part felett magasló Becehegyről lát nyári délutánokon. Rónay György, értő kritikusa számlálta elő azokat a festői hatásokat vagy rokonságokat, amelyek verseiben felfedezhetők. A francia impresszionisták levegős színeire, Chagall szürrealisztikus álmvilágára és a távolkeleti: kínai és japán akvarellekre gondolhatunk eszerint.

Takáts Gyula költészetében részben a látvány uralkodik. A vidéki élet leszűrt tapasztalatai, valósággal apró csendéletei szerveződnek játékos rendbe. Más-kor sejtelmes sugárzást kapnak a képek, álomszerű és groteszk elemekkel gazdagodik a látvány, a valóság fölé tündéri játékot rajzol a képzelet. Ennek a költészetnek mégsem a tájrajz a legfőbb erénye, s nem a tájkép a legfőbb műfaja. A levegős és tiszta természetfestés mellett egy teljes életrend költői bemutatására és átlényegtetésére kell figyelni. A környező táj arányait és fényeit kevesen fejezték ki oly láttató érzékletességgel, mint Takáts Gyula, a környezet lírai lefestésénél mégis fontosabb az, amit saját egyéniségéről és eszmévilágáról mond. Az első versek derűs látványfestészete után a költő és a környező világ viszonya alaposan megváltozott. Eddig a külvilág futó benyomásai formálták a verset, ezután a költő keresi életrendjének tükrét a pannon tájban és népi életben.

Milyen is ez az életrend? Eszménye a bölcs derű, a szelid életöröm, a benső biztonságtudat. Takáts Gyula szinte elvonultan él Kaposvárott és Becehegyen, távol az irodalmi élet csatározásaitól. Belső biztonságát és derűjét gyakran a köznapok bukolikus örömeitől vagy a kétkezi munka egészséges erőfeszítéseitől kap-

ja. Mintha Horatius, a kétezeréves latin költő tanácsait fogadta volna meg: szereti a csendes örömeiket, a jó társaságot, a bölcs derűt.

Ez az életrend mégsem epikureista, mégsem életélvező. Tágas, megalapozott és átélte kultúráról tanúskodik, amely a nagy európai és magyar hagyományokból ered. Antik és mediterrán nosztalgiák szövik át, a dunántúli történelem és művészet nemes emlékei: omlott várak, barokk présházak, roskadozó kápolnák, népi faragások vonzzák. Beléivódott a pannon táj művelődési öröksége: a latin auktorokat forgató művelt ősök hagyatéka csakúgy, mint a szülőföld irodalmának játékos kedélye és komoly bölcsellete. Csokonai „népi rokokójának” modern hangszerelését ugyanúgy megkísérli Takáts Gyula, mint Berzsenyi görögös klasszicizmusának korszerű felújítását. Tudatosan törekszik arra, hogy egyenlőlyt teremtsen a hagyomány és az újítás között. Életében és költészetében mindenképpen arra törekedett, hogy összhangba fogja az érzés és a kifejezés gazdag változatait.

Az összhangteremtés mozdulata keltette életre szép versét: a *Fakutyán, tényben* című költeményt is. A vers 1946-ban született, és a *Se ég se föld* című, 1947-ben kiadott kötetben jelent meg, olyan hasonló tónusban hangzó darabok között, mint az *Aesculap*, a *Gyümölcsfáimhoz*, a *Vonzod és veted* vagy az *Angyali követ*. A véget ért háború után a költő feledést keresett: a sebek gyógyulását, a lélek egészségét. Így merült meg újra a természetben, a természetes élet örömeiben. A tájban az ismert csodákra talált, a nagy világégés, a pusztító csaták után az évszakok örök rendje, a fák, füvek és virágok ősi békéje kínált feloldódást és vigasztalást.

A *Fakutyán, tényben* azokat a valóságban és a képzetben született képeket festi, amelyeket a téli Balatonon „fakutyán” sikló költő lát maga körül. A havon és jégen szikrázó napsütés mintegy átalakítja a formákat és tárgyakat, akár a reggeli derengés, az esti szürkület vagy a nyári verőfény. Ebben a különös fényben válnak valóságossá azok a képzetek, amelyek különben a költő gazdag fantáziájának köszönhetik létüket. Először is a verskezdő kép: „Egy gitárnyakú, nagy barát / repült a malmos völgyön át, / mezítelen lábbal, hosszú karral. / Olyan volt, mint kopaszított angyal.” Ezt az álomszerű jelenetet a képzet részletező ábrázolással kelti életre. Hitelesíti mintegy, kidolgozza és felékesíti a figurát, mintha testet adna neki: „A dermedt láb aranyló bolyhai / csillogtak, mint a kis kacsák / pihétől sárga könnyű tollai. / S kezében volt a száraz ág, / amelyre mint a vadgalamb / leszállhatott — ha kedve hozta volna —, / de ő csak szállt az égi porba.”

A völgyön át szálló barát képzetbeli látványa még „valóságosabbá” válik a következő képsor után. A barát ugyanis nincs egyedül, a malom mellett molnár álldogál, és néz a tündöklő égre. Valószínűleg az égi jelenésben gyönyörködik: „A nagy kerék alatt a molnár / a pengő égre bámult. / Szeme kiállt a koponyából. / Piros száján a mosolya / világított...” Az egész kép együttesen: a lebegő barát és a bámuló molnár szürrealista festményekre emlékeztet: Marc Chagall festményeire. Vitebszk vagy Párizs fölött ugyanígy lebegnek az orosz—zsidó—francia festő alakjai, miközben az utca népe bámuló tekintettel követi csodás röpüket. Takáts Gyula képzetben épülő vagy kiegészülő balatoni tájának mégis a szürrealisták és a párizsi mester álomvilágához igazán köze. Inkább kettejük közös forrásához: a népmesék tündérvilágához és a népi képzet csodálatos teremtményeihez.

A képzet szülte tündérvjáték, mint láttuk, fokozatosan a földi valóság közelébe kerül. A völgy fölött lebegő barát is valóságos testet kap, majd a völgyben álló molnár alakja még inkább a való világ szintjére szállítja le az álomszerű jelenetet. Ám nemcsak a földhöz közeledik a tündéri játék, nemcsak a látványhoz simul a képzet szülte látomás. Hanem a költő személyéhez is. A barát és a molnár alakja után a táj rövid leírása következik. A rendház méhesét látjuk, majd a patakot, amely a malom kerekét forgatja, s végül a lassan szállingózó hőséset. S a kép előterében megjelenik a költő alakja, amint fakutyán siklik épp borért, s derűsen szemléli az előbbi jeleneteket.

E jeleneteket a valóság és a játékos fantázia szötte. A képzelet műve: a lebegő barát lassan testies valót kap, a valóságos képek azonban szinte mindig a képtelenség felé mozdulnak el. A valóság jellegzetes balatonparti tájat mutat, ennek a tájnak a népi életét. Takáts Gyula, aki földrajz-történelem szakos tanárként kezdte pályáját, majd a kaposvári múzeum: az egyik leggazdagabb hazai néprajzi gyűjtemény vezetőjeként dolgozott, kitűnően ismeri a somogyi part népi életét, ennek a tájnak szokásait és munkafolyamatait. Első nyomtatásba adott művében, *A somogyi Nagyberek* című doktori értekezésében a vidék gazdaság- és településtörténetét tekintette át. A téli kirándulásról írott versében is megjelennek a népi élet emlékei, akárha egy költői hasonlatban: „Piros száján a mosolya / világított, akár a réten / a sás szokott a nádból, / mikor a könnyű nyárfacsónak / kendert szállít a békés tónak...”

Máskor groteszk fénytörést kapnak a valóságos emlékképek: „Lángolt a rendház méhese / s a fényes jégcsapokra szállt / tizenkét zümmögő család”. A nyári méhek nyilván nem röpülnek fagyos jégcsapokra: innen ered a látvány groteszk és tündéri képtelensége. Hasonló képtelenséget mutat a völgyön át siető patak zaja is. A kis patak megered: „s a kéklő nagy garat / örölni kezdte lassan a havat”. Ezek a tündéri képtelenségek, akár a Chagall-képekre emlékeztető előbbi jelenet, a folklór világát idézik, egy naiv és játékos poétikát. A mesében köznap emberek szállhatnak ismeretlen messzeségek felé, s ha a mesék fantáziája akarja, jégcsapra ülhetnek a méhek és havat örölhet a malom. A költői képzelet a tájat és a benne élő emberi világot a népmese csillogó köntösébe öltözteti. A népmesei látásnak és hangulatnak Takáts Gyula költészetében kivételes szerep jutott. Verses meséiben, így *Tündérhal* és *a háló* című balatoni halászhagyomány és életképeiben a somogyi folklór gyakran ihlető forrásként szerepel.

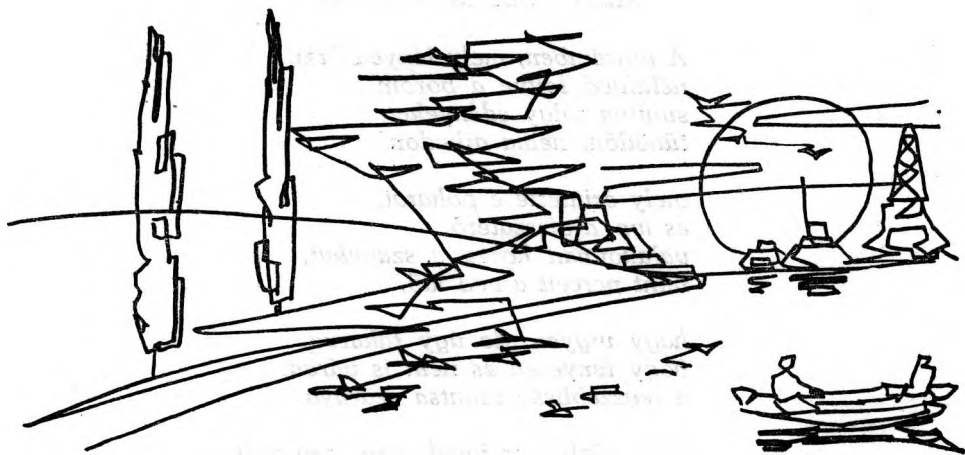
A mesék narratív előadásmódját szolgálja a költemény formája is. Takáts Gyula nem hívja fel különösebben figyelmünket a versformára, nem zenei, inkább festői megoldásokkal dolgozik. A *Fakutyán, tényben* ritmusa egyaránt tagolható az időmértékes és a hangsúlyos verselés szabályai szerint. (Ezt a ritmust nevezzük „szimultánnak”). Ha az első szerint tagoljuk, általában négyes, ötösféles és ötös jambikus sorokat kapunk, de találunk harmadféles („Ki látott engem”) és hatodféles („leszállhatott — ha kedve hozta volna”) sort is. A magyaros verselés szabályai szerint általában kettős és hármas osztású nyolcasokra, kilencsesekre és tizesekre akadunk. Rimelhelyezése szintén nélkülözi a merev szabályszerűséget, egyaránt lelünk páros és keresztrímeket, sőt visszatérő rímeket („Bámult — kocsonyából — ... — nádból”). Már ez a rimhármas jelzi, hogy Takáts Gyula asszonáncokat használ. Például: „karral — angyal”, „kis-kacsák — száraz ág”, „szállt — család”, „garat — havat”. A mesélő hang csupán az előadás folyamatosságára ügyel, és ezt a folyamatosságot megfelelő módon érzékeltetik a kevésbé feltűnő asszonáncok is.

A költeményben előmlő mesehangulat talán naiv költő művének tetszik, holott nem az. Takáts Gyula nagyönis tudatos költő, aki szántszándékkal él a tündérmesék lehetőségeivel. Mégpedig ezúttal, gondolom, azért, hogy a valóságos élményt és a valóságos látványt valamiképpen átemelje az időtlen dolgok közé. „Ilyen volt s az volt ám a téli” — írja a télről, amelynek emlékét meg akarja örökíteni. A téli emlék időtlenné válik, örök mintává lényegül, szinte mitológikus fényben tündököl. Az állapot és a látvány időtlenségét sugallja a költemény képeinek különös groteszkje: a téli tájat sorra képtelennek tetsző nyári emlékek népesítik be. A kis kacsák, a vadgalamb, az égi por, a nádból kiviláglo sás, a kendert szállító nyárfacsónak, a békés tó, a nyüzsgő méhes, a serényen dolgozó malom — csupa nyári kép és jelenség. A fagyos télhez mindennek valójában semmi köze. A téli környezet és a nyári képek groteszk ellentéte sajátos feszültséget ad: szinte megszünteti a valóságos időt. Pontosabban az időn kívül helyezi a látványt és az emléket, a fakutyán való utazás tündéri, játékos élményeit.

Maga a költő is valamiképpen kívül áll a valóságos téren és időn. Először tárgyyszerű pontossággal jelöli meg utazásának célját és körülményeit: „A jégen át siklottam épp borért”. Aztán mégis mitikus fénybe emeli ezt az utazást: „Se

föld, se víz alattam. / Akár a fény, akként suhantam". A „se föld, se víz” persze jeget jelent: a befagyott Balaton jegét. Mégis van benne valami különleges, valami meseszerű. A fényre történő utalás is ezt a meseszerűséget emeli ki. Aki boréért utaztában olyan chagallian meseszerű figurákkal találkozik, mint a malmos völgyön át repülő barát, és olyan groteszk látványban részesül, mint a jégcsapra szálló méhek raja, az részben már a mesék birodalmában kalandozik. *Fakutyán*, ami már magában is meseszerű tákolmány: furcsa, groteszk elnevezése miatt.

Takáts Gyula verse mesés fénybe borítja a tájat, az időtlenség magasába emeli az élményt. Mintha ezzel akarná jelezni, hogy a körötte élő vidéknek már eleve költői jellege van, s hogy ő maga egészen különleges és személyes viszonyban áll ezzel a költői vidékkel. A szülőfölddel, hogy pontosabb szót használjak. A szülőföld nemcsak a maga valóságában él, nemcsak a látvány révén hat. A költő emlékezetében és szívében van jelen. Megmozdítja képzeletét, bensőséges ihletforrást nyit. Véget nem érő, mindig gazdagodó személyes értelmű mese tárgya, sőt hőse. Az évszakok rendjén, a valóság törvényein is diadalmaskodik: már nemcsak valóság, költészet is. A *Fakutyán, fényben*, Takáts Gyula tündér-mesés életképe így lesz lírai vallomás: a szülőföld dicsérete.

Öt szonett Loncinak

1.

AZT SZOKTATOM IDE

*Együtt suhanva, tollamat fogod
s e táj ölén a rózsá, szilva
testébe is de több van írva.
A szárny is más léghez szokott!*

*Viszel az évszakos világon át;
vakot, ki minél távolabbra lát,
annál hangyább ez a világ.*

*Azt lopva át, azt szoktatom ide,
melyről csak ritka pillanatba
csapódik egy-egy vágás síkja;
Mont Blank fölötti kontinens hire...*

*Tavasztól őszig így veled
együtt kószálva kerteden,
más csokrokat köt ez a szerelem.*

2.

MELY TÖBB MÁR JÓVAL

*A pincében, mely lényed őrzi,
nélküled fejtve a borom,
simítva tölgy edényeket,
tünődöm néma ajkadon,*

*mely érintette e poharat,
és iva, a visszatérő,
valahonnan hozza a szavakat,
mint perceit a vad idő,*

*hogy vigyen, de úgy takarva,
hogy fényesen és nem is várva,
a legszebbet villantsa szárnya,*

*mely több már jóval, mint ami volt...
Igy kísért e szikla-bolt,
együtt veled pincébe zárva...*

3.

EGY VAD VONZÁS

*Az idő tiszta rétegébe
simul be lényed és vele
egyre fénylőbben és nem a mélybe ...
A teljesebb leglényege*

*nő az anyag fölé és rajta
már túl áttetszőbb és arctalan
az évek és a test hatalma
e végtelen arányaiban.*

*Kutatlak így e kis szonett
végén kísértő tájba.
A szerkezet és dallam megett*

*egy vad vonzás izma emel,
mint vésőt a márványra,
aki az idővel perel.*

4.

MERT A KÉZZEL FOGHATÓNÁL

*A szó, mely szólít, egyetemesebb
és gazdagabb lett vele már a nap.
Valamit átadott közénk, veled,
a megszokottnál e szokatlanabb,*

*mert a kézzel foghatónál a világ
más rendjéből hozott nem foghatót,
melyről ritkán jeleznek hajók ...
Új partokat ... Új kontinenst hozott*

*nekem, hogy lássam és éppen veled,
ahogy e fényesebb, zöld szigetek
a hiányból teljesbe növe át,*

*mint része bár, de nem a résznek,
jeleddel tagja egy olyan egésznek,
mely talán több is, mint ez a világ.*

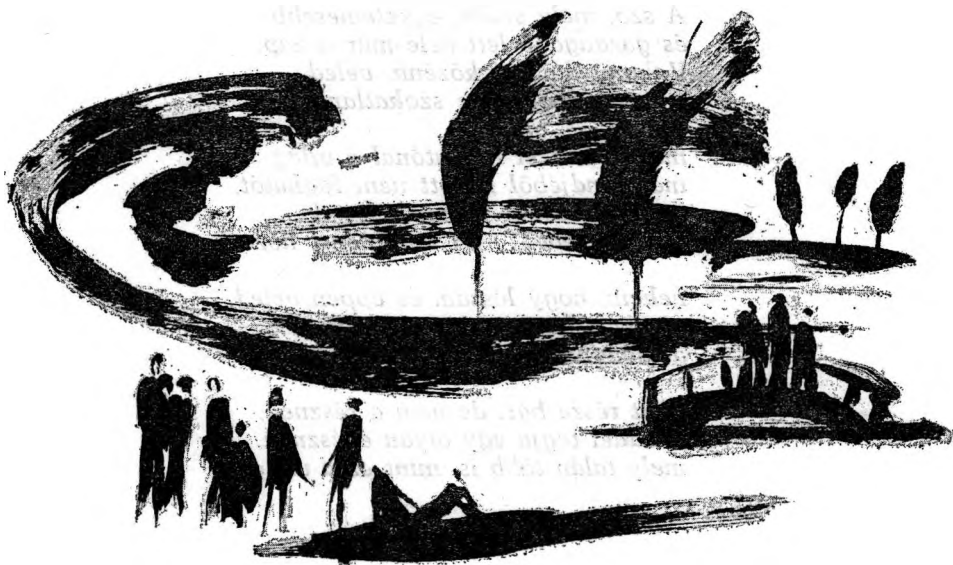
VAGY NÉMÁN CSAK

*Naptól megfosztva és bezárva
milyen tökély, amelyre
nevelt éveken át a zárda,
szíved Hozzá emelve?*

*Kegyetlen ez a rend, amelybe
minden belépve, máris hódol,
mert másik nincs... Csak egy és ebbe
parancs nélkül adózol.*

*Megszülve, ekkép... Soha máskép...
Az élet a halállal ajándék!
Vad zölddel s vadabb feketével*

*harcolsz, a tested osztva széjjel...
Vagy némán csak helyünkre állva,
újra Teljes leszünk a halálba?*

A taszári dombon

*Rég az erdőben volt Somogy.
Még van Somogyban erdő.*

*Társaim izgatottan készülnek,
visznek engem is, –
karjukon vékony pengéjü balaska.*

*Gyula félszemmel hunyorít:
– Meglátod olyanok leszünk
mint a betyárok...*

*Megyünk a dombtetőn, hajforgató,
rebegő szélben. Árpád,
az orvos, kit az iskolában
nyolc éven át uri-
gyereknek véltem, közös ősök,
vándor csizmadiák nyelvén
beszéli: ezt, meg azt,
hogyan csinýáták...*

*Tisztás: fű, szőlős-kert, gyümölcsfák.
Áramszedő küllős forgattyuja.
Bogarak, lepkék ide-odarángó
hálóiban lósóska, pipitér.
Meg gólyahír és nyír és nyár. Előttünk
méltóságos magányban: berkenye.*

*Gyula mindenkit ismer.
– Ez itt a Bális szomszéd háza,
az meg aki a pincéje előtt
áll kint: – a Cséplő.*

*Félkörben nyitja északon
a tág völgy legyezőjét:
– Erre van Büssü, Gölle, Nak,
az pedig ott – a hangja átmelegszik –
anyámék földje, Lápaľő.*

*Aztán a baltanyéllel
körülbecézi Cséplő
kétszázéves présháza sarkát,
a szép amorľ alakzatot.*

- Beszél a régész!... - somolyog a gazda,
s a búcsúzás okán
beinvitál, kóstoljuk meg borát.

Tölt és folytatja: Nem hisz a tudósok
bizonykodó szavában.
Mért épp harmincöt millió éve
keletkezett az univerzum?

No és ki robbantotta föl
az őszanyagot?

Én csak
kortyolgom a fanyar vöröset.
Az ismerős izektől
talán előnt az otthonosság,
oszlik a félelem, hisz én itt,
akárhogy nézem, idegen vagyok,
- a hű betyárok foglya - ...

Cséplő már fordul is felém,
megkérdi: - Honnét?

.....
Mérőből? - Hát az nincs a világ végén.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Tóth Dezsővel folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el március 10-én.

XV.

TÓTH DEZSŐVEL BESZÉLGET BÉLADI MIKLÓS

BÉLADI MIKLÓS: Tóth Dezső a pesti egyetemen kezdte a pályát, az egyetem elvégzése után a felvilágosodás és reformkori tanszéken dolgozott, innen 1956-ban az Irodalomtörténeti Intézetbe került. A múlt század első felének irodalmát tanulmányozta, ekkortájt írta a marxista irodalomtörténet több monográfiát termő első korszakának egyik máig érvényes írói pályaképét Vörösmarty Mihályról, amely nemrégén új kiadásban jelent meg. Később a Magvető Kiadónál, az Írószövetségben és a Pártközpontban dolgozott, jelenleg kulturális miniszterhelyettes. Irodalom- és tudományszervezői munkaköröket látott el, közben folytatta irodalomtörténeti stúdiumait, a reformkor kutatása mellett mind rendszeresebben foglalkozott a XX. század, s ezen belül az élő irodalom folyamataival, jelenségeivel, alkotóival. Egyidejűen publikált történeti tanulmányokat, és írt kritikákat — a kettő nem áll, állhat ellentétben egymással. A történeti áttekintő igény, jól tudjuk, szilárd alapot és távlatot ad a jelenkori irodalmat értékelő kritikákhoz — ezt könnyű belátni. Az irodalmat igazán az érti jól, aki nagyobb összefüggések részeként szemléli az egyes jelenségeket.

Tóth Dezső két kutatási területét az elméleti vonatkozások iránti érdeklődés, érzékenység kapcsolja össze. Nem elégszik meg a történeti leírással, a szűkebb körű elemzéssel, ezt csupán az értelmező-értékelő munka alapjának, kiindulópontjának tekinti. Az értelmező-értékelő gondolatmenetből bontakozik ki az a többlet, amely Tóth Dezső irodalomtudósi karakterét jellemzi és egyéníti. Tanulmányaiban, cikkeiben mindig elméleti általánosításokra törekszik. Témáiban elméleti problémákat fedez föl, és e szerint közeledik hozzájuk. Anélkül, hogy mintegy ürügynek tekintené, az alkotásokat és életműveket egy nagyobb rendszer, világnézeti, eszmetörténeti, esztétikai kérdéskör részeként taglalja. Akkor van igazán elemében, ha az elemzést, a műértelmezést az általánosítás síkjára emelheti. Tóth Dezső szemében az irodalom, a művészet mindenekelőtt történeti produktum, egy adott kor társadalmi mozgalmainak terméke és tükörképe, melyben osztályok, nagyobb érdekek küzdelmei, illúziói, eszméi, esztétikai kultúrájának eredményei öltenek alakot. Ezzel az irodalomértelmezéssel találkozunk *Élő hagyomány — élő irodalom* című kötetének tanulmányaiban is. A múlt, a hagyomány, az irodalmi örökség azonban nem önmagáért valóan érdekli, s ez természetes is: minden valamire való irodalomtörténész saját jelenidejéből visszatekintve magyarázza, sajátítja el a múlt értékeit.

Úgy látom — s ebben tanulmányköteted megerősít —, hogy nálad a *történetiség — elméleti általánosítás — jelenérdeklődés* összefonódását — kimondva, kimondatlanul — az irodalomtudomány alapjaira való rákérdezés teremti meg. Téged igazán az érdekel, hogy „mi az irodalom jövője”, „mire való a művészet” és „mi a feladata az irodalomtudománynak?”. Ezek *tudományos, egyszersmind emberi kérdésfeltevések*, tanulmányaidat épp ezért *történeti: antropológiai* szempontúaknak nevezném. Hogy úgy mondjam, ez a te írásaid „metafiziká”-ja is. Sőt, megkockáztatnám azt a véleményt is, hogy írásaidban felismerhetők a marxista ontológia irodalomra alkalmazásának a jelei is, s talán ennek tulajdonítható, hogy téged nem aggasztanak az irodalomtudománynak azok a dilemmái, melyek szakmánk köreit néhány esztendeje erősen foglalkoztatják.

TÓTH DEZSŐ: Azt kell mondjam, hogy a jellemzők, amelyekkel szerény tevékenységemet karakterizáltad, minden irodalomtörténészre, legalábbis az irodalomtörténészek igen nagy hányadára, köztük például a te tevékenységedre is jellemzőek. Minden alkotói tudat a jelen tudata, akkor is, ha a múltat vizsgálja. Történelmi „szerencsénk”, hogy a mi mai tudatunk természetes érdeke a tegnap objektív értelmezése. Nem akarok a szavakkal játszani, de azt hiszem, soha kedvezőbb történelmi alkalom, hogy a tegnapot a mából, a mát a tegnaptól ismerjük meg. Aki erre elszánta magát, tehát irodalomtörténész és kritikus, annak számára az elméleti kiindulás szükséges is, de úgy is mondhatnám: annak számára az elméleti tanulságoknak szüntelenül gyarapodniuk kell. Hogy nálam mennyire eredményes, nem tudom, de amit kérdésfeltevéseim „antropológiai” szempontjának neveztl, az nem más, mint az a szent meggyőződés, hogy, mint minden művészet, az irodalom is az életből származott el és csak életbeli hatása révén, annak arányában létezik.

Egyébként, aki irodalomtörténettel, tehát a múlt valamely szakaszával foglalkozik, az feltétlenül kell hogy érzékelje a történeti korszaknak azokat a mozzanatait, tendenciáit, irányultságait, amelyek máig hatóak. Ami annyit is jelent, hogy nemcsak a múltat kell ismernünk, de a mát is élni kell. A XIX. század első felével, különösképpen a reformkorral foglalkoztam, és meg kell mondanom, hogy minden különösebb „aktualizálási” törekvés nélkül, egyszerűen annak a kornak a benső tendenciáit figyelembe véve, és a mában élve, természetesen *adódtak* bizonyos analógiák a reformkor és a mi mai társadalmunk közt. Abban nevezetesen, hogy mind a kettőre jellemző egy általános progresszivitás; abban, hogy a progresszív eszmék jegyében szerveződik egy-egy — tartalmában persze eltérő — nemzeti egység, és abban, hogy ezek a progresszív eszmék a társadalmi élet minden szféráját, szektorát áthatják. Ezen túl már nem is mernék menni, mert ha konkrétabban fogalmaznánk, akkor már az analógiák abszurdumba torkollnának. De nem tartom véletlennek, hogy pl. a Pándi Pál irodalmunk „első aranykorának” nevezte a múlt század 30-as, 40-es éveit.

De érzek egy érdemlegesebb, közvetlenebb kapcsolatot is a reformkor és ma közt. Legalábbis abban az értelemben, hogy nagyon sok, még ma is élő kérdés teljes megközelítése, körülírása, elsajátítása többek közt éppen a reformkor felől lehetséges. Különös tekintettel arra, hogy a reformkor a mi nemzetté válásunk, nemzeti ideológiánk kialakulása szempontjából döntő, éppenséggel „reprezentatív” korszak volt. Meggyőződésem — ahogyan ezt meg is írtam —, hogy mai nemzettudatunk nemcsak erőt merít a reformkori szellemi-irodalmi hagyományokból, de mai tehertereleinek nagy része is abból származik, hogy a nemzeti ideológia kialakítója nálunk egy polgári szerepet betöltő feudális osztály volt. A döntő, az elsődleges persze e hagyomány progresszivitása.

BÉLÁDI MIKLÓS: Ennek példáját látom Vörösmarty Mihályról szóló tanulmányodban. Nem a könyvre gondolok, hanem arra az írásodra, amely 1975-ben jelent meg. Ez a tanulmány Vörösmarty Mihályt teljesen újszerű módon közelíti meg. Ebben a tanulmányban Vörösmarty Mihályt a magyar irodalom első nagy polgári költőjeként mutatod be. Úgy értelmezod Vörösmarty polgári mivoltát, hogy az ő műveiben jelenik meg először irodalmunkban az individuálisnak, a nemzetinek és az általános emberinek olyan kapcsolata, ellentéte és összhangja, ennek a három oldalnak helyenkénti polarizációja, amely korábban más írók művében nem valósult meg.

TÓTH DEZSŐ: Teljesen egyetértek azzal, ahogyan ezt az évfordulóra készült Vörösmarty-tanulmányt látod, és egy kis szívfájdalmam is van. Arra gondolok ugyanis, milyen jó lett volna, ha Vörösmarty pályájának ezt a kulcsát én annak idején megglelem. Nem mintha ez a tanulmány ellentétben lenne a monográfiámmal, de úgy érzem, hogy ebben a tanulmányban olyan szempontra találtam — olyan osztályszempontot adott a marxizmus —, amelyik minden rendelkezésre álló ismeretet organikusabban, hitelesebben és termékenyebben tud szervezni. Vörösmarty ti. jóformán a fellépésétől kezdve és *elsőként* reprezentálta, hogy ebben a polgári szentháromságban érzett, gondolkodott, öntudatlanul, esetenként tudatosan: individualizmusban, nemzetiségben és egy polgári értelemben vett nemzetköziségben. Pályáját

tulajdonképpen azon az alapon lehet felrajzolni, hogy amikor e három közül valamely korlátozottan, szorítottan érvényesült, akkor a másik kettővel mintegy kompenzálta ezt. Például a fiatalkori, tehát a 20-as évekbeli epikus korszakában, amikor még a rendi mentalitáson belül gondolkodott, amikor műveinek nemzeti érvénye rendileg erősen korlátozott volt, akkor ezt az individualizmus nagyrészt öntudatlan, legalábbis nem programmatikus hangsúlyával korrigálta. Gondoljunk arra, hogy mi az, ami máig élvezhető, mondjuk a *Zalán futásában*. Kétségtelenül a lírai övezetek, a személyesen átélte szubjektív hitellel formált lírai anyag, a filozófiai betétek, vagy sokszor csak jelzős szerkezetek. Ez az, ami élményt jelent ma is, és ennek a polgárián individuálisnak, másfelől a rendi — nemzetinek ez a gondolati — esztétikai viszonya, konfliktusa és korrelációja az, ami jelentőssé, korszerűvé, progresszívvé teszi a Zalánt. A polgárián individuális itt és ekkor többlet, nem pedig mínusz.

Vagy gondoljunk pályájának másik csomópontjára, a *Csongor és Tündére*, ami akkor született, amikor a nemzeti mozgalom visszaesett, amikor Széchenyi fellépése és annak a hatása előtt állt még a magyar társadalom. Itt az általános emberi és az individuális volt az, amivel kompenzálta a visszaszorult nemzetit, illetőleg itt a nemzeti csak esztétikai színező érvénnyel volt jelen.

Akkor, amikor Széchenyi és más egyéb tényezők nyomán a reformkor kibontakozás megindult, akkor ezzel a hazafisággal, ezzel a tartalmasabb nemzetivel már teljesen azonosulni tudott, és ez a társadalmi élet mozgásával való azonosulása nyilatkozott meg abban, hogy az epikától megvált, illetőleg hogy önkifejezésének fő formájává a 30-as évektől a líra lett. Ekkor és ezért született individuálisnak, nemzetinek és nemzetközinek viszonylag legharmonikusabb találkozása: a *Szózat*.

Amikor a 40-es évek közepén az a kérdés került előtérbe, amelyik a rendi-polgári progresszió számára a legnehezebb volt, tehát *nem* a nemzeti függetlenség, hanem a belső társadalmi átalakulás — ami természetesen elválaszthatatlan volt a nemzeti függetlenségtől és általában a nemzetté válástól — akkor Vörösmarty lírája személyes, monológ formát ölt, és az osztálykérdéseket az egyetemes emberi oldaláról éli át.

BÉLADI MIKLÓS: Horváth János írja, hogy a *Csongor és Tünde* a magyar romantika legnagyobb remeke, Vörösmarty művei sorában is csúcspont. Hajlok arra, hogy egyetértsek ezzel az ítélettel.

TÓTH DEZSŐ: Meg kell mondanom, ne haragudj, ezzel nem nagyon értek egyet. A magyar drámairodalom — nem is merem drámának nevezni a szó szoros értelmében a *Csongor és Tündét* — tehát a magyar színirodalom történetében a *Csongor és Tündének* megvan a maga kiváló és máig érvényes helye, de nem értek egyet azzal, hogy ez volna Vörösmarty művének a csúcspontja. Meggyőződésem, hogy Vörösmarty a lírában általában nagyobb alkotott, és a lírán belül is költészetének a csúcspontja éppen gondolati lírája, és pedig annak révén, hogy benne korának ellentmondásait a maguk totalitásában volt képes megragadni és művészi-leg egyenértékűen megfogalmazni. Ne felejtjük el, hogy Vörösmarty kortársai közül — a Petőfin „innen” nemzedékekre gondolok — többen, például Garay János is, a merő politikai tartalmat tekintve jóval tovább jutottak nála. De Vörösmarty éppen azzal haladta meg őket, hogy a hazai ellentmondásokat az emberiséghez és világhoz való fellebbezés révén, egyszersmind az emberiség polgári fejlődésének ellentmondásaihoz kapcsolva, azokkal összefüggésben tudta megragadni.

BÉLADI MIKLÓS: Szó esett a magyar drámairodalomról. Tanulmánykötetében olvashatunk cikket az átigazított *Bánk bán*-ról. Egyetértettél azzal, hogy Illyés Gyula hozzányúlt a magyar drámairodalom legnagyobb remekművéhez. Szerinted miért kellett a Bánk bánon igazítani?

TÓTH DEZSŐ: Én nem egészen azt mondtam, hogy Illyésnek feltétlenül igaza volt abban, hogy a *Bánk bán*-hoz hozzányúlt, és változtatott rajta. Legjobb emlékezetem szerint azt mondtam, hogy Illyés a könyvtárra menő Katona-irodalomhoz egy sajátos módon szölt hozzá. Nevezetesen, hogy ő a felhalmozott tapasztalatról való véleményét egy átírásban, átdolgozásban fogalmazta meg. Hogy ez mennyire helyes,

azt az Illyés-féle változat bemutatóinak, színpadra vitelének a tapasztalatai kell hogy eldöntsék, és ezeket a tapasztalatokat is össze kell mérni azokkal az elemzésekkel, amelyek magára az eredeti Katona-drámára vonatkoznak. Maga Illyés is éppen erre az összevetésre, erre a vitára szólít fel. Abban értek egyet Illyés Gyulával, hogy közelebb akarja hozni ezt a nem könnyen apercipiálható, sok homályos, nehezen tisztázható részlettel, megoldással „terhelt” drámát a nézőhöz. Átdolgozásának a fő szempontja is azt hiszem az volt, hogy a dráma szövegének fő vonalait kiemeli, és ezáltal könnyebben játszhatóvá és főleg könnyebben befogadhatóvá teszi. Azt mondhattam, hogy egy műalkotás *művészi* értelmezésében juttatta kifejezésre azt az óhatást, hogy a *Bánk bán* kerüljön szélesebb tömegekkel kapcsolatba.

BÉLÁDI MIKLÓS: Eljutottunk ezzel a mai irodalom kérdésköréhez. A mai irodalomról számos kritikát írtál, könyvet is adtál ki a mai irodalom problémáiról, ezenkívül mint a kulturális élet egyik irányítója veszel részt napjaink irodalmi és művészeti életében. Nem a kulturális élet egyik irányítóját, hanem a tanulmányírót, a kritikust kérdezem. Megállapítod több írásodban, hogy irodalmunkban változatlanul középponti helyet foglal el a társadalmilag elkötelezett, szocialista világnézetű, realistának nevezhető irodalom. Erről az irányzatról, erről a realista elkötelezett irányzatról te bőven, részletesen, érvekkel dokumentáltan írsz. Több cikkedben szólsz arról, hogy ugyanakkor problematikusnak, megkérdőjelezhetőnek minősíthető jelenségekkel találkozunk a mai irodalom életében. Így nem tartod egyértelműen egészséges tünetnek, sőt inkább negatív jelenségnek minősítod azt, hogy a személyiség elemzése, problematikája napjaink irodalmában előtérbe nyomult. Ezzel a véleménynyel a következő tételt állítanám szembe: napjaink magyar irodalmának még mindig az az egyik legnagyobb kérdőjele, hogyan tud igazán korszerűsödni? Persze, nem divatokat követő módon, hanem adottságait, feladatait, kötelességeit szem előtt tartva.

TÓTH DEZSŐ: Némi félreértés lehet a dologban. Én a személyiség előtérbe kerülését társadalmunk fejlődése egyik eredményének tartom, és semmiképpen sem beszéltem erről aggodalmasan. Én csak azt kíséreltem meg jelezni, hogy erre a tényleges, társadalmi, a mindennapi életben is érzékelhető jelenségre a művészet, ezen belül az irodalom többféleképpen reagál.

Elsőnek Déry Tibor *„Ki vagyok én”*-jét és Örkény Istvánnak a *„Pisti a vízivatarban”*-jét említettem, azért, mert szemléletben, áttekintő igényben van köztük rokonság, s azért is, mert véleményem szerint mindkettő létrejött a személyiség előtérbe kerülésével függ össze. Hangsúlyoztam, hogy ezeknek a műveknek a jelentése mennyire többértelmű. Egyrészt ezekben a művekben benne rejlik a korábban indokolatlanul megsértett személyiség rehabilitálása, s ezekben az ironikus, groteszk elemekkel átszőtt történeti áttekintésekben benne rejlik valahol a magyar társadalomnak a szocialista fejlődésre való relatív felkészültségének kritikája is, inkább szeretetteljes, mintsem szarkasztikus ironizálás formájában. De az is bizonyos, hogy bennük rejlik a személyiség megnövekedett szerepének egy individualista értelmezése is, ami végsősoron a történelmi folyamat szkeptikus megközelítésében érhető tetten.

Ugyanígy hoztam összefüggésbe a személyiség előtérbe kerülését a fiatal írók műveivel. Éspedig olyan konzekvenciával, hogy a fiatalok rendkívül érzékenyek általában az újszerű jelenségekre, ezen belül a személyiség megnövekedett szerepére. Innen adódnak erényeik, de innen adódik az is, hogy az átlagosnál jobban ki vannak téve — és ez tapasztalható is — olyan veszélyeknek, mint a személyiség individualista értelmezése, az egyén és társadalom közötti kölcsönkapcsolat megkérdőjelezése, vagy tagadása.

De általában azt igyekeztem kifejezésre juttatni, hogy a fejlődés révén a korábban a társadalmi-politikai élet közvetlen színterein zajló konfliktusok bensőségeibé váltak, azok terei, közege egyre inkább az ember belső világa, pontosabban, hogy azok egyre nagyobb mértékben a személyiség belső világának erkölcsi-pszichikai zónában érhetők művészileg tetten. Illusztrációként hadd említsem meg például a 60-as évek *„Rozsdatemető”*-jének és a 70-es évek vele valamelyest párhuzamba

állítható „Makrá”-jának a viszonyát. Korántsem arra célzok, hogy az utóbbi „jobb” mint a korábbi, hanem arra, hogy az írói szemlélet, az ábrázolás szervezési módja hogyan módosult. A „Rozsdatemető”-nél a külső körülmények szinte determinisztikus övezete veszi körül a személyiséget, az egész előadásmód is ennek megfelelően krónikaszerű. A „Makrá”-ban viszont a „Rozsdatemető”-ével valamelyest párhuzamba állítható konfliktus túlnyomórészt egy személyiség belső világán keresztül kap ábrázolást. De ez a sokban újjászíneződött, újjáhangolódott helyzet más művészeti ágakban is újszerű válaszokat hív életre. Ha például a korábbi, közvetlenül társadalmi, politikai érdekű filmjeinkkel, mondjuk a „Vörös rekviem”-et vagy a „Herkulesfürdői emlék”-et vetjük össze, akkor — ahogyan arra Rényi Péter felhívta a figyelmet — rögtön látható, hogy a hangsúly mennyire a forradalmár belső világának ábrázolására helyeződik, illetve hogy a politikai tartalom mennyire sajátos, pszichikailag is próbára tevő helyzetének és közvetlen környezetéhez való viszonyának függvényében kap kifejezést.

Végül is csak azt szeretném jelezni, hogy a szocialista, realista alkotásokban megvan a folytonossága a társadalmi-politikai érdekelttségnek, de változik kifejezésre jutásuk közege, változnak ezzel összefüggésben kifejezési módjai és formái is. És mert erre irányult a kérdésed: igenis, a mi szocialista és realista irodalmunknak a korszerűsödése éppen azon múlik, hogy mennyire tudják ezt az új társadalmi szituációt érzékelni és — többek között eszközeik, formáik mozgósításával is — mennyire képesek ennek a sok mindenben újjászíneződött valóságnak az egyenértékű ábrázolását kimunkálni. Viszont — és úgy érzem, kritikai gondolkodásunknak itt kell határozott cezúrát húznia — nem korszerűsödés az, ha ezekre az új jelenségekre a művészet, köztük az irodalom polgári válaszokat ad. A személyiség előtérbe kerülésére van polgári reflexió is (pl.: annak individualista értelmezése); ha a konfliktusok a mindennapi élet színterére, vagy a személyiség belső életébe húzódnak, akkor az egyúttal a periférius témák gyarapodásával, a polgári pszichologizálás és moralizálás felelevenedésével is jár. Mint ahogyan a szükségképpen és tartalmasan új formák mellett — ugyancsak az új tartalmak ürügyén — a művészi formalizmus jelenségei is gyakrabban tapasztalhatók.

BÉLÁDI MIKLÓS: Arra akartam az előbb rákérdezni, hogy a minden támogatást megérdemlő realista irányzat mellett vajon nem érdemel több megbecsülő figyelmet az a tendencia, melyet nem sorolhatunk a társadalomábrázoló elkötelezettség kategóriájába? Gondolok például Weöres Sándor, Pilinszky János műveire, de említhetnék másokat is. Weöres Sándorról magad is elismerően írtál.

TÓTH DEZSŐ: Igen, de úgy emlékszem, hogy az elismerő, honoráló, visszajagoló passzusokat követően kifejezésre juttattam Weöres Sándor költészetének a háttérben meghúzódó irracionális világnézettel szembeni fenntartásaimat is. Hasonlóan vélekednék Pilinszky János költészetéről is. Különben meggyőződésemm, hogy a szocialista és a realista művészi tendenciák soha nem önmagukban, külön-külön fejlődnek. A művek maguk szüntelenül vitáznak más felfogású, szemléletű művekkel, és azt hiszem, a vita végkimenetelét illetően van egy alapvető garancia, ti. hogy ezek a különböző megközelítési tendenciák végül is egy társadalom, egy adott társadalom talaján születnek. Persze ez csak végsősoron garancia. A „garancia” szóval csak azt akarom érzékeltetni, hogy az igazi művész mindig a társadalmi valósággal van kapcsolatban és hogy annak minden igazi művész számára van valami elemi vonzása. És ha a szocialista-realista művészet mellett helye van a mi társadalmunk művészeti életében a polgári művészi ábrázolások ilyen vagy olyan variánsának, ezeknek a közös talaja egyszersmind vonzási központot is jelent.

Az ettől „meghatározott” mozgás ugyan harcban, szüntelen vitában, művek vitájában és teoretikus vitákban megy végbe, de ha az ember hosszú távon nézi ezt az összefüggést, szocialista-realista, illetőleg realista, másfelől nem realista tendenciák viszonyát illetően hosszú távon ezek nem divergensek, hanem (részben) egymásra termékenyen kölcsönhatóak, illetőleg épp a közös társadalmi talaj alapján konvergensek. Ezek között a különböző előjelű irányzatok között, tehát nemcsak konfrontáció van, hanem létezhet közöttük egy termékeny kölcsönkapcsolat is. Művé-

szetpolitikánk ehhez meg is adja a keretet, a lehetőséget; az irányzatoknak van bizonyos versenye. Kulcsszerepe itt mindenképpen az irodalomkritikának van. Annak a feladata, hogy a polgári értéket éppen a *bírálat* révén „elsajátítsa”. Ez azonban nem könnyű feladat. Az olvasó, illetve a kritikus elég gyakran kerül olyan dilemma elé, hogy mondjuk egy szocialista szándékú, de megvalósításában nem teljes értékű művet olvas, és olvas egy polgári szellemiségű alkotást, amelyik önmagát viszont maradéktalanul megvalósította. Ilyenkor a történelmi nagyságrend és az esztétikai érvény ellentmondásait kell feloldani, ami komoly elméleti-ideológiai próbatétel. De úgy érzem, hogy itt nemcsak elméleti kíváncsalmak vannak, hanem mindenekelőtt maga az irodalmi folyamat szolgál kellő bizonyítékkal ahhoz, hogy bár ezek a különböző tendenciák kölcsönhatásban, egymást provokálva fejlődnek, alakulnak, végsősoron a társadalomhoz való nagyobb kapcsolódási képesség révén a szocialista tendenciák, a realista tendenciák mindig potenciális előnnyel bírnak. Az jó, hogy nem kizárólagossági helyzetben, nem adminisztratív biztosított helyzetben élnek ezzel a lehetőséggel, mert az visszaesésükhöz vezetne, hanem más irányzatok, tendenciák konkurrenciája mellett.

BÉLADI MIKLÓS: Irodalmi köreinkben általában nem övezi jó hangulat a kritikát, az írók újabban kiváltképpen nem kedvelik a kritikát mint műfajt. Hogy ennek mi az oka, nehéz volna megmondani. Egy dolgot azért lehet érteni. A mai kulturális politika a következő modellre épül: a könyvkiadók, alkotói műhelyek a leg szélesebb körből választják ki a publikálható, előadható, bemutatható alkotásokat. Ezek a művek igen széles skálán helyezkednek el, mind tartalmi, mind esztétikai tekintetben. A kulturális politika tehát, amikor az alkotóműhelyekre tekint, nagyvonalú, bőkezű, nagylelkű. A művek megjelennek, nyilvánosság elé jutnak, és akkor a kritikán a sor, hogy...

TÓTH DEZSŐ: ...jön a kicsinyes és szűkkeblű kritika.

BÉLADI MIKLÓS: A kritikán a sor, hogy elmondja őszintén, kérlelhetetlen, olykor elmarasztaló véleményét a megjelent művekről. Így áll elő az a helyzet, hogy az írók, a művészek úgy érzik: lám, vannak helyek, ahol megbecsülik őket — a kiadóknak, stúdióknak, a dramaturgiáknak —, és aztán jönnek ezek az értetlen, netán goromba kritikusok és elverik rajtuk a port.

TÓTH DEZSŐ: Meggyőződéseim szerint ez optikai csalódás. Természetesen tegyük zárójelbe azt, hogy a kritika goromba, mert szerintem egy kiadó is esetenként „gorombán” utasíthat vissza kéziratot. De ez a beállítás azon a félreértésen alapszik, hogy a mi *publikációs* politikánkat összekeverik az *irodalompolitikával*, illetőleg a kultúrpolitikával, holott a kettő nem azonosítható. Az irodalompolitika: az a kiadáspolitikai, *plusz* az az elv, hogy támogatjuk a szocialista irodalmat, illetőleg bíráljuk (bírálat alatt a kritikai elsajátítást érve) a polgári-ideológiai minőségeket. A kettőt nem lehet és szabad szétválasztani. Márpedig amit mondtál, a szétválasztáson alapszik. Azon, hogy a tág — polgári értékeknek is helyet adó — publikációs politika „népszerű”, de ha az ettől elválaszthatatlan kritikai bírálatra kerül sor, akkor az már egyeseknek nem tetszik. Akinek irodalompolitikánk egyik oldala tetszik, kell, hogy tessen a másik oldala is.

BÉLADI MIKLÓS: A kritika nem kerül így abba a helyzetbe, hogy a kultúrpolitika szolgálóleánya, egyszerű kiszolgálója lesz?

TÓTH DEZSŐ: Aligha. Az irodalompolitika, ahogy a neve is mondja, nem azonos az irodalomkritikával. Rendkívül sok szempontból egybeesnek a kettő kritériumai, de nem azonosak. Mondok egy példát. Annak idején, Németh Lászlónak a *Széchenyi*-jét az ellenforradalmat közvetlen követő időkben a Katona József Színházban adták.

BÉLADI MIKLÓS: 1957-ben.

TÓTH DEZSŐ: Az adott politikai légkörben bizonyos jeleneiténél a közönség egy része az események szuggesztíója alatt beletapsolt, mégpedig politikailag nem

kíváncsi, ellenséges hangoltságú módon. Az irodalompolitika ezért, nagyon helyesen, a darabot levette a műsorról. De ebből nem következett az, hogy egy marxista meggyőződésű kritikus fogja a tollat és leírja, hogy Németh László *Széchenyi*je ilyen, meg olyan rossz darab.

BÉLÁDI MIKLÓS: Jelent meg kritika akkor a *Széchenyiről*, amelyik azt mondta, hogy rossz darab, de súlyos kifogásokat emelt a bemutatása miatt is.

TÓTH DEZSŐ: Nézd, erre nem emlékszem, de ha úgy volt is, nem értek vele egyet. A példával azt akartam illusztrálni, hogy az irodalompolitikának kifejezetten politikai megfontolásai is lehetnek, olyanok, amelyek nem „kötelezőek” a marxista irodalomkritikára. Hosszú távon persze nincs eltérés, hosszú távon egybeesnek itt az érdekek, mert hiszen a darabnak a levétele politikai célt szolgált, a politikai konszolidáció előmozdítását szolgálta. A politikai konszolidáció, amely természetesen számos más tényezőnek köszönhető, viszont lehetővé tette azt, hogy utána nyugodt, kiegyensúlyozott körülmények közt visszahozzák a *Széchenyit*, és játsszák addig, ameddig csak igény volt rá. Időleges konfliktusok lehetségesek, hosszú távon azonban egybeesnek az érdekek és kritériumok. Egyébként: a példa szélsőséges. A mindennapi gyakorlatban marxista kritika és irodalomkritika értékkritériumai egybeesnek.

BÉLÁDI MIKLÓS: A kérdés úgy áll, mit kell a kritikának képviselnie? Egy helyen azt írod, hogy az olvasók érdekeit: a kritika közvetítő. A kritikának az a létjoga, értelme, hogy az olvasókat tájékoztatja, orientálja, mintegy továbbítja számukra az irodalmat. Úgy gondolom, a kritikának egy dolgot kell képviselnie, az irodalmat; elsősorban az irodalmat. Az irodalom érdekeit kell néznie.

TÓTH DEZSŐ: Nézd, ilyen kategorikus megfogalmazással nem értek egyet. Szerintem a kritika nem egyéb, irodalomról lévén szó, mint olvasói vélemény. Olyan olvasói vélemény, ahol is az a bizonyos olvasó esztétikailag, elméletileg kulturált, irodalmilag különösképpen tájékozott. De tulajdonképpen az olvasó képviselője, ha tetszik, az, aki az olvasó nevében reflektál az író művére.

BÉLÁDI MIKLÓS: Nem sokra becsüld a kritikát.

TÓTH DEZSŐ: Ellenkezőleg, szerintem ez adja meg az igazi társadalmi érvényét és szerepét. Vitatkozni persze lehet és kell erről. Az természetes, hogy a jó olvasó — mert most tételezzük fel, hogy jó kritikusról van szó, aki szerintem jó olvasó —, hogy a jó olvasó, azért könyörgöm, az író mindig érdekli. Az író végül is azért ír, hogy azt más elolvassa. Ha a kritika ezt az „olvasói képviseletet” tényleg magas színvonalon be tudja tölteni, akkor az író mindig érdekelt fogja, mint ahogyan az író — ha kritikát nem olvas is — de az bizonyos, hogy szívesen hallgatja meg egy olvasó spontán megjegyzéseit, véleményét is, elgondolkodik rajta. Egyszóval a kritika akkor jó, az irodalmat is akkor szolgálja, ha az olvasót képviseli. Azt persze hibának tartom, ha az irodalompolitika az irodalom sajátosságaihoz nem illeszthető szempontokat mesterségesen belekever ítéletalkotásaiba. Meggyőződésem az, hogy az a jó irodalompolitika — és úgy érzem, hogy ma ilyen jó feltételek alakultak ki —, amelyik az irodalom politikai szerepét — akár történelmi szuggesztiók okán sem — becsüli túl és természetesen nem becsüli alá. Azaz az irodalom akkor tudja a maga társadalmi, ideológiai, és csak végsősoron politikai szerepét hatékonyan kifejteni, ha a maga szerepe szerint, a maga sajátosságai szerint tudja kibontakoztatni önmagát. Úgy gondolom, az MSZMP irodalompolitikája — szoros összefüggésben politikájával — az irodalom belső szempontjait messzemenően figyelembe veszi. Ez az irodalom számára éppannyira lehetőséget, mint kötelezettséget jelent.

HÁROM ESSZÉKÖTET

AGH ATTILA: *Tudományos technikai forradalom és művelődés.* – HANKISS ELEMÉR: *Érték és társadalom.* – NÉMETH G. BÉLA: *Létharc és nemzetiség.*

Ugyan mi hozhatná össze egy recenzióba Németh G. Béla, Hankiss Elemér és Ágh Attila „Elvek és utak” sorozatban megjelent újabb tanulmányköteteit? No persze a szerkesztői „önkény”; s ezen túl nyilván csak – különbözőségük. Mert amennyire különböznek Ágh Attila frappánsan körülményes marxológiai diagnózisai Hankiss Elemér szikrázóan szellemes (– olykor szinte „frivol” –) értékszociológiai példázataitól, legalább annyira különböznek ezek Németh G. Béla szociológiával átszőtt szolid (itt-ott már „kvázihorvátjánosian” szolid) irodalomtörténeti elemzéseitől. A kötetek különféle kiválóságait és esetleges hiányosságait méltatták vagy méltatni fogják kellő módon és helyen a köteles kritikák; elmondván „egyfelől”, „hogyan nem csupán új megfogalmazásokkal lettünk gazdagabbak, hanem új felismerésekkel és kritikailag megmért gondolatokkal”, hogy ezek az írások nemcsak a tárgyalt időszak, illetve terület „szellemi térképét teszik teljesebbé, hanem művelődéstörténetünk egészére is megvilágító sugarakat vetnek”, „másfelől” pedig, hogy „Valahányszor tiszta elméletalkotás a tanulmányíró célja, foglyául esik saját elméletének”, amúgy azonban „tudományos prózánk legmagasabb szintjén jár”. Semmi szükség tehát, hogy – egyébként persze joggal és teljesen megérdemelten – „egyfelől-másfelől” szakszerűen egekbe „nemcsakhanememeljük” e három tanulmánykötetet; jelen recenzió csupán néhány szakszerűtlen megjegyzéssel kívánja kommentálni említett különbözőségeiket.

•

Ágh Attila úgyszólván indulásától fogva kitűnt filozófiai esszéivel. Igaz, hogy nem volt nehéz kitűnnie, hisz Magyarországon – ellentétben a szomszédos Romániával, ahol a tüneményes Bretter György körül a modern magyar nyelvű filozófiai esszé izgalmas eleven iránya növekedett föl – ezt a szép műfajt sokáig erősen elhanyagolták. Ágh Attila hatvanas években – főleg a *Valóságban* s a *Világosságban* – megjelent tanulmányai tehát szó szerint úttörőek voltak ezen a téren; az is előfordult – ellentétben Hankiss irodalomszociológiai esszéivel, amik még az elnyűtt közhelyeket is mindig tudták szellemesen „újrakódolni” –, hogy ez volt egyedüli érdemük. De azután csakhamar föltűnt írásaiban a szokatlanul széles körű és alapos tájékozottság, melyet nem sikerült sanda „dicsérettel” polihisztoriként érvényteleníteni, a marxi szövegek szigorú értelmezése, melyet nem lehetett „dogmatikusként” elmarasztalni, a józan kritikai szemlélet, mely az éppen ügyeletes eszmei „forradalommal” (kibernetika, informatika, strukturalizmus, matematikai nyelvészet, szemiológia, kommunikációpszichológia, „marxista” egzisztencializmus, rendszerelmélet és így tovább) szemben merte vállalni – és pedig akár a „maradíság” vádjáig – a tájékozódó – tehát érdeklődő – tartózkodás hálátlan álláspontját. S ezzel – persze csak felületesen és felelőtlenül – föl is soroltuk Ágh Attila esszéirői erőnyeit; az igazi nagy esszék azonban – szépen látható Németh László vagy Veres Péter esetében is – mindig akkor bukkannak föl színre, ha az erények a megfelelő témával találkoznak. Ez a találkozás vagy inkább ráतालálás Ágh Attila esszéisztikájában a tudományos-technikai forradalom

(TTF) ezerarcú tematikájánál érhető leginkább tetten. És ez az, ami a jelen kötet esszéit kiemeli napjaink igazán bőséges (nem merem írni, hogy „gazdag”, miután Hankiss e jelzőt oly ragyogóan „leértékelemzte”) honi terméséből.

Nem mintha Ágh Attila régebbi, *A történelem kérdőjelei* című kötetében megjelent tanulmányok témáihoz nem illenének az említett erények, vagy adott esetben akár ne lennének elegendőek. Kiváló például ebben a régebbi kötetben „Az óáziai termelési mód Mezopotámiában” című esszé; ezt legfeljebb Tőkei Ferenc tudta volna ilyen ügyesen kispekulálni ha időt-, és Sarkady János ilyen szépen megírni, ha szorgalmat szakít hozzá. Node éppen ez a „behelyettesíthetőség” mutatja, hogy a témát más feltételekből kiindulva is jól ki lehet dolgozni; kvázimatematikai nyelven szólva az ágh attilai esszé tulajdonságai tán elegendőek, de nem feltétlenül szükségesek hozzá. A TTF azonban – s mutatis mutandis ugyanez érvényes Hankiss kultúra-szemléletére s napjaink értékválságára – ezekből a feltételekből kiindulva érhető meg igazán és tárgyalható leginkább relevánsan.

Közhely, hogy a TTF jelenségei csakis több szaktudományból kiindulva, multidiszciplinárisan közelíthetők meg. Az is közismert, hogy ez a multidiszciplinaritás éppen ellentéte holmi ciklopédikus polihisztorságnak, mely utóbbi körünk dinamikus szövevényében tán még a teljes tudatlanságnál is veszedelmesebb gátja a tájékozódásnak. A polihisztorság statikus fogalmi skatulyásdíjával szemben a multidiszciplinaritás eleve folyamatokban gondolkodik. És így sok szakmából összetett enciklopédia vagy pláne lexikon helyett több tudományba vágó átlókhöz és keresztmetszetekhez vezet. Ezek a folytonosan változó és a körülményekhez alkalmazkodó „keresztmetszettudományok” (kommunikációkutatás, kulturális antropológia, közgazdaságszociológia, szociálpszichológia, szabályozásmélet és így tovább; s nem utolsósorban az ember-megváltoztatta természet tudományaként fölfogott ökológia) a keret a TTF bonyolult jelenségeinek adekvát leírásához. Jelen kötetben „A fogyasztói társadalom természetrajza” című esszé demonstrálja tán legszebben a keresztmetszettudományok szellemének inkább mintsem eredményeinek alkalmazási lehetőségeit egy (önmagában is keresztmetszettudományokat alkalmazó) jellegzetes neokapitalista koncepció elemzésében s bírálatában; s ehhez csatlakozóan „Az ipari társadalom »határai.«” bemutatja – D. Bell munkásságának kritikai értékelésével –, hogy a keresztmetszettudományok következetes – és tisztességes! – fölhasználásával még kifejezetten és bevallottan neokapitalista szemlélettel terhelten is milyen sokat föl lehet ismerni s le lehet írni a modern „posztindusztriális társadalom” saját korlátait túllépő s újból beléjükbotló, antinómiákkal gátolt fejlődéséből. De hangsúlyozzuk, hogy csak *leírni*, mert *megérteni* ezt a fejlődést neokapitalista alapon már nem lehet, még részleteiben sem; kivált azt nem, ami – mint például a TTF – túlmutat a tőkés gazdaság keretein. Mert a TTF – noha kezdeti kibontakozása és értelmezése a kapitalista világban zajlott le – lényege szerint a szocialista fejlődés tartozéka és egyes egyedül a marxi filozófia kereteiben értelmezhető érvényesen.

Világtörténelmi folyamatról lévén szó, nyilvánvaló, hogy a TTF számos vonása a fejlett tőkés gazdaság keretei között is kibontakozott, sőt a történelem konkrét terítő struktúrája miatt először ott jelent meg, s első elemzései is a neokapitalista közgazdaságtan kereteiben jelentkeztek. Ám ez semmiképp sem indokolja a szocialista közgazdászok és filozófusok kezdeti elutasító álláspontját. Ágh Attila ellenükben is visszajavítja a folyamatot a neokapitalista ideológiáktól, s a történelmi fejlődés viszonyításaival igazolja, hogy a TTF kapitalista körülmények közepette csak súlyos ellentétekkel terhelten fejlődhet. Klasszikus példája ennek az ökológiai világválság problematikája; „a környezet »termelésében« a tőkés termelési mód alapvető ellentmondása, a magánköltségek és társadalmi költségek, a magánvállalkozás üzemi racionalitása és a tőkés termelés egészének irracionalitása ütközik össze, ezt az ellentmondást akarják áthidalni az állam tovább növekvő beavatkozásával, társadalmi tervezésével. A környezet »termelése« tehát az a terület, melyben a TTF kapitalista kezdeti formáinak összes lényegi ellentmondásai összesűrűsödnek, s egyben az a terület is, ahol – szoros össze-

függésben az emberi termelőerők, életmód stb. fejlesztésével – a szocialista termelési módnak ki kell bontakoztatnia fölényét.” A tudományos-technikai forradalom tehát a szocialista fejlődésben is merőben új helyzetet produkál. Most már nem a fejlett ipari államok egyik vagy másik termelési eredményét kell utolérni vagy túlszárnyalni, itt a szocialista termelés és tervezés saját „predestinált” terepén valósíthatja meg – a marxi idő-ökonomia elméletben már pontosan megfogalmazott – fölényét. „Marx gondolataiban az, amit ma TTF-nek nevezünk, szervesen összefüggött a kommunizmus elképzelésével. Ez nála a kapitalista társadalmi forma forradalmi meghaladásának, a kommunizmus keletkezési folyamatának lényeges összetevőjét jelentette”.

Agh Attila azonban nagyon jól tudja, hogy a történelemben semmi sem „automatikus”; „helytelen lenne a marxi elméletet bűvös »szezám nyíl meg« varázsigének tekinteni.” Az élet egészét átható nagy változás itt is roppant figyelmet, sok-sok törődést, szakértelmet, felelősségvállalást, emberséget igényel. S méghozzá az automatizálás előrehaladtával, illetve a „közvetett munkaidő” megnövekedésével egyre nagyobb. A radikálisan átalakuló foglalkozási struktúra (az ezredfordulóra a legfejlettebb országokban a „tudományiparban” foglalkoztatottak aránya elérheti a húsz százalékot) és az oktatás-művelődés ezzel összefüggő kvantitatív és kvalitatív változásai társadalmi méretekben átformálják az egyes emberek életét; „az életmód kérdése, ezen szoros összefüggésben a termeléssel, a munkamóddal így válik a különböző társadalmi rendszerek eltérő fejlődési vonalainak egyik súlyponti kérdésévé.” A termelés személyi-emberi tényezője, a társadalmilag termelő emberi pszichikum, melynek „valódi kiképződése csak az emberi világ létrehozásán és elsajátításán keresztül lehetséges, vagyis *tárgyi* közvetítéssel”, a gyorsan változó világban tehát a marxi értelmezés szerint rendkívüli figyelmet igényel. Mert „amennyiben az egyik ember kiterjedése a másik rovására mehet csak végbe, úgy az elidegenedés az emberek között, továbbfejlődésük, emberi fejlődésük feltételéért vívott harcban éri el tetőpontját. Ebben az esetben a külsőleges elsajátítás mint *birtoklás* a fő forma, amelyben az emberi tárgyak elsajátításának ez a kölcsönös akadályozása szembeötlően megmutatkozik. Csak akkor, ha az emberi tárgyak emberi tartalmának *valóságos, belső elsajátítása* válik dominánssá, jelenhet meg a másik ember szükséglete »emberi szükségletként«, s bontakozik ki valójában a »szükséglet emberi természete«.”

S éppen itt, a belső elsajátítás és a visszatükröződés mikéntjeinek kérdéseiben; „az emberi művelődés, az ember minden oldalú kiművelése jegyében” kapcsolódnak teljes természetességgel Agh Attila meggondolásaihoz Hankiss Elemér jelen esszéikben összefoglalt vizsgálódásai. Hankiss Elemér egészen különleges jelenség a honi szellemi életben: közel s távol senki sem található, aki olyan közvetlen természetességgel mozogna a kultúra világában, mint ő. Illetve nem is jól fogalmazok; inkább tán azt mondhatná ő magáról, az ovidiuszi epigramma parafrazeálásával, hogy „bármit próbáltam mondani, kultúra lett”. Meg ne tévesszen hát senkit a jelen kötet szörnyen akadémikusan hangzó alcíme: „Tanulmányok az értékszociológia köréből”. Többnyire nem elvont axiológiai értekezéseket fog találni, hanem nagyonis konkrét, mindennapi életünkbe, munkánkba, szórakozásunkba, szépígyünkbe, igazságérzetünkbe, olvasmány- és színházi élményeinkbe vágó kérdéseket. Nem lehetne találébban fogalmazni Fekete Sándornál: „A levezetések mindig elegánsak, az olykor túlélézett következtetések helyenként magának a szerzőnek a megállapításaival is kiigazíthatók, a legérdekesebb azonban az, hogy Hankiss az irodalmi vagy művészeti tárgy felől néha teljesen váratlanul, gondolatilag mégis meggyőzően mindennapi életünk legizgalmasabb ügyeihez tud elérkezni”. Elolvassunk Hankissal együtt egy verset vagy csak néhány verssort, csodálkozunk a szerteágazó lehetőségek kaleidoszkóp-szerűen megcsillogtatott bősé-

gén, tetszéssel követjük gondolatai játszi könnyedségét vagy olykor (mint, akiknek korántsem olyan természetes tulajdonságunk a műveltség) bosszankodhatunk miatta: bűvkörébe vont. Ügylehet éppen ez a bűvkör a kultúra csalhatatlan jele; innét Hankiss írásainak az a különös tulajdonsága, hogy az ember még leghevesebb ellenkezését se tudja a szokott „ezt a ...” (a pontok helyébe tetszőleges trágárság írható) reakcióval levezetni. Marad az érdemi vita vagy a lovagi kalaplengetés; siessünk mindjárt megjegyezni, hogy jelen recenzius (érdem és kalaphiányában) egyikre sem vállalkozik.

A recenzió szabályai szerint ismertetni, illetve „jelezni” kellene viszont a könyv „főbb témáit”, magyarul el kéne mondani, miről szól a könyv. Csakhogy ez teljességgel lehetetlen. Nem azért, mintha a tanulmányoknak nem lennének „témái”, mintha nem szólnának valamiről. Ellenkezőleg, mind nagyon is kézzelfogható, szabályos témákról szól: versekről, filmekről, színházról, regényekről, katarzisról, Shakespeare-ről, Platónról, tanárokról, tankönyvekről, segédmunkásokról, jövedelemről, rendszerelméletéről, kommunikációról, jelelméletéről – szóval csupa divatos dologról, amiről manapság mások is írnak, szép szabályos tanulmányokat. Csakhogy ez itt valahogy nem lényeges. Írhatna Hankiss a Herkópatér-ről – ki tudja, nem róla ír-e „valójában”? –, akkor is – de tekintsünk a könyvebb (félre?) érthetőség kedvéért egy szubjektív példát.

Jelen recenzius kimondhatatlanul utálja a közismert Gusztáv-filmeket. Hátborzongató az az ügyefogyottan sikeres agresszív világjobbítás, amit ezek a filmek az értékek „megszüntette-megőrzésével” propagálnak. Eleve elfogadhatatlan – sőt ellenszenves – tehát számára az analógia, amit Hankiss e filmek s a kedves cirkuszi bohócok önironikusán mélabús világa között fölfedezni vél. S következképpen gyanakodva és növekvő bosszúsággal olvassa mindazt, amit Hankiss a Gusztáv-filmek példáján és ürügyén a rajzfilmről mint „témáról” be akar néki magyarázni. Ám egy ponton, nem tudni bizonyosan hogy hol, talán ahol a szabadságról olvas vagy a halálról – ez éppen Hankiss retorikai rábeszélő művészete – észrevétlenül „körön belül” kerül, s gyönyörűséggel, a felismeres gyönyörűségével ért egyet a végkövetkeztetéssel, hogy a köznapis gondolkozásban „két véglét uralkodik: egyfelől az ok-okozati összefüggéseket figyelmen kívül hagyó, illetve csak a mindennapi élet ad hoc összefüggéseit figyelembevevő *esetlegesség-
elvűség*, másfelől a valóságot szükségszerűen és megváltoztathatatlanul lepergő kauzális láncolatnak tekintő *vulgárdeterminizmus*. A rajzfilm – s ez minden bizonynyal komikusn hangzik, de igaz – a különböző ok-okozati láncolatok véletlenszerű s játékos összekapcsolásával és szétválasztásával, akarva-akaratlan, azal a korszerűbb s hitelesebb filozófiai szemlélettel pendül egy húron, amely szerint a valóság nem egyetlen, determinált, kauzális sor szükségszerű megvalósulása, hanem véletlenek és szándékos emberi cselekvések által egybekapcsolt, illetve szétválasztott ok-okozati láncolatok sokaságából szövődő, nem eleve determinált folyamat kibontakozása.”

Miféle következtetlenség, mondhatná valaki. Gyanakvással fogadott vagy éppen érvénytelennek vélt érvelés alapján fontos végkövetkeztetést elfogadni? Csakhogy Hankiss érvelése nem logikai. Ő az erasmuszi retorika ma is modern eszközeivel dolgozik (aminek persze semmi köze a „modern retorika” nagyképi roland barth-i fogásaihoz): a nagy bázei humanistához hasonlóan fölülről és egyben látja a mindennapi világot, a magasból találó ötletekkel válogat ki s össze benne dolgokat, és nem az érvek létráján mászik föl a megismerés padlására. S tán még szemlélete sem teljesen idegen a balgaság filozófusától: a világ azért van, hogy megértsük és jól érezzük magunkat benne.

Ezzel a módszerrel és célkitűzéssel Hankiss Elemér egészen új utat nyitott a honi, jobbadán különféle létrákhoz szokott esszéírásban. Leginkább tán Hernádi Gyula – a maga módján úgyszintén erasmuszi – novellisztikájával rokoníthatnánk: ott jut még ekkora strukturális szerep – vagy tán még nagyobb – az ötleteknek. A strukturális elvként fölfogott és alkalmazott ötletek sztohasztikusn szövődő-szétváló hosszabb-rövidebb ok-okozati láncokba rendeződve ésszerűen szí-

mulálhatják a valóságot, amint Hernádi novellisztikájának s drámáinak „ötlet-realizmusában” ez az építkezési elv azonnal tettenérhető. Az esszé persze rejtőzködőbb szépirodalmi műfaj, de itt a szikrázóan szellemes ötletek még a fejezet-címekbe is behatolnak: „Donald kacsa és a szemiotika”, „Miért nem írhattott Shakespeare vagy O’Neill jobb tragédiákat, mint Szophoklész?”, „A halál és a happy ending”, „Remekművek terrora”, „Szentgyörgyök és sárkányok”. Az okosabb irodalmárok valószínűleg ötletes címeiért irigylik Hankisst leginkább. De ne feszítsük az analógiát, jelen recenzens nem tudná kultúráltnan eleve leszerelni a haragra gerjedőket.

Vége egy vagy legfeljebb két jókora kemény ötletet. Állíts reá egy jó hosszú létrát. Mássz föl – megfontoltan és látványosan! – a megismerés padlására, azután – ez lesz az egészben legbajosabb – piszkáld ki valahogy a létra alól az ötletet, vagy legalább rejtsd el jól: íme a pozitivistá módszer receptje. Persze nem Németh G. Béla próbálja ilyen közönségesen lejártni a pozitívizmust, ő ennél sokkal finomabban és irodalmibb eszközökkel dolgozik. Releváns adatok tömegét sorakoztatja fel rendkívüli irodalomtörténeti tudásának repertoárjából. Sorra megvilágítja ezeket a többnyire alig vagy egyáltalában nem ismert részleteket értelelmzése reflektoraiival. S azután – mint valami elegáns idegenvezető – széles gesztussal körbemutat az értelmezés magosából: voila! Íme, a polgári liberális eszméáramlatok, íme a pozitívizmus különféle szépirodalmi, filozófiai, filológiai, kritikai vetületei-árnyékai kicsiny honunk otthonosnak vélt tájain. Ugye, mennyire másként látszik innét a magosból? S a nézők seregéből azonnal hálásan válaszol néki a kritika: „Nemcsak a pozitívizmus különféle művészeti, filozófiai, szaktudományi, kritikai megnyilvánulásainak elemzésével találkozhatunk itt, hanem a pozitivistá gondolkodásmód, illetve a magatartássá vált pozitívizmus művészi tükröződésének értelmezésével is.”

Igaza lehet a kritikának: Németh G. tanulmányai csakugyan az értelmezés remekei. Ahogyan Hankiss esszéit a racionális – és racionalizált – ötletek áradata, ahogyan Ágh Attiláéit a Marx-hermeneutika jövőt-tartó oszlopai, úgy emeli Németh G. tanulmányait az interpretáció állványzata. Meg ne tévesszen a tények sokasága, meg ne tévesszenek a hatalmas forrásismerettel föltárt és lekötölező eleganciával elébünkkrakott részletek. Mert bizonyos, hogy soha senki ennyi érdekes és érvényes részletet el nem mondott – mondjuk – a kiegyezés utáni irodalomkritika történetéből, senki ennyire megfogható közelségbe nem hozta az „etatista nemzedék” három fő alakját, Toldy Istvánt, Arany Lászlót és Asbóth Jánost, senki a század második felének bőséges folyóirat-terméséből ki nem halászott ennyi jellegzetes és árulkodó cikket, de nem ez a lényeg. A lényeg az, ahogyan ezeket a fáradságosan kitermelt és szakszerűen lenagyított eszmétörténeti gerendákat állványzattá ácsolják az interpretáció messziről észre se igen vehető vaskapcsai. Ahogyan Németh G. periodizálja a kiegyezés utáni korszakot s a politikai korszakolást szembesíteni a szellemivel. Ahogy időben s eszmékben jóval tágabb térben határolja el és be a vizsgált irodalomkritikát. Ahogyan „a kritika, az értelmiség s az ideológia viszonyáról” koncentrikus körökben konvergálva és divergálva közelíti meg a vizsgált jelenség szocio-kulturális paramétereit. Ahogyan a jelen- és hatalmon lévő „kiegyező nagy nemzedék” bátortalan s bizonytalan belső ellenzékében rámutat egy új generáció egészen más értékek szerinti orientálódására. Ahogyan lépésről lépésre levezeti az új s végre lényegében európai orientáció szükségképpen befulladását az igen tisztelt és szeretve gyűlölt atyák – a nagy negyvennyolcas és kiegyező nemzedék – tabuvá emelt nemzeti gondolatának mocsarába. „S egyelőre nem volt közönség, mely kellő sugalmat adhatott volna egy másfajta társadalmi-nemzeti közösségről. Ezért lett a következő évtized a magányos kezdemények, kísérletek és csődök évtizede, melynek előjátékát éppen az a csoport testesítette meg, mely ezzel a »közösségi« szemlélettel szemben állt.” Az első mondat sejtelmes indulásából – „1871 világtörténelmi fordulópont” – eljutottunk a kiegyezés

konkrét honi tragédiájához. Darabig tán zsong még bennünk a széles látókörű indítás az 1871-es évszámmal, a francia vereségre, a kiegyezésével oly sok tekintetben rokon hatásaira gondolunk, de azután megnyugszunk Németh G. elmarasztaló ítéletében. És bámulhatjuk az értelmezés remekét, mely szemünk előtt építette föl s rakta össze a végzetes folyamat adekvát szellemi reakcióját, a kiegyezés mitoszát. És eszünkbe se jut a kétely, hogy ez a mítosz tán nem is csak a kortársak eszmévilágában épült, belejátszhatnak abba napjaink történész-interpretációi is. Bámuljuk Németh G.-t az értelmezés magosán, gyönyörködünk az érvelés logikájában, és ha keresnénk se tudnánk meglelni a kemény köveket, melyekre érvelése támaszkodik.

Ha tetszik, egyfajta „pozitivizmus” ez is. De a megismerésről az értelmezésre helyezve a súlyt Németh G. „wittgensteini fordulatot” produkált a tanulmányírásban, s az interpretáció képeit vetítve szemünkbe tudatosítja a jelentés meghatározottságait és korlátait. Hankiss mindig a lehetőségei felől közelít a jelentéshez, mondhatni a való helyzetek színes negatívjaival kápráztat el (azért is hatnak képei annyira meglepően); Németh G. fekete-fehér pozitívumban mutatja meg a jelentés korlátait. Ketten a mai magyar esszé két diametrálisan ellentétes esélyét – és erényét! – példázzák; írjuk csak le nyugodtan (*pace* Hankiss) „gazdagságát”. Mert ez a gazdagság a tulajdonképpeni közös tárgya a három recenzeált kötetnek.

A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején ugyanis a harmincas évek óta először tűnt föl nálunk határozott arcélű „esszéíró generáció”, mely sokfélesége, ellentétei, vitái és veszekedései ellenére és általuk összetartozóan, újból valamiféle széthúzó és civódó tanulmányírói zenekarként próbált tájékozódni a kor, a hon, a világ aktuális kérdés-özményében. Nem újság ez különben, hiszen jórészt éppen az ő termésük begyűjtése végett indította a Magvető Kiadó (sajnos bürokratikus-egyformán csekély példányszámmal) az „Elvek és utak” sorozatot. Szembesíteni őket az utánuk és szükségképpen egyre másabb utakon járókkal folyóirataink (s a mozgékony „Gyorsuló idő” sorozat) egyik fő feladata: nehogy megismétlődhessék az „etaista nemzedék” hibája, akik – megtanultuk Németh G.-től – szeretve tisztelt „kiegyezési atyáik” búvókörében rakoncátlanokodva és ellenkezve bár, de engedelmesen elzárták a szellemi utakat, a jövő elől. (*Magvető, 1977*)

HAGYOMÁNYOK, HATÁSOK ÉS EREDETISÉG

Szabolcsi Miklós: ÉRIK A FÉNY

Közhely, hogy egy művészetről írt monográfiában számba kell venni mindazokat a tényezőket, amelyek műalkotásait meghatározzák. A marxista emberkép azt is egyértelművé teszi, hogy az ember minden tartalma — még saját, öröklött tulajdonságai is — más emberekhez való viszonyában fejeződik ki és realizálódik. Szabolcsi Miklós József Attila-monográfiájának második kötete, az *Érik a fény* bővelkedik a költő emberi és művészi kapcsolatainak bemutatásában. A költő és a vele kapcsolatba került emberek közötti viszonylatokban jelenik meg, ragadható meg a történelemben való beágyazódottság és a költőben megnyilvánuló mozgásirány éppúgy, mint az ő egyéni és költői sorsa. Ezt a két, nem mindig és szükségszerűen összefüggő sorsvonalat erősen érintik, befolyásolják környezetének objektív, kort kifejező magatartásai, valamint a legteltesebben egyéni, szubjektív indulatok, érdekek vagy épp segítőkészségek, megértések, barátságok.

Szabolcsi Miklós helyzetét nehezíti a ma már egyértelművé vált tény, hogy a 20. századnak olyan, világméretben is nagyon jelentős költőjéről ír, akit míg élt, senki nem becsült jelentőségéhez mérten. A kötetből is kiderül: József Attila jelentőségét ebben a korban teljes mértékben csak József Attila tudta; tehát már ekkor, pályája elején, érlelődő szakaszában, mikor még alig bizonyított. Nem is titkolta a maga jelentőségéről való meggyőződését, félig tréfásan, öngúnyos felhangokkal igen gyakran tudtára adta környezetének. Sorsa ekkor még nem izzott fel oly iszonyatos perzselővé, mint a későbbi években. Aki nem ismerte ily részletesen az e korból való — 1923—27 — emberi, egyéni megnyilatkozásait, a legteltesebb mértékben megdöbben: ez a később annyira „megfáradt ember” és költő milyen „kölyökkutyaszerűen” volt vidám, jókedvű, sorsát még könnyen viselő ember.

A kor, a történelem, az eszme- és stílusáramlatok problematikája csak részben tisztázódott mára annyira, hogy azokat premisszaként lehessen kezelni. Másokat Szabolcsi Miklósnak kellett megoldania, s ennek érdekében távolinak tűnő tényezőket is be kellett a monográfia-kötetbe építenie. Ilyenek: a korabeli Makó, Szeged, Bécs és Párizs viszonyai, az avantgarde magyar arculata, a konstruktivizmus kérdése, a szocialista költő és az avantgarde viszonya, kapcsolata stb. A könyv a 20. századi magyar irodalom egyik még teljesen megoldatlan problematikájához — Kassák Lajos emberi és művészi pályájához —, a „Kassák-kérdés” jónéhány vetületéhez is igen jól hasznosítható megállapításokat tartalmaz.

Tudvalevő, hogy e kötet írása közben jelentette meg Szabolcsi Miklós a „clownról” mint a művész önarcképéről és az avantgarde-ről, neoavantgarde-ről írott munkáját, a *Jel és kiáltást*. Nemcsak a monográfia megírásának módszeréhez tartozik, hogy e két problematikát már előzőleg részletesen feldolgozta. De a módszer a monográfia eredményeihez is hozzájárul annyiban, hogy e munkákkal a háttérben, főként az avantgarde problémakörét egészen rövid és tömör megfogalmazásban, mégis hitelesen kaphatjuk meg. Az avantgarde önmagában és József Attila viszonya hozzá, azért rögzíthető ily pontos és rövid megállapításokban, mert e komplikált kérdéskört már részletesen feldolgozta.

Az *Érik a fény* igen nagy érdeme tehát, hogy a költő ifjúkorának három-négy

életét egészen pontos viszonyrendszerbe helyezi. A költőt mint a valóságos élet-folyamatban benne élő embert láthatjuk, akinek viszonyrendszerébe beletartoznak az eszmeáramlatokhoz, a költő-elődökhöz és -kortársakhoz, a költői-művészi hagyományokhoz való vonatkozásai is. A költő-elődökhöz és -kortársakhoz való viszonyát differenciáltan veszi szemügyre, hiszen egy ifjú költő egészen másként viszonyul negyvenéves, mint húszéves kortársaihoz, s ezeken belül a vezéregyéniségekhez, illetve hangadókhoz, mint nemzedékbeli barátaihoz.

Szabolcsi Miklós nagyon gyümölcsözően hasznosítja az irodalomelmélet egyik régi, de mostanában megújult módszerét, a motivumkutatót. Szól a „tisztaság”, a „torony-kémény”, a „békevágy-megpihenni vágyás”, a „víz”, a „segítségkérés”, az „apa” stb. motivumokról. Némelyek esetében jövődó útjukat is felvillantja, másokat — verselemzésekben — itt bont ki. A „társkereső” motivum azon esetekben, amikor az szerelmekkel, nőkkel kapcsolatos, az erotikát, a férfivágyat említi nagy hangsúllyal. A *Virágos* című versről írja: „A *„tisztaság-patak víz”* szerelmi-szexuális értelmezésre épül a vers, s ehhez társulva a *„magasság-tény-zene”* motivum is a szerelmi egyesülés hordozója lesz.” (516. o.) Ám az, hogy „kinő a földből már a nyár, / feleségemmel vár a nyár. *Fényekkel ott a küszöbön / szívemmel ül, mint küszöbön*” egy később kibontakozó motivum csíraformájú megjelenése is. Már ebben a versben felbukkan, miként a „társkereső” motivum nőkre vonatkoztatott konkrétcióiban igen-igen gyakran, hogy az igazi társat abban látja, aki a maga sorsának részévé teszi az ő emberi és költői sorsának kínzó tényezőit, aki a valóság más, rajta kívüli részeihez való viszonyában szünteti meg — mint villámhárító a földre vezeti le — az ő ellene, József Attila ellen irányuló kínzó „vektorokat”, a „villámokat”. Tudjuk, hogy a *küszöb* mint motivum vagy szimbólum, milyen alapvető jelentéseket hordoz. A versben — két versszakon keresztül — beszélő asszony is említi a szívet — „*lakom szívedben, én uram*” —, amely a vers viszonyrendszerében szorosan kapcsolódik a „*szívemmel ül, mint küszöbön*” sorhoz. A társ akkor igazi társ, ha saját sorsába — saját szívébe — a másik sorsának sebeit hegeszti be, s nem az, aki a másikat meg akarja védeni a sebtől, különösen nem az, aki saját sebeit akarja e kapcsolat révén gyógyíttatni.

Minden monográfia egyik kulcskérdése, hogy mely műveket választ ki részletes elemzésre. A kiválasztásban nemcsak a monográfiát vezérlő objektív elvek érvényesülnek, hiszen nincs egyetlen költő sem, aki egy bizonyos korszakban bármilyen problémakörrel csak egyetlen verset írt. Így a monográfia írójának egyéni vonzalmai, ízlése stb. érvényre jut az elemzendő versek kiválasztásában. Ez persze egyáltalán nem baj, hiszen minden igazi irodalomtudósnak a világról, a valóságról is van mondanivalója, nemcsak közvetlen témájáról, tárgyáról.

Bizonyos, hogy József Attila tárgyalt korszakának monográfiájában mindenképpen elemezni kell a *Tiszta szívvel*. A verset már sokan elemezték, mégis sok kérdőjel maradt. Most Szabolcsi Miklós kitűnő elemzése épp azért oldja fel ezeket, mert kimutatja, mennyi de mennyi jelentésréteg épül egységgé a versben: „A rövid 16 sorban a legkülönbözőbb elemek egyesülnek elválaszthatatlan egyszerű egységbe: a régi magyar költészet — a magyar népballada és népdalok, az európai dal, Ady Endre és Villon, Erdélyi József és Tersánszky Józsi Jenő szavai, formái, indulatai, érzései”. A költő „Nem tagad — hiányt panaszol”, s ebben a vers csúcspontban egyesül „kényszerűség okozta legyintés, vagányság — a társadalmon kívüliek tiszta erkölcsébe vetett hit —, anarchista ízű lázadás”; sőt: „lélektani alapállásában van valami a kisgyermekéből”. (341, 343, 344. o.) A vers valódi jelentése nem egyik vagy másik jelentésszint, hanem azok teljessége.

Ugyanilyen kitűnő az *Ülni, állni, ölni, halni* elemzése is. A Bécsben keletkezett vers „Nyitvahagyott kérdés (...)”, folytatandó töprengés. A „vagy”-ok a vers folyamatában és a „választató” a vers végén nem filozófiai értelemben vett választás kényszerét emelik ki, inkább tétovaságot, útkeresést, sokféle lehetőség nyitvahagyott voltát. A fiatal költő ráébred, hogy önmagában mennyi ellentét, mennyi egymásnak feszülő indulat, mennyi kiegyensúlyozatlanság van.” (501. o.)

Persze a kritikus sem tagadhatja meg saját ízlését és vonzódását, de talán

ezen túlmenően is nagyobb jelentősége van a *Magyarország messzire van* című versnek annál, hogy csak ennyi álljon róla a monográfiában: „A *Magyarország messzire van* pedig — melyet már Bécsben, 1925 októberében egy kávéházi beszélgetés alkalmával írt bele Ternay Kálmán *Nem én kiáltok* példányába — valójában nem egyéb rögtönzésnél”. (526. o.) Úgy érezzük, ez a rövid vers megszületését tekintve lehet rögtönzés, lényegét tekintve talán több ennél. A „Magyarország messzire van” és az „Uram, nem látta Magyarországot?” sorok nemcsak a földrajzi Magyarországot jelölik, s így nemcsak a honvágyat. A hont, a hazát, a népet, az itteni lét lényegének eltűnését, „messziségét” jelölik. Mintha abból a groteszk látásmódból, groteszk fintorból íródott volna, amelyet Szabolcsi Miklós kitűnően elemzett. „A groteszk — írja — (...) a világ megragadásának egy különleges módja, még pontosabban torzítás, mely akkor lép fel, ha nincs egységes világértelmezés, ha a „világ kifordult sarkaiból”...” A groteszk formálásnak „van meghatódottság-, ellágyulás-, általában érzelmesség-ellenes szerepe is; itt érintkezik a „fekete humor” szürrealista gyakorlatával (...) Az érzellemmel, humorral teli József Attila ezért játssza a hideg, érzelmentes társadalmon kívülit”. (297—98. o.)

A könyvben ugyanilyen pontos, a lényegét kimetsző megállapításokat olvashatunk pl. Kassák Lajos általános és József Attilára gyakorolt hatásáról, a Villon- és Apollinaire-hatásról, illetve más összefüggésben a dalról, dalszerüségről stb.

Végül még egy fontos kérdést említünk. A kötet oly terjedelmes, hogy a nemzetkambert talán meggondolásra készítheti, egyvégtében olvassa-e? Az olvasásban azonban eltűnik a messzinek látszó végcél; minden oldal érdekes, önmagát olvastató. A főszöveg különben nem olyan sok, mint ránézésre feltételeznénk. A terjedelmet a bőséges, szakmailag igen fontos, de az olvasó számára elhagyható jegyzetek, valamint az igen alapos bibliográfia növeli meg.

Az *Érik a fény* elsősorban természetesen József Attila pályaszakaszának megértése szempontjából igen fontos. Alaptanulása, hogy az „1924—27-es József Attila szocialista, sőt marxista—leninista felkészültsége, tudatossága magasabb fokú volt, mint azt eddig feltételeztük”. (733. o.) De a korszak egész magyar irodalmára, művészi életére, valóságára, sőt: lényeges világirodalmi összefüggésekre is rávilágító munka Szabolcsi Miklós most megjelent kötete.

Csuka Zoltán:

AZ IDŐ MÉRLEGÉN

A kisebb irodalmak gyakori jelensége, hogy nem válik szét a költői és a műfordítói szerep. S bár a világnyelvek irodalmában is előfordul, hogy egy jelentékeny szerző tehetségét, művészetét egy általa fontosnak tartott „idegen” költő vagy író szolgálatába állítja (Így fordította pl. Goethe Voltaire-t, Swinburne Baudelaire-t, stb.), a műfordítás „nemzeti irodalmi” funkciója csak a kisebb és ezeken belül, hangsúlyosan a kelet-európai irodalmak meghatározója. Egy egy kelet-európai irodalom műfordítás-története elválaszthatatlanul szerves része a nemzeti irodalom történetének. S még csak azt sem mondhatjuk, hogy csupán az an-

gol, a német, a francia vagy az olasz irodalom keltett számottevő visszhangot, talált színvonalas tolmácsolóra. E kelet-európai népek egymást is figyelték, Puskin Mickiewiczet és Mickiewicz Puskit, a szlovák romantikusok a magyar romantikusokat, a magyar romantika a szerb-horvát népköltészetet, és így tovább. A műfordítói készenlét és nyitottság a XX. század irodalmának fokozott jellemzője. Ki tudná elképzelni pl. Kosztolányi Dezső életművét „adaptációi” nélkül; ki választhatja szét Németh Lászlóban a regényíró és a Tolsztoj-fordító, a drámaszerzőt és Ibsen tolmácsolóját. Az azonban ritkaság, hogy egy költő, egy tehetséges és szép reményekre jogosító szerkesztő a Csuka Zoltánéhoz példátlan alázattal közeledjen egy szomszéd nemzet irodalmi felé, és nevét a nemzeti irodalomba legalább olyan éles vonásokkal írja be fordítóként, mint költőként. Ugyanis Csuká-

nál — mint erre verseinek válogatása a bizonyíték — az történt, hogy életműve állandó metamorfózisok sorozata, a költészet és a fordítás között lebegés. A fordítót a költő éltette, és a költőt a fordító segítette át élete jónéhány válságos időszakán. Az induló Csuka az izmusok tengerén kormányozta hajóját, és szövetségeseire talált az izmusok szerb hajósaiban. Majd, amikor — Benedek Marcell szavaival szólva — „leveti magáról a szabad vers nyűgét”, és kibontakozhat „szeretettől fakadó realizmus”-a, amely „a szökök nagy gazdagságába öltözik”, akkor talál rá a hozzá közel álló szerb és horvát poézisre, akkor kezd el rendszeresen foglalkozni a fordítással, a tolmácsolással, akkor kap új és új impulzusokat a délszláv költészetből is. Zsengeitől kezdve, amelyeken ott a korabeli költészet, a századvég, Ady, Kosztolányi hatása, az expresszionista töltésű és olykor a werfeli „emberirodalomtól” ihletett szabadverseken keresztül a kötött formájú költeményekig, és onnan ismét felélve a lehiggadtabb, bölcsőbb, tömörebb kis-versekig, a jugoszláv tájaktól és kultúrától ösztönzést kapott verses úti beszámolóig (helyenként verses művelődéstörténeti mini-esszéig!): a humánus, a *kapcsolatkeresés*, az esendő ember(i)ség, a népek és nemzetek egymásra utaltsága a versek központi mondanivalója. S ez a mondanivaló a legsikerültebben a *dalszerű* formákban nyilatkozik meg, a dalban, illetve a *dalszerűség*ben van igazán otthon, a dal meghitt melege fűti legjobb verseit, maradandó antológia-darabjait, a közvetlen emberi mozdulatok e dalszerűségben a leghatásosabbak és a leghitelesebbek. S e dalszerűség olykor műfordításaira is átsugárzik. Ha jól megfigyeljük áradó, nem egyszer valóban zenei hatású és kompozíciójú szabadverseit, újra és újra rábukkanunk e dalszerűségre, e Csuka életén és költészetén (s ide számíthatjuk fordításait is!) végighúzó *végtelen dallamra*. Az ő expresszionizmusa levetette magáról a nyűgnek ugyan sosem érzett kötött formát, de csupán azért, hogy másféle, nehezebben kitapintható költőtségeket vállalhasson. E kötet a bizonyossága annak, hogy Csuka köznapi szavakból, a természetesnek hangzó mondat szerkezetekből építkezik. S bár költői horizontja tág, az egyszerű elemek — még megsokszorozódva is, még egymást

újabb energiával fűtve is — áttetszenek az expresszionista burkon, s e burkot finom kézzel lefejtve, előttünk a dal, az egyszerű elemek egyszerű (szinte lineáris) szerkezetben elhelyezkedő rendszere, felzeng a gyermekdal-egyszerűségű dal-lam, amelynek hitelt a költő őszinte csodálkozása, naívvul tiszta hite, a szenvedések tüzeiben edzett bölcsessége ad. Talán ez az oka, hogy Ivo Andrić és Meša Selimović prózája áll hozzá a legközelebb, valamint Krleža Petrica Kerempuh balladái című versciklusa. Kelet-európai, délszláv és naív, bölcs és tudó, emberi és igaz e „jugoszláv” irodalmiság, amelynek tüzetes megismerése segítette Csuka Zoltánt ahhoz, hogy rátaláljon legigazibb műfajára, kibontakoztathassa költészetét. Már Szántó György, a „Mindent legyűrő fiatalság” ürügyén, vall nemcsak Csuka költészetéről, hanem egész magatartásáról. Az expresszionista lobogás és az apró dolgokat felmutató realizmus együttes jelenlétét szemrevételezi: „A cseresznyefa virág-baborulásának csodája fölött már ott berreg az aeroplán motorja, a felhők alkonyi zokogásának bitorában rádióhullámok világfolyama zuhog, a csillagok lemosolyognak az antennákra, egy új nap felissza majd a mi egész földi létünket, mint valami harmatcseppet, a szerelem örök csókban dalolja az évezredek múltán eljövendő költőt, aki újra fog csókolni a világok ormán.”

Csuka Zoltán következetes költő, mint ahogy fordítóként is következetes maradt. A *telelősség költője*; számára az építés nem pusztán költői kép, hanem mélyen megélt valóság. A kisebbségi sorsba került magyarság humánuma, a fábrizoltáni vox humana egyik alapigéje, Szántó György 1926-os történelmi regényének, a Bábel tornyának zárómondata: Ide az építők hite kell. De ez kell a drinai híd építőinek és őrzőinek is. S a megváltozott körülmények között sem veszítette el ez az ige a jelentőségét, az építés nemcsak ismét élteti Csuka költészetét, hanem újlag megélt valóság, sem az emberi lelkek, sem a versek építése nem maradhat abba. Ez adott erőt költőnknek, hogy a megpróbáltatás éveiben formailag műves, tartalmilag e vox humana hagyományát folytató verseket írjon, ez tereli figyelmét a világ „tavaszi üzem”-ére (e nekem oly kedves versre), amelyben még a *világ-virág* elcsépelet rimpárját is „funkcioná-

lis"-nak, sokatmondónak érezzük, s mélyen meghatódunk a költő mozdulatán, amellyel útra bocsájtja az „új gyümölcs”-öt, a bölcsre rimeltetve. S ezért rendülünk meg a Vujicsics Tihamér ravatalára helyezett négysoros olvastán, az értelmetlen halálnak paradox voltát még a szinte eltorzult rímek is példázzák, az önmagában való ellentmondás tételére épült vers a felfoghatatlannak, a magyarázhatatlannak adekvát kifejeződése.

Csuka Zoltán a szavadversektől jutott el a kötött versekig — hogy megtalálja a maga külön ösvényét. Van egy olyan hangja, van egy olyan tulajdonsága, amely csak az övé, mert a sokféle XX. századi (raffináltabb és tudatosan naiv, ösztönös és a népdal mélyrétegeiből táplálkozó, Petőfit követő és a primitív törzsek dalszerűségét imitáló, szerepjátszó és a magyar századoktól ihletett, esetleg „bolgár ritmusú”) dalszerűség mellett kialakította a maga külön, senkiéhez sem hasonlítható és senkiével sem összetéveszthető dalszerűségét, amely — bár csak az övé — mégsem rokontalan, mégsem magányos, társtalan lírai életműve révén külön szint jelent a magyar irodalomban. S amelynek egyik jellemzője erős kapcsolódása a jugoszláv népek művelődéséhez, költőiséghez. Csuka Zoltánnak pályáiba tehát egyenesen meghúzható, s benne lényegesebb elágazások nemigen találhatók. Úgy költő, hogy korán rátalált egy dallamra, amelynek minden korban tudott csengést, szint adni. Természetesen, magától értetődően költő, aki a világban, az emberekben, az irodalomban, élete tanulságaiban fedezi föl a költészetet. S az irodalom nála a magyar, a szerb, a horvát, a szlovén, a macedon irodalmat jelenti, ezekre az irodalmakra figyelt mindig, nem a divatra, s ezért tudta mindvégig énekelni a maga dallamát. Mindezt Czine Mihály szépen vázolta föl az előszóként szolgáló pályaképben. A magunk részéről talán csak egy mozzanatot mondanánk ki hangsúlyosabban. Nemcsak a kultúrákövetítő és a költő alkot harmonikus egyiséget a csukazoltáni életműben, hanem a fordító és a költő is. Kedves Ivo Andrića, Selimovića, Hamza Humoja megerősíthette meggyőződésében: a humánus értelméről, az annyi szenvedés után is értelmes emberi élet gyötrelmesen és felemelően nagyszerű voltáról. Molter Károly valaha „Az energia- és kilométerfalás szé-

dületéből néha szívetfacsaró őszinteséggel, a gépforgás örületéből a boldogságkereső ember jajszavá”-t hallotta ki. Nem tévedett. Ezt a (jaj)szót halljuk mi is, erre figyelünk, e panaszos és keserű, más-kor diadalmas és fényes dallamra. Csuka Zoltánnak immár nincs mitől félnie. Megharcolta a maga harcát, megtartotta a maga hitét, és fordításaiban és verseiben zengő hite — minden bizonnyal — megtartja őt. (*Magvető, 1977.*)

FRIED ISTVÁN

Dávid Antal:

ERDÉLY NAGY ROMLÁSA

(Fordul az idő)

Dávid Antal több sikeres ifjúsági regény (*Muzsikáló kút, Háromszék nem alkuszik, A kolozsvári futár*) után *Erdély nagy romlása* címen történelmi regény-trilógiát írt a „bajláló föld”, Erdély legnehezebb időszakáról, a XVI—XVII. század török—német világáról, a Báthoriak függetlenségi törekvéséről Bocskay István fejedelemségéig.

Dávid Antal nagyszabású korrajza mindvégig izgalmas, szélesívíű és hiteles. Nemcsak a véres harcok, háborúk „hol német, hol török ellen” vagy a belső önpusztítás kap itt tisztázást, hanem a harcok mögött és fölött a néplelek sugárzása, élni-akarása mutatkozik meg egy erős lelkű, igaz író művészi munkájában. Az író alaposan ismeri Erdélyt, — maga is erdélyi származású — tájait, népeit, évszázados küzdelmekben folyó történelmét.

A trilógia kötetei: *A sárkány papja* (1974), *A boldogított ország* (1976) és *Fordul az idő* (1977). A két előző kötetben Báthori Zsigmond, a „véres kezű” fejedelem és Báthori András érsek-fejedelem kora, külső és belső küzdelmek, az érsek-fejedelem meggyilkolása a történelmi keret. Ez az időszak az, amikor a legszörnyűbb sötétség borul Erdélyre.

Helyszűke, de a regény újszerűsége miatt is, itt csak a befejező rész: *Fordul az idő* című kötettel foglalkozunk. Ebben a kötetben még látjuk az idők viharait. A Habsburg császár és király — I. Rudolf —

Prágából irányítja a sok nemzetiségű birodalmat, melyet Mohács után hazánkban háromfelé szakított a történelem. Erdélyben az idegen származású Básta helytartó sanyargatta a népet. A havaselyi Mihály vajda és utóda állandóan betörnek Erdélybe. Az éhínség, az embertelen pusztítás, bitók, csonkítások, harcok és járványok elől a havasokba menekül a nép, a gazdagabbja váraikban, városaikban várják a viharok elvonulását. A székely, az „ősfoglaló”, talán legtöbbet szenved a hosszú harcok folyamán. Aki nem pusztul el a csatákban, rabláncra fűzve idegen rabságba kerülnek: Törökországba, Velen-cébe.

Bocskay István kétévi prágai internáltságából szabadulva itthon, Erdélyben látja a pusztítás iszonyatát, a nép széthullását, szegénységét. A „császári hűségből” kiábrándulva, hosszas tépelődés után áll a felkelés élére és Bethlen Gábor összefogásával — a törökökkel időleges békében — kibontja a felkelés zászlóját. Az addig rabló hajdúkkal szövetségbe — nekik birtokaiból földet ígérve és adva — megindul a szabadságharc.

Ebbe a történelmi keretbe ágyazza bele Dávid Antal a *Fordul az idő* mondani-valóját. Sok éren-ágon futnak az események, a főrészen Bocskay István harca és fejedelemsévé választása. De a harcok közben megismerjük a havasi pásztorok szegénységét, — iparosok, aranyművesek, képirók, kőfaragók — életét, szokásait, a vallási (katolikusok, kálvinisták, unitáriusok) ellentétét, végül a bekövetkezett békét, amely már Bethlen Gábor számára nyit lehetőséget.

A regény központi alakja Bocskay István, a hadvezér, patrióta és fejedelem, aki nemcsak karddal, de igazi felszabadult humanizmussal vezeti népét, szervezi a békés élet alapjait. Dávid Antal tolla felizzik, ahogy ezt a történelmi fordulatot felvázolja. Minden történelmi regénynek van mához szóló üzenete is. Bocskay István tette és a Kolozsváron írt *Testamentum*-a az a humanizmus, amely a népek közötti együttélés tanítását adja. Erre tanít népeket és vezetőket a történelem parancsa, Bocskay öröksége is. Dávid Antal igazi írástudói felelősséggel, nem vitézkedő hősködéssel vagy méla honfibúval, de

bölcs, türelmes és tudatos akarattal ezt a magatartást vetíti ki történelmi regényében.

Bocskay mellett élesen faragja ki az író Bethlen Gábor alakját is, aki a regény végén köthet frigyet Bocskay rokonával: Károlyi Zsuzsannával. Bethlen a nagy mozgató, aki Szentjobb-i otthonában kérte föl Bocskayt, hogy álljon a szabadság ügye mellé: verjék ki a németet Erdélyből. Kolozsvár, Brassó, Szamosújvár, Marosvásárhely, Medgyes, Temesvár, Nagyszében, Szatmár, Szászsebes képe villan föl az események fölött, távolabb Pozsony, Kassa, ahogy a történelem szálai összeszövődnek. S közben a városokban iparosok élte, a hatalomra spekuláló nemesek (Ince Jánosok), prédikátorok, ferences barátok, vagy Budai János aranyműves családja és vője, Vásárhelyi Mózes tipográfus és hírhordó, székely arcok egész sora villannak elénk a regény mindig friss, egyenletes szintű lapjain.

Dávid Antal jó író, ismeri mestersége fogásait, tud szerkeszteni, emberei hús-vér alakok, természeteseek, ízesek, akárcsak Tamási Áron emberei. Ez a Vásárhelyi Mózes egy kicsit Ábel őse, magasabb látókörrrel, de éppoly eredetiséggel, tiszta emberséggel, Vásárhelyi Mózes és felesége, a szép Rigó, és a nép környezetében a székelyek erkölcsét, házatáját látjuk egy-egy jó epizódban. Pompás a céhek életének képe, a céhlegények „sztrájkja” a reggeli és a mosópénz megadásáért, a lakodalmi és temetési szertartások, babonák, mondókák ősi zamata. Dávid Antalnak van nyelvi ereje, néha szinte költői ihletettséggel fogalmaz, jellemez, tömörít, mondataiban ilyen szépséggel: „Előveszi a rejtett kenyerét és csemegézni kezd”, „a malom oda van eprészni”, „Odakint már kék a világ” vagy „madárfütyből a jókedve”, „asszonyok kardja a sírás” stb.

A *Fordul az idő* színvonalas, szép regény, mint ahogy az egész trilógia: *Erdély nagy romlása* komoly írói vállalkozás. Érdemes Dávid Antalra ráfigyelnünk és az „ifjúsági író” megszűkítő címkeje mellett mostani teljesítményének megfelelően látni, tudni irodalmi köztudatunkban.

(Móra Ferenc Könyvkiadó)

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Dunatáj címmel tudományos és művészeti antológia-sorozatot indított a Tolna megyei Tanács. Az antológia felelős szerkesztője Csányi László, folyóiratunknak is régi munkatársa.

A *Dunatáj* első számának élén Illyés Gyula: Babits visszhangjaként c. versciklusát olvashatjuk. Ehhez kapcsolódik Gál István „A fiatal házaspár Babits versei feleségéhez” c. közleménye. Ebben négy, eddig ismeretlen Babits-verset találunk. „Az első itteni vers a világirodalom egyik ritka szép műfajának, az ún. nászénekeknek modern magyar mesterműve. A második és harmadik háború és az ellenforradalom nyomorúságaiból ocsúdó költőnek bizakodó helyzetjelentése, a negyedik pedig 1922 nyarán német földre tett utazásuk emlékeit idézi” — írja Gál István.

A további közlemények közül figyelmet érdemel Csányi László tanulmánya Illyés Gyula prózájáról, Csuka Zoltán beszámolója a sztrugai költői esték tizenhatodik ünnepségéről, valamint Szilágyi Miklós és Ujvári Lajos népművészeti tárgyú írásai.

Levéltári kutatásokat hasznosít Kisasszony Éva: Bezerédy István példája c. közleménye, s két riport zárja a számot, Fejes István: Györköny 1977 őszén és Pálkovics Jenő: Paksi riport c. írása.

A *Dunatáj* kiválóan szerkesztett, értékes első száma szép sorozatot ígér. Köszöntjük az új Tolna megyei periodikát.

*

Gál István és Kende Sándor szerzői estjét rendezték meg Pécs május 7-én a Doktor Sándor Művelődési Központban. Bevezetőt mondott: Csányi László. Közreműködött Bánky József zongoraművész, valamint ifj. Kőmives Sándor, Petényi Ilona, N. Szabó Sándor és Unger Pálma, a Pécsi Nemzeti Színház művészei.

*

Április 25-én szerkesztőségünkbe látogatott Czente Gyula, Pécs megyei város Tanácsának elnöke és várospolitikai kérdésekről tartott tájékoztatót az írócsoport tagjainak.

*

A Pécsi Nemzeti Színházban április 21-én mutatták be Lorca: Bernarda Alba háza c. drámáját Gál István rendezésében. A címszerepet Pásztor Erzsébet, a főbb szerepeket Takács Margit, Sólyom Katalin, Petényi Ilona, Vári Éva, Miklósy Judit, Markovits Bori és Labancz Borbála játszotta. — Május 17-én Shakespeare: Titus Andronicus c. drámáját mutatta be az együttes Sik Ferenc rendezésében. A címszerepet Győry Emil alakította.

*

A Sarló-mozgalom indulásának 50. évfordulója alkalmából irodalmi estet rendeztek a pécsi Ifjúsági Házban április 17-én Dobossy László, Horváth Ferenc és Sándor László részvételével. Az est vendégei szerkesztőségünkbe is ellátogattak.

*

A Somogy megyei Tanács kiadásában megjelent Szirmai Endre: Maroknyi sors c. második vers- és műfordításkötete. Első verseskötetét is Kaposváron adták ki 1971-ben Arány és mérték címen. — Az új kötettel sorozat indul, melyet a Somogy c. periodika szerkesztő bizottsága gondoz.

*

Megjelent a pécsi Janus Pannonius Múzeum 1975—76-os évkönyve. A kiadvány művészettörténeti anyaga a következő írásokat tartalmazza: Mendöl Zsuzsa: XIX. századi pécsi asztalosok, Aknai Tamás: A képző- és építőművészeti szintézis problémája, Tóth Antal: A művészeti élet szervezeti keretei 1919—1945, Dénes Zsófia: Réth Alfréd, Tüskés Tibor: Adatok Fülep Lajos zengővárkonyi éveire, Romváry Ferenc: Csontváry szénrajzai, Keserű Katalin: Korniss Dezső: Kántálók) képelemzés), Hegyi Lóránd: Korniss Dezső: Tücsöklakodalom (képelemzés).

*

Zsolnay Vilmos születésének 150. évfordulója alkalmából a nagy kerámikus kevésbé ismert festményeit mutatták be Pécs május 19-től május 28-ig. — A Zsolnay-gyár a jubileum alkalmából államosításának 30. évfordulójáról is megemlékezett.